

REVISTA ROMÂNĂ DE CONSERVARE ȘI RESTAURARE A CĂRȚII

ANUL VI NUMĂRUL 6 - 2013

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI

Cuprins

Rezumate	2
Editorial	
Doua expoziții Berman <i>Adrian Silvan-Ionescu</i>	15
Conservare	
Patrimoniul documentar al umanității și organizații internaționale implicate în protejarea acestuia <i>Aurelian Popescu</i>	19
Polimeri naturali și derivați ai acestora utilizați în consolidarea cărților și documentelor pe suport papetar din biblioteci și arhive <i>Puiu Petrea, Sorin Ciovică</i>	25
Restaurare	
Cărți restaurate și premiate la Salonul Național de Restaurare Craiova 2012 <i>Claudia Condruz</i>	35
Restaurarea tetraevangheliarului de secol XII-XIII din colecția Muzeului Olteniei <i>Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Opreșcu</i>	40
Restaurarea pe volum nedesfăcut a unui coligat de secol XVI, compus din două părți – Abbatis Panormitani Comentariorum – <i>Maria Fota</i>	46
Restaurare carte rară. "Mycenes, Paris 1879" <i>Leonard Fulău</i>	57
Restaurarea scrisorilor manuscris Ion Heliade Rădulescu, 1846 <i>Consuela Cioboteanu</i>	60
Restaurarea unei biblii tipărite la Veneția în anul 1748 <i>Valentina Albei</i>	65
Restaurarea pe volum nedesfăcut a manuscrisului "Picu Pătruș" <i>Nicoleta Oprică</i>	73
«Le grand dictionnaire historique du Moreri» - dosar de restaurare - <i>Marinela Lixandru</i>	76
Restaurarea unor documente papetare cu fragmentare mecanică extremă <i>Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru</i>	81
Restaurarea unei tipărituri românești din anul 1652 <i>Oana Păcurariu</i>	86
Investigație	
Microscopia optică în investigarea documentelor <i>Flavian Nica</i>	88
Sistem inteligent pentru analiza și diagnoza obiectelor de patrimoniu pe bază de colagen <i>Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea</i>	91
Documentare și Metodologie	
Tehnica litografiei și parcursul istoric al acesteia în țările române. Restaurarea unor cromolitografii de secol XX. Rolul generatorului de vapori cu ultrasunete în procesul de stabilizare a suportului celulozic <i>Oana-Mihaela Căpățînă</i>	99
Cabinetul de manuscrise de la Biblioteca Națională a României - între tradiție și modernitate <i>Carmen Vicol</i>	106
Recenzie "New Approaches on Book and Paper Conservation-Restoration" <i>Nicoleta Rahme</i>	118
Recenzie "Research in Book and Paper Conservation in Europe - a State of the Art -" <i>Ioana Mitea</i>	121
Proiecte-Atitudini-Opinii	
Restauratorul între creație și creator <i>Cristian Bedivan</i>	122
Arheobibliologia - sau fața nevăzută a legăturilor <i>Lucian Dogan</i>	124
Eveniment	
„MATCONS 2013” Materie și materiale în/ pentru restaurarea-conservarea patrimoniului cultural <i>Cristina Camelia Ghițescu</i>	129
Interviu	
Interviu cu Dr. Rodica Antonescu <i>Mariana-Lucia Nesfântu</i>	132

Director de publicație:

Mariana-Lucia Nesfântu

Colegiul editorial:

conf. univ. dr. Elena Tîrziman
acad. Monok István
prof. univ. dr. Florea Oprea
dr. Rodica Antonescu
dr. Vasile Deac
Lucreția Miu
Mariana-Lucia Nesfântu
Flavian Nica
dr. Aurelian-Cătălin Popescu
dr. Wolfram G. Theilemann

Redactor:

Mariana-Lucia Nesfântu

Traducere rezumate:

Nicoleta Rahme, Adriana Elena Borună, Mirona Aftanache, Oana Nica

Tehnoredactare computerizată și DTP:

Adrian Cadar

Macheta: Adrian Cadar

Coperta: Adrian Cadar

Biblioteca Națională a României
Bdul Unirii, nr. 22, sector 3,
cod 030833, București
tel. +40 21-3177805; +40 21-3142434 (int. 1158)
fax +40 21-3123381
www.bibnat.ro
mariana.nesfantu@bibnat.ro

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor aparține autorilor.

Contents

Abstracts	7
Editorial	
Two Berman's exhibition <i>Adrian Silvan-Ionescu</i>	15
Preservation	
World Documentary Heritage and International Organisations Involved in Its Protection <i>Aurelian Popescu</i>	19
Natural Polymers and Their Derivatives Used in Strengthening the Books and Paper Based Documents in Libraries and Archives <i>Puiu Petrea, Sorin Ciovică</i>	25
Restoration	
Works Awarded at the "Romanian Restoration Gala" in the National Restoration Salon 2012 - Craiova <i>Claudia Condruz</i>	35
Restoration of a XII-XIII Century Four Gospels from the Oltenia Museum Collections <i>Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Oprîțescu</i>	40
Restoration Without Disassembling It of „Abbatis Panormitani Comentarîa” A Two Parts Colligate of XVI Century <i>Maria Fota</i>	46
Restoring a Rare Book. ”Mycenes, Paris 1879” <i>Leonard Fulău</i>	57
Restoration of Manuscript Letters Ion Heliade Radulescu, 1846 <i>Consuela Cioboteanu</i>	60
Restoration of a Bible Printed in Venice in 1748 <i>Valentina Albei</i>	65
Restoration Without Disassembling It of "Picu Pătruș" manuscript <i>Nicoleta Oprică</i>	73
«Le Grand Dictionnaire Historique du Moreri» - The Restoration File - <i>Marinela Lixandru</i>	76
Restoration of Paper Documents With Extreme Mechanical Fragmentation <i>Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru</i>	81
Restoration of a Romanian Printing from 1652 <i>Oana Păcurariu</i>	86
Research	
Optical Microscopy – A Technical Field in Document Examination <i>Flavian Nica</i>	88
Intelligent System for Analysis and Diagnosis Heritage Collagen-Based Objects <i>Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea</i>	91
Documentation and Methodology	
The Lithography Technique and Its History in the Romanian Territory. Restoration of Some Twentieth Century Chromolithographs. The Role of the Ultrasound Steam Generator in the Stabilization of the Cellulose Holder <i>Oana-Mihaela Căpățînă</i>	99
The National Romanian Library Manuscripts Cabinet – Between Tradition and Modernity <i>Carmen Vicol</i>	106
Book Review “New Approaches on Book and Paper Conservation-Restoration” <i>Nicoleta Rahme</i>	118
Book Review “Research in Book and Paper Conservation in Europe - a State of the Art -” <i>Ioana Mitea</i>	121
Projects. Attitudes. Points of View	
The Restorer Between Creation and Creator <i>Cristian Bedivan</i>	122
Archeobibliology or the Unseen Side of Bindings <i>Lucian Dogan</i>	124
Events	
„MATCONS 2013” Matter and Materials in/for Cultural Heritage <i>Cristina Camelia Ghițescu</i>	129
Interview	
Interview with Dr. Rodica Antonescu <i>Mariana-Lucia Nefântu</i>	132

Sommaire

Résumés	11
Editorial	
Deux expositions dédiée à Bergman <i>Adrian Silvan-Ionescu</i>	15
Conservation	
Le Patrimoine documentaire de l'humanité et les organisations internationales impliquées dans sa protection <i>Aurelian Popescu</i>	19
Les polymères naturels et leurs dérivés utilisés dans le renforcement des livres et des documents en papier dans les bibliothèques et les archives <i>Puiu Petrea, Sorin Ciovică</i>	25
Restauration	
Des travaux récompensés au "Gala de la Restauration Roumaine" au Salon National de la Restauration 2012 - Craiova <i>Claudia Condruz</i>	35
Restauration du Tétraévangile du XII-XIII siècle de la collection du Musée d'Oltenie <i>Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Oprîțescu</i>	40
La restauration des feuillets d'un document relié : intervenir sans démonter sur un colligate de XVIe siècle ayant deux parties – Abbatis Panormitani Comentarîa – <i>Maria Fota</i>	46
La restauration d'un livre rare. "Mycènes, Paris 1879" <i>Leonard Fulău</i>	57
La restauration des lettres manuscrites Ion Heliade Radulescu <i>Consuela Cioboteanu</i>	60
La restauration d'une Bible imprimée à Venise en 1748 <i>Valentina Albei</i>	65
La restauration du manuscrit „Picu Pătruș” : intervenir sans démonter sur le volum <i>Nicoleta Oprică</i>	73
«Le Grand Dictionnaire Historique du Moreri» - Le dossier de restauration - <i>Marinela Lixandru</i>	76
La restauration des documents papier extrêmement effilochés <i>Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru</i>	81
La restauration d'une ouvrage imprimé en Roumanie, 1652 <i>Oana Păcurariu</i>	86
Enquête	
La microscopie optique – un instrument pour l'examen des documents <i>Flavian Nica</i>	88
Système intelligent à base de collagène pour l'analyse et le diagnostic des objets du patrimoine <i>Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea</i>	91
Documentation et Methodologie	
La technique de la lithographie et son histoire dans les Pays Roumains. La restauration de quelques chromolithographies du XXe siècle. Le rôle du générateur de vapeur à ultrasons dans la stabilisation des matériaux cellulose <i>Oana-Mihaela Căpățînă</i>	99
Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale de Roumanie – entre tradition et modernité <i>Carmen Vicol</i>	106
Revue “New Approaches on Book and Paper Conservation-Restoration” <i>Nicoleta Rahme</i>	118
Revue “Research in Book and Paper Conservation in Europe - a State of the Art -” <i>Ioana Mitea</i>	121
Projets. Attitudes. Points de vue	
Le restaurateur entre la création et le créateur <i>Cristian Bedivan</i>	122
L'archéobibliologie ou le visage caché des reliures <i>Lucian Dogan</i>	124
Événement	
„MATCONS 2013” Matière et matériaux en/ pour le Patrimoine Culturel <i>Cristina Camelia Ghițescu</i>	129
Interview	
Entretien avec Dr. Rodica Antonescu <i>Mariana-Lucia Nefântu</i>	132

Rezumate

Aurelian-Cătălin Popescu, Patrimoniul documentar al umanității și organizații internaționale implicate în protejarea acestuia

Patrimoniul scris este multiform, fiind constituit din manuscrise, cărți, corespondență, periodice și este martor permanent al problemelor existențiale umane, transmițând memoria vie a secolelor trecute și permițând regăsirea începuturilor evoluției politice, economice, sociale și culturale definitive pentru spațiul românesc. Din a doua jumătate a secolului XX, specialiștii din biblioteci și arhive și-au manifestat dorința de a insera documentele scrise în politicile patrimoniale naționale, regionale și locale. De altfel, acest demers a fost întâmpinat cu interes și a făcut posibilă afirmarea necesității măsurilor de prezervare, de restaurare și de punere în valoare a documentelor în același mod ca tot ceea ce reprezintă patrimoniul fix. În prezent, organizațiile internaționale preocupate de protejarea patrimoniului documentar al umanității dețin un rol esențial în prezervarea identităților culturale și contribuie, în mod hotărâtor, la conturarea viitorului. Imperativul perenității valorilor patrimoniale, dar și ideea respectării identității culturale reprezintă, în mod indubitabil în conjunctura actuală, calea firească spre universalizare.

Cuvinte cheie: protecția bunurilor culturale; Convenția de la Haga; Scutul Albastru - simbol al protejării patrimoniului cultural; UNESCO - Programul Mémoire du Monde.

Petrea Puiu, Sorin Ciovică, Polimeri naturali și derivați ai acestora utilizați în consolidarea cărților și documentelor pe suport papetar din biblioteci și arhive

Scopul lucrării este de a trece în revistă cercetările din domeniul polimerilor naturali și derivați ai acestora care fac parte din direcțiile actuale de conservare și restaurare a documentelor și manuscriselor din patrimoniul cultural. Având în vedere dezvoltarea aplicațiilor polizaharidelor și polipeptidelor ca materiale biodegradabile obținute din produse naturale prin tehnologii nepoluante, am considerat oportună sistematizarea rezultatelor din acest domeniu. Au fost analizați adevizi și pelicule, gume naturale, amidon și derivați, chitosan, derivați celulozici. De asemenea a fost făcută o prezentare a produselor polipeptidice, gelatina, cleiul, albușul, caseina. Pentru fiecare clasă în parte au fost puse în vedere condițiile de obținere, cât și cele mai importante proprietăți care le fac corespunzătoare pentru utilizare în domeniul restaurare-conservare.

Cuvinte cheie: restaurare - conservare; polimeri; derivați celulozici.

Claudia Condruz, Lucrări premiate la „Gala Restaurării Românești”, în cadrul Salonului Național de Restaurare 2012 - Craiova

În cadrul Salonului Național de Restaurare, organizat în perioada 27 – 29 septembrie 2012 de către Muzeul Olteniei din Craiova, Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor (CNPRD) a expus două cărți restaurate, aparținând colecției de carte românească de patrimoniu a Bibliotecii Nationale a României. Ambelor volume li s-a decernat Premiul Special la Secțiunea CARTE al „Galei Restaurării Românești”. Atât “Octoihu și Slujbele sfinților de obște” – tipărit la Blaj în 1770, cât și „Mystirio sau Sacrament” – tipărit la Târgoviște în anul 1651, s-au remarcat în cadrul expoziției și au fost unanim apreciate de juriul de experți, datorită faptului că, în urma restaurării la care au fost supuse, s-au păstrat toate elementele originale ale legăturii, flexibilitatea fibrelor de collagen a fost mult îmbunătățită, închizătorile metalice au fost refăcute identic cu cele originale, toate acestea făcându-se din respect pentru carte și pentru imaginea sa. Cele două cărți au constituit subiectul probei practice a examenului de atestat pentru restaurare corp-carte al elevilor noastre de la Biblioteca Academiei Române. Restaurarea legăturii volumelor și restaurarea componentelor de lemn și metal ale copertelor a fost realizată de către experții restauratori ai CNPRD.

Cuvinte cheie: lucrări premiate; CNPRD; Salonul Național de Restaurare; restaurare - cărți; Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor.

Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Oprețescu, Restaurarea Tetraevangheliarului de sec. XII-XIII din colecția Muzeului Olteniei

Lucrarea prezintă aspecte ale istoriei și metodologiei de restaurare - conservare a manuscrisului din secolul al XII-a - al XIII-a din colecția Muzeului Olteniei. Manuscrisul, de o valoare inestimabilă, este scris pe pergament și este legat într-o manieră modernă, după cum apreciază specialiștii. Manuscrisul a suferit mai multe degradări de-a lungul timpului, acesta fiind motivul pentru care specialiștii au decis restaurarea lui. Tehnicile de restaurare aplicate au avut scopul de a reda supletea, elasticitatea, finețea și integritatea manuscrisului.

Cuvinte cheie: manuscrise - restaurare; Muzeul Olteniei; restaurare – tehnici; degradări.

Maria Fota, Restaurarea pe volum nedescris a unui coligat de secol XVI, compus din două părți – Abbatis Panormitani Comentaria –

Lucrarea de față prezintă operațiile de restaurare, care s-au realizat pe cartea Abbatis Panormitani Comentaria I și II, Nicolaus de Tudeschis (Panormitanus), din colecția de carte veche a Bibliotecii Muzeului National Brukenthal. Lucrarea cuprinde: o scurtă descriere a cărții (biografia autorului și conținutul muncii sale); descrierea stării de conservare (degradările fizice, mecanice, chimice și biologice); etapele restaurării: tratamentele uscate, tratamentele umede (la care s-au folosit apa și soluții de detergent cu pH neutru), metodele utilizate la restaurarea filelor, consolidările artistice finale făcute. Restaurarea a fost complexă, necesitând o combinație între știință și artă.

Cuvinte cheie: restaurare – carte veche; Abbatis Panormitani Comentaria; Muzeului National Brukenthal; degradări fizice și chimice.

Leonard Fulău, Restaurare carte rară. "Mycenes, Paris 1879".

Articolul prezintă detalii cu privire la procesul de restaurare a volumului MYCENES, restaurare realizată de către autor, expert restaurator carte. Pentru această lucrare, autorul a fost apreciat prin acordarea uneia din Diplomele de Excelență la Salonul Național de Restaurare, organizat de către Muzeul Olteniei Craiova și ICOM România, ediția din 2012. După prezentarea personalității celui care a donat volumul MYCENES – prozatorul și traducătorul Alexandru Duiliu Zamfirescu - a caracteristicilor grafice și tehnice ale lucrării restaurate, cât și a degradărilor prezente înainte de restaurare, la acest volum, articolul urmărește etapele procesului de restaurare, cât și măsurile luate pentru prezervarea lucrării post-restaurare.

Cuvinte cheie: carte rară - restaurare; prezervare; restaurator; Muzeul Olteniei; Consiliul Internațional al Muzeelor.

Consuela Cioboteanu, Restaurarea scrisorilor manuscris Ion Heliade Rădulescu, 1846

Autoarea aduce în atenție faptul că Muzeul Național al Literaturii Române deține colecții de manuscrise, mărturii ale înaintașilor care ajută la reconstituirea istoriei literare, documente istorice care dezvăluie actul de creație al scriitorilor, carte veche și rar, periodice, fotografii care ilustrează în întregime istoria literaturii române, clișee și fotocopii. Un loc important printre valorile adăpostite de muzeu îl ocupă corespondența scriitorilor. Este prezentată metodologia de restaurare a celor două scrisori-manuscris ale lui Ion Heliade Rădulescu, realizată cu profesionalism și dăruire de către d-na Versavia Lazăr, de altfel una dintre ultimele lucrări ale dânzei, pentru care a primit Diploma de Excelență la Salonul Național de Restaurare, Craiova 2012. Articolul este și un omagiu adus regretatei doamne restaurator Versavia Lazăr, care a făcut parte din colectivul Laboratorului de Restaurare al acestui muzeu, dar care, din nefericire, a plecat prea tânără dintre noi.

Cuvinte cheie: scrisori manuscrise; restaurare - methodology; Ion Heliade Rădulescu, Muzeul Național al Literaturii Române

Valentina Albei, Restaurarea unei Biblii tipărite la Veneția în anul 1748

Cartea, care face subiectul acestui articol, este alcătuită din două părți, prima reprezentând o ediție a Noului Testament în limba greacă, sub îngrijirea diortositorului Alexandros Kagkellarios. A doua parte a volumului cuprinde o reeditare a sintezei textelor evanghelice, semnate de Manuel Glynzonios (1540 – 1596), al cărui manuscris, redactat în greaca veche, a cunoscut numeroase republicări. Înainte de intrarea acestei cărți în laborator, pentru restaurare

integrală, starea de conservare a sa era foarte precară: prezenta numeroase degradări fizice, chimice și biologice, atât la corpul cărții cât și la legătură. Autoarea prezintă detaliat, pas cu pas, toate etapele procedurii de restaurare pe care a aplicat-o: cercetarea atentă a stării de conservare a obiectului, consultarea buletinelor de analiză fizico-chimică și biologică, stabilirea diagnosticului și propunerea tratamentului de restaurare adecvat, care a fost avizat apoi de către Comisia de Restaurare a B.N.R. În final, volumului i-au fost redată funcționalitatea, aspectul (cât mai aproape de cel original) și i-a fost prelungită durata de viață pe termen lung.

Cuvinte cheie: Biblie; diortositor; Alexandros Kagkellarios; carte veche - restaurare; manuscrise grecești, degradare fizico-chimică.

Nicoleta Oprică, Restaurare pe volum nedesfăcut a manuscrisului „Picu Pătruț”

Autoarea prezintă succint restaurarea, pe volum nedesfăcut, a manuscrisului „Picu Pătruț”, care se găsește în Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale a României. Aceasta piesă a patrimoniului românesc este extrem de valoroasă, datează din anii 1850-1860 și a fost descoperit la Săliște-Sibiu în 1942. Conține cântări către Maica Domnului, legenda lui Iosif și a fraților săi, versuri pentru Sărbătoarea Paștilor, versuri către cruce și sfinți. Manuscrisul are pe tot cuprinsul lui gravuri cu tematică religioasă, având o cromatică impresionantă. Sunt prezentate intervențiile de restaurare complexe și dificil de executat pe volum nedesfăcut, dar și datorită intervențiilor anterioare empirice, complet greșite, care au indus riscuri asupra documentului. Datorită procedurii de restaurare profesionale aplicată acum, s-a prelungit pe termen lung durata de viață a prețioaselor file ale acestei adevărate opere de artă, lucrată cu dăruire și migală de unul din ultimii miniaturiști din Europa.

Cuvinte cheie: restaurare - tehnici; manuscrise; Picu Pătruț; miniaturiști; Europa.

Marinela Lixandru, «Le Grand Dictionnaire Historique Du Moreri» - dosar de restaurare -

Autoarea prezintă dosarul de restaurare al volumului *Le Grand Dictionnaire Historique du Moreri*, tipărit la Paris, în anul 1759. După descrierea morfologică a acestuia, arată detaliat starea de conservare și problemele de patologie existente înainte de intrarea în restaurare a dicționarului. Continuă cu trecerea în revistă a investigațiilor fizico-chimice și biologice făcute de biochimistul Centrului Național de Patologie și Restaurarea Documentelor (CNPRD) pe acest volum. Sunt explicate, pas cu pas, metodele de restaurare aplicate (la corpul cărții și legătura cărții) și materialele folosite, pentru redarea integrității și funcționalității acestuia, precum și pentru stabilizarea și salvarea lui pe termen lung.

Cuvinte cheie: dosar de restaurare; dicționar; patologia cărții; restaurare – metode; Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor.

Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru, Restaurarea unor documente papetare cu fragmentare mecanică extremă

În cadrul Laboratorului de restaurare carte veche al Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din București se derulează un proiect de restaurare a nouă documente papetare cu grad ridicat de degradare mecanică, extrase fără asistență de specialitate dintr-o piesă de mobilier în care se aflau pliate și blocate în ceară. În expunerea de față prezentăm documentația tehnico-științifică privind restaurarea a două dintre aceste documente: descrierea tehnică a documentelor (suport, cerneluri); starea de conservare înainte de restaurare (degradări fizice, chimice, biotice); metodologia de restaurare (tratamente, completări la nivelul suportului papetar, consolidări); documentația fotografică (înainte de restaurare, pe flux și după restaurare).

Cuvinte cheie: documente papetare; degradări; tratamente; restaurare - proiecte.

Oana Păcurariu, Restaurarea unei tipărituri românești din anul 1652

„Îndreptarea legii” reprezintă un adevărat „cod civil și penal” al secolului al XVII-lea și a contribuit la unificarea gândirii. Culegerea de legi în limba română a fost tipărită la Târgoviște, în anul 1652, în timpul domniei lui Matei Basarab. Această carte a avut grave probleme, atât la corpul cărții, cât și la legătură, necesitând un proces de

restaurare laborios și de lungă durată, care a constituit o reală provocare pentru restauratori. Corpul cărții prezenta multiple și complexe deteriorări, ca de exemplu, numeroasele intervenții empirice care afectau zona purtătoare de text și de imagine. A trebuit aplicată o metodă originală, recomandată de investigatorul CNPRD, pentru dezlipirea și înlăturarea benzilor de hârtie lipite peste textul tipărit, fără ca acesta să fie deteriorat. Acestei lucrări importante i s-a redat complet funcționalitatea, iar valoarea ei documentară impune asigurarea unor condiții de păstrare cu microclimat optim, pentru a împiedica declanșarea unor noi procese de degradare.

Cuvinte cheie: carte veche; legislație românească veche; tehnici de restaurare.

Flavian Nica, Microscopia optică în investigarea documentelor

Investigațiile fizico-chimice și biologice efectuate în Centrul Național de Patologie și Restaurare a Documentelor din Biblioteca Națională a României au un rol important în procesul de restaurare prin evidențierea structurilor și compoziției chimice a materialelor componente ale cărților sau ale altor documente pe suport organic și determinarea nivelului de degradare a acestora. Microscopia optică, prin caracterul său nedistructiv, contribuie semnificativ la setul de analize specifice evidențierii unor aspecte ale stării de degradare a documentelor, permițând stabilirea celor mai potrivite modalități de tratament impuse de procesul de restaurare.

Cuvinte cheie : microscopie optică; investigație fizico-chimică; degradare; Biblioteca Națională a României.

Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea, Sistem inteligent pentru analiza și diagnoza obiectelor de patrimoniu pe bază de colagen

Una dintre provocările actuale în domeniul prezervării obiectelor de patrimoniu constă în elaborarea și dezvoltarea unor instrumente dedicate specialiștilor din muzee, arhive și biblioteci capabile să optimizeze raportul dintre calitatea informației și cantitatea de probă utilizată. Acest obiectiv este asigurat de îndeplinirea simultană a următoarelor condiții: sensibilitate ridicată, invazivitate limitată și capacitate de cuantificare a deteriorării. Lucrarea ilustrează obiectivele și metodologia proiectului COLLAGE care își propune să furnizeze un sistem inteligent de analiză și diagnoză a pieilor și pergamentelor istorice. Acesta este compus dintr-un instrument automat de determinare a activității de contracție fibrilară a colagenului și un sistem inteligent de analiză și diagnoză a obiectelor de patrimoniu pe bază de colagen.

Cuvinte cheie: pergament; piele; deteriorare; restaurare - diagnoză; colagen.

Oana-Mihaela Căpățînă, Tehnica litografiei și parcursul istoric al acesteia în Țările Române. Restaurarea unor cromolitografii de secol XX. Rolul generatorului de vapori cu ultrasunete în procesul de stabilizare a suportului celulozic

Lucrarea debutează printr-o succintă prezentare a procedurii tehnice de realizare a litografiei și a reperelor istorice ale acesteia, și se continuă cu ilustrarea centrelor litografice din spațiul românesc din secolul al XIX-lea, a reprezentanților de seamă ale acestora împreună cu activitățile importante din domeniul litografic și cu o trecere în revistă a artiștilor litografi din România care s-au dedicat stampelor litografice ce au ca tematică portretul domnitorului Al. I. Cuza și a soției sale, E. Cuza. În partea a doua s-a acordat o atenție specială restaurării unor cromolitografii de secol XX și rolului generatorului de vapori cu ultrasunete în procesul de stabilizare a suportului celulozic.

Cuvinte cheie: istoria litografiei; centre litografice; cromolitografii; restaurare - tehnici; România.

Carmen Vicol, Cabinetul de manuscrise de la biblioteca națională a româniei - între tradiție și modernitate

În articol sunt prezentate Colecțiile Speciale de la Biblioteca Națională a României, în special Cabinetul de Manuscrise, unde se găsesc depozitate aproape 40.000 u.b., dintre care aproximativ 10.000 u.b. sunt manuscrise propriu-zise, iar circa 30.000 u.b. sunt piese de corespondență. Protejarea, conservarea și restaurarea acestor documente unice sunt la fel de importante ca și prelucrarea, comunicarea și valorificarea lor. Noua societate informațională oferă posibilitatea catalogării online și a creării de copii digitale ale manuscriselor și pieselor de

corespondență, care asigură protejarea cât mai mult timp a documentelor originale cu valoare de patrimoniu.
Cuvinte cheie: Cabinet de Manuscrise; conservare - restaurare; scrisori manuscrise; Biblioteca Națională a României.

Cristian Bedivan, Restauratorul între creație și creator

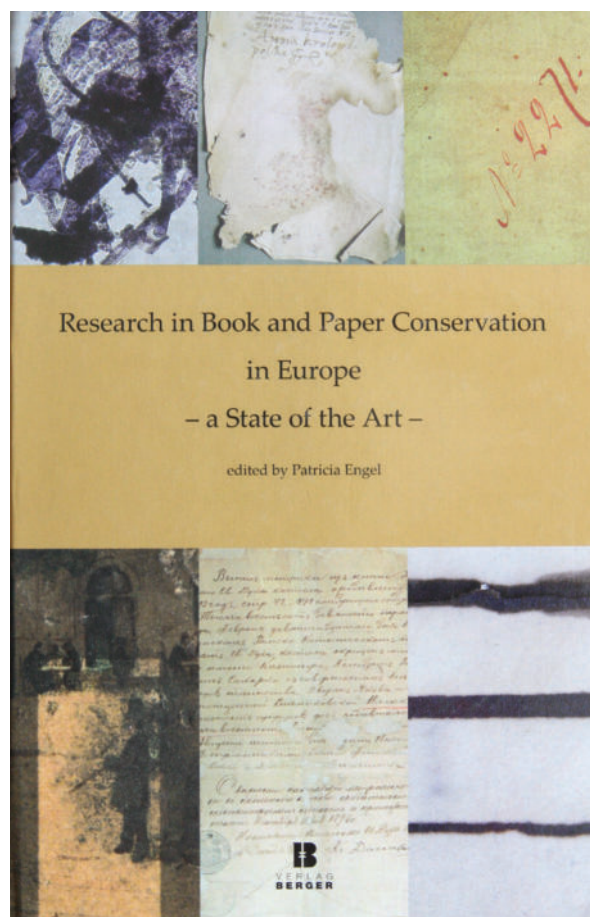
Pornind de la menirea profesiei de restaurator, autorul se lansează într-o meditație despre efemer și etern, atunci când trebuie înlocuit ceea ce este irecuperabil. Se întrebă până unde s-ar putea transforma imaginea: până la copii/duplicate, replici, clone? În eseu găsim și o interesantă comparație între manuscris și carte. Susține că manuscrisul ar putea să fie considerat operă de artă, pentru că are caracter de unicat. Cartea, ca obiect însă, ar trebui să scape de relativa bidimensionalitate și să crească arhitectural către un volum tactil, ori de admirat cu privirea. Dar, „obiectul” ar trebui definit și să se vadă cât din el este separat de imagine, operă de artă, creație și unicat. Admirată ca ceva misterios, ori ca fostă unealtă a cunoașterii, cartea a devenit azi un simplu obiect, datorită imaginilor impalpabile, digitale ale epocii moderne IT în care trăim. Odinioară, cartea a însemnat simbolul celui deținător de putere, carte „la metru”, bibliotecă cu rol de lambriu, iar ornamentul ei metalic, miniatura, îmbrăcămintea de piele etc. erau adevărate etichete ale poziției sociale.

Cuvinte cheie: manuscris; carte - filosofie; restaurator; simbolistică.

Lucian Dogan, Arheobibliologia sau fața nevăzută a legăturilor

„Arheobibliologia”, ca ramură a paleografiei și disciplină conexasă a restaurării, avându-și începuturile timide spre finele secolului al XIX-lea, se ocupă cu depistarea, recuperarea și redarea circuitului cultural al unor materiale (file manuscrise sau tipărite, țesături etc.) blocate în elementele de infrastructură a legăturilor de carte: tăblițe (scoarțe), ricăn (cilindru-suport interior cotor), materiale de consolidare etc. De cele mai multe ori accesul restauratorului la aceste documente este posibil numai după demontarea completă a cărții. Extragerea lor nu reprezintă un scop în sine ci este subordonată procedurilor și normelor de restaurare.

Cuvinte cheie: arheobibliologie; paleografie; restaurare; legătură.

Carte recenzată de Dr. Ioana Mitea în capitolul Documentare și Metodologie

Abstracts

Aurelian-Cătălin Popescu, World Documentary Heritage and International Organisations Involved in Its Protection

The written heritage is multiform, consisting of manuscripts, books, correspondence and serials, being a permanent witness of human existential problems, transmitting the living memory of past centuries and reviving the beginnings of the political, economic, social and cultural evolution defining the Romanian space. Since the mid-twentieth century, experts in libraries and archives have expressed their desire to use written documents in the economic, national, regional and local policy. In fact, this approach was greeted with interest and made necessary preservation and restoration measures for highlighting documents, the manner the fixed assets. Currently, international organizations concerned with the protection of world documentary heritage play a vital role in preserving cultural identities and contribute decisively to shaping the future. Imperative sustainability of heritage values and the idea of respect for cultural identity is unquestionably a natural way to globalization.

Keywords: Protection of Cultural Property; Convention Hague; Blue Shield - symbol of protection of cultural heritage; UNESCO - Mémoire du Monde program

Petrea Puiu, Sorin Cioviță, Natural Polymers and their Derivatives Used in Strengthening the Books and Paper Based Documents in Libraries and Archives

The aim of this paper is to review the research in the field of natural polymers and its derivatives which are in trend with the actual direction of conservation and restoration of cultural heritage documents and manuscripts. According to the development of polysaccharides and polypeptides applications as biodegradable materials derived from natural products obtained from clean technologies, the authors considered an appropriate systematization of results in this area. Film adhesives, natural gums, starches and its derivatives, chitosan and cellulose derivatives were all analyzed. Also, a presentation of polypeptide products was made, comprising gelatin, glue, egg white and casein. For each class, the production conditions and the most important properties were emphasized, characteristics which make it suitable for use in restoration-preservation.

Keywords: restoration - conservation; polymers; derivatives of cellulose.

Claudia Condruz, Works Awarded at the “Romanian Restoration Gala” in the National Restoration Salon 2012 - Craiova

At the National Restoration Salon, held from 27 to 29 September 2012 by the Oltenia Museum-Craiova, the National Center of Pathology and Restoration of Documents (NCPRD) exhibited two restored books belonging to the Romanian heritage book collection of the National Library of Romania. Both books were awarded the Special Prize in the Book Section of the “Romanian Restoration Gala”. Both the “Octoihu and minister about holy things in common” - printed in Blaj at 1770, and the “Mystirio or Sacrament” - printed in Targoviste at 1651, stood in the exhibition and have been widely appreciated by the jury of experts because, after having undergone restoration, all the original elements of the binding were kept, the flexibility of the collagen fibers was much improved, the metal closures were rebuilt identical to the original, all being made with great respect for the book and its image. The two books were the subject of the practical test of certified examination for book-body restoration of our apprentices from the Romanian Academy Library. The book bindings restoring and the wood and metal components of the book covers restoring were done by experts restorers from NCPRD.

Keywords: Works awarded; National Restoration Salon; restored books; National Center on Pathology and Restoration of Documents.

Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Oprețescu, Restoration of a XII-XIII Century Four Gospels from the Oltenia Museum Collections

This paper presents some aspects of the history and methodology of restoration - conservation of a XII-XIII century manuscript from Oltenia Museum collection. The manuscript has an inestimable value, it is written on parchment and it has a modern binding, as specialists estimate. The manuscript suffered many damages throughout the time, and specialists have decided to restore it. Restoration techniques were applied to recover the flexibility, elasticity, smoothness and integrity of the manuscript.

Keywords: manuscripts - restoration; Oltenia Museum; restoration – techniques; decompositions.

Maria Fota, **Restoration without Disassembling It of „Abbatis Panormitani Comentaria” a two Parts Colligate of XVI Century**

This paper presents the restoration procedures performed on Abbatis Panormitani Comentaria I and II by Nicolaus de Tudeschis (Panormitanus), from the rare book collection of the Brukenthal National Museum Library. The work includes: a brief description of the book (biography of the writer and his work content); a description of the conservation status (physical, mechanical, chemical and biological damage); steps in restoration: dry and wet treatments (water and neutral soap solutions were used), restoration methods, and masterfully consolidations. The process of restoration was complex, scientific discipline and art joining together.

Keywords: Restoration – old books; Abbatis Panormitani Comentaria; Brukenthal National Museum Library; chemical and physical decomposition.

Leonard Fulău, **Restoring a Rare Book. ”Mycenes, Paris 1879”.**

The paper presents details of the MYCENES volume restoration, a procedure carried out by the author himself, in his capacity as an expert book restorer. For this restoration work, the author has been awarded one of the Excellence Diplomas of the the 2012 edition of National Restoration Salon, organized by Oltenia Museum Craiova and International Council of Museums (ICOM) Romania. After presenting the person who donated the MYCENES volume – the writer and translator Alexandru Duiliu Zamfirescu - the graphic and technical characteristics of the restored work, as well as the degradations of this volume before restoration, the article follows through the different stages of restoration, and also describes the preservation measures taken after the restoration work.

Keywords: rare books - restoration; preservation; book restorer; Oltenia Museum; International Council of Museums.

Consuela Cioboteanu, **Restoration of Manuscript Letters Ion Heliade Radulescu, 1846**

Consuela Cioboteanu, MNLR

The author of the article points out the fact that in the National Museum of Romanian Literature you can find collections of manuscripts, proofs of ancestors which enable the reconstruction of literary history, historical documents revealing the act of creation of romanian writers, rare and old books and periodicals, photographs that illustrate in its entirety the history of Romanian literature, clichés and photocopies. An important place among the values found in the museum is occupied by the correspondence of writers. The article presents the methodology applied on the restoration of the two letters manuscripts of Ion Heliade Radulescu. This restoration was made with professionalism and dedication by Mrs. Versavia Lazar, this being one of her last works, for which she received the Diploma for Excellence during the National Exhibition of restoration, Craiova 2012. The article is also a tribute to the late restaurateur Mrs. Versavia Lazar, who was part of the team of the Restoration Laboratory of this museum, but who unfortunately left this world too early.

Keywords: manuscript letters; restoration – méthodologie; Ion Heliade Rădulescu; National Museum of Romanian Literature.

Valentina Albei, **Restoration of a Bible Printed in Venice in 1748**

The book presented in this article consists of two parts. The first is an edition of the New Testament in Greek language, edited by Alexandros Kagkellarios, concerned himself with the diorthosis of archaic texts. The second part of the volume contains a reprint of the summary of evangelical texts signed by Manuel Glynzonios (1540 - 1596), whose manuscript, written in ancient Greek, has been several times republished. Before the book was entered into the laboratory to be full restored, its conservation status was very poor: it presented numerous physical, chemical and biological degradations, both in the book body and its binding. The author explains in detail, step by step, all the stages of restoration applied: scrutiny of the conservation status of the object, consultation of the reports on physico-chemical and biological analysis, its diagnosis and the proposal of an appropriate restoration treatment endorsed by the Committee for Restoration of National Library of Romania. Finally, the volume has been restored to its full functionality, appearance (as close to the original as possible), also the lifetime extension.

Keywords: Bible; Alexandros Kagkellarios; old book - restoration; Greek manuscripts; chemical and physical decomposition.

Nicoleta Oprică, **Restoration without Disassembling It of “Picu Pătruț” Manuscript**

The author summarizes the restoration applied on an unopened volume of the “Picu Patrut manuscript” found in the Special Collections of the National Library of Romania. This piece of Romanian heritage is extremely valuable, dating from the years 1850-1860 and discovered in 1942 at Salistea, Sibiu. It contains hymns to the Theotokos, the legend of Joseph and his brothers, lyrics for the Easter Feast, lyrics to the Cross and saints. Engravings of religious thematic with an impressive coloring can be found throughout the entire manuscript. The article presents the complex and the difficult restoration interventions on an unopened volume, and also previous completely wrong empirical interventions which induced risks to the document. Due to the professional restoration procedure applied now, the lifespan of this precious file considered to be a work of art was extended, painstakingly worked with dedication by one of the last miniaturers of Europe.

Keywords: restoration - techniques; manuscripts; Picu Patrut; miniaturers; Europe.

Marinela Lixandru, **«Le Grand Dictionnaire Historique Du Moreri» - The Restoration File -**

The author presents the restoration file of the volume *Le Grand Dictionnaire Historique du Moreri*, printed in Paris in 1759. After its morphological description, she points out in detail the conservation status and the pathological problems existing before entering the restoration phase of the dictionary. She continues by reviewing the physicochemical and biological investigations made by the National Center on Pathology and Restoration of Documents CNPRD biochemist on this volume. Onwards, she presents step-by-step the restoration methods applied to the dictionary (the body of the book and the bookbinding) and the materials used for restoring its integrity and functionality, as well as for its stabilization and longterm preservation.

Keywords: restoration file; dictionary; book pathology; restoration – methods; National Center on Pathology and Restoration of Documents.

Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru, **Restoration of Paper Documents with Extreme Mechanical Fragmentation**

A restoration project of nine paper documents takes place in the Old Book Restoration Laboratory of the Faculty of Orthodox Theology „Justinian Patriarhul” in Bucharest. Documents have been extracted, without professional assistance, from a piece of furniture where they were folded and locked in wax, therefore they are highly frayed. This paper illustrates the scientific and technical documentation on the restoration for two of these documents: a technical description of the documents (support, inks); conservation status before restoration (physical, chemical, biotic degradation); restoration methodology (treatments, additions to the paper support, strengthening); photographic documentation (before, during and after restoration).

Keywords: paper documents; decompositions; treatments; restoring - projects.

Oana Păcurariu, **Restoration of a Romanian Printing from 1652**

„Straightening of the law” represents a real civil and criminal code” of the eighteenth century which helped to unify thinking. The compendium of laws in Romanian language was printed in Targoviste, in 1652, during the reign of Matei Basarab. This book had serious problems, both in the book body and its linking, requiring a laborious and long-term process of restoration, which was a real challenge for restorers. The book body presented multiple and complex damages such as the numerous empirical interventions affecting the carrier text and image zone. It was required to apply an original method recommended by the CNPRD researcher to peel and remove the strips of paper pasted over the printed text, without damaging it. This important work has been completely restored to functionality and its Documentary value requires ensuring storage conditions with optimum microclimate to prevent the onset of new degradation processes.

Keywords: old book; old Romanian legislation; restoration - techniques.

Flavian Nica, **Optical Microscopy – A Technical Field in Document Examination**

Physical, chemical and biological investigations performed in the National Centre of Pathology and Restoration of Documents from the National Library of Romania play an important role in the restoration process by highlighting the structures and chemical composition of the materials books or other documents on organic support are made from and also their degradation level. Optical microscopy, by its non-destructive nature, significantly contributes to the set of specific analysis highlighting some aspects of the degradation of documents, allowing the option of appropriate treatment modalities required by the restoration process.

Keywords: microscopy; chemical and physical investigations; decomposition; National Library of Romania.

Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea, Intelligent System for Analysis and Diagnosis Heritage Collagen-Based Objects

One of the current challenges in the preservation of heritage objects lies in the design and development of tools that are able to optimize the relationship between information quality and quantity of the used sample, therefore useful to specialists in museums, archives and libraries. This goal is accomplished by the simultaneous fulfillment of the following conditions: high sensitivity, limited invasiveness and ability to quantify the damage. This paper illustrates the objectives and methodology of COLLAGE project that aims to provide an intelligent system for analysis and diagnosis of historical leather and parchments. It is composed of an automatic tool for determining the activity of collagen fibrillar contraction and an intelligent system for analysis and diagnosis of heritage collagen-based objects.

Keywords: parchment; leather; decomposition; restoration - diagnosis; collagen.

Oana-Mihaela Căpățînă, The Lithography Technique and Its History in the Romanian Territory. Restoration of some Twentieth Century Chromolithographs. The Role of the Ultrasound Steam Generator in the Stabilization of the Cellulose Holder

The paper opens with a succinct presentation of the technical procedure of lithography, his historical references. It continues with the presentation of the XIX-th century lithographic centres in the Romanian area and their most remarkable representatives, together with their important activities regarding lithography. The author also presents a survey of the Romanian lithographic artists who dedicated their work to lithographic stamps, having as theme the portraits of the ruler Al. I. Cuza and his wife, E. Cuza. In the second part, a particular attention was given to the restoration of certain chromolithographies belonging to the XX-th century and emphasised the role of the ultrasound vapor generator in the stabilization process of the paper-based material.

Keywords: lithography - history; lithographic centers; cromolithographies, restoration - techniques; Romania.

Carmen Vicol, The National Romanian Library Manuscripts Cabinet – Between Tradition and Modernity

The paper presents the National Romanian Library Special Collections, especially the Manuscripts Office, where nearly 40.000 bibliographic units are deposited, out of which approximately 10.000 bibliographic units are actual manuscripts and about 30.000 bibliographic units are pieces of correspondence. Protecting, preserving and restoring these unique documents is as important as their processing, communication and exploitation. The new informational society enables online cataloging and creating digital copies of these manuscripts and pieces of correspondence that provide a longer protection of the original documents with heritage value.

Keywords: manuscripts cabinet; conservation - restoration; manuscript-letters; National Library of Romania.

Cristian Bedivan, The Restorer between Creation and Creator

Based on the purpose the profession of the restorer, the author launches into a meditation on the ephemeral and eternal, when one has replaced what is unrecoverable. He wonders how far the image could transform to copies/duplicates, replicates, clones? In his essay, we find an interesting comparison between manuscript and book. He argues that the manuscript might be considered a work of art, because it has a unique character. As an object, the book should avoid the relative bidimensionality, and to architecturally evolve towards a tactile, visually admired volume. But the "object" should be defined and inquired how much of it is separated from the image and work of art, creation and unique, unlike anything else. Admired as something mysterious, or as a former tool of knowledge, the book has become today a simple object, because of the intouchable images of the digital modern age in which we live. Once, the book represented the symbol of the power holder, a book "meter", the library had a paneling role and its metal trim clip, clothing and skin were true labels of the social position.

Keywords: manuscript; book – philosophy; restorer; symbolic.

Lucian Dogan, Archeobibliology or the Unseen Side of Bindings

As a branch of paleography and restoration related discipline, having its timid beginnings at the end of the nineteenth century, the „archeobibliology” involves discovery, recovery and return of some materials (handwritten or printed leaves, etc.) that are locked into infrastructure elements of the book bindings: inner stub tube, strengthening materials, etc., into the cultural circuit. In most cases the restorer access to these documents is possible only after complete disassembling of the book. Their extraction is not an aim, but it is related to the procedures and rules of restoration.

Keywords: archeobibliology; paleography; restoration; book binding.

Résumés

Aurelian-Cătălin Popescu, Le Patrimoine documentaire de l'humanité et les organisations internationales impliquées dans sa protection

Le patrimoine écrit est multiforme et comprend des manuscrits, des livres, de la correspondance, des périodiques; il constitue un témoin permanent des problèmes existentiels de l'être humain, transmettant la mémoire vivante des siècles passés et des débuts de l'évolution politique, économique, social et culturel, définitoires pour l'espace roumain. Dès la seconde moitié du XXe siècle, les experts des bibliothèques et des archives ont exprimé le désir d'insérer des documents écrits dans la politique économique nationale, régionale et locale. D'ailleurs, cette approche a été accueillie avec intérêt et a permis l'affirmation de la nécessité des mesures de conservation, de restauration et de mise en valeur des documents, exactement comme dans le cas du patrimoine immobilier. À présent, les organisations internationales concernées avec la protection du patrimoine documentaire de l'humanité jouent un rôle essentiel dans la préservation des identités culturelles et contribuent de manière décisive à transformer l'avenir. L'impératif de la durabilité des valeurs patrimoniales, en respectant l'identité culturelle, est incontestablement, dans la conjoncture actuelle, la direction légitime à la mondialisation.

Mots-clés: protection des biens culturels; la Convention de La Haye; le Blue Shield – symbole de la protection du patrimoine culturel; UNESCO - Programme Mémoire du Monde

Petrea Puiu, Sorin Cioviță, Les polymères naturels et leurs dérivés utilisés dans le renforcement des livres et des documents en papier dans les bibliothèques et les archives

Le but de cet article est d'examiner la recherche dans le domaine des polymères naturels et leurs dérivés qui représentent la tendance de la direction actuelle de la conservation et de la restauration des documents du patrimoine culturel et des manuscrits. À partir de développement des polysaccharides et polypeptides utilisés comme matériaux biodégradables dérivés des produits naturels obtenus à partir de technologies écologiques, l'auteur envisage une systématisation des résultats dans ce domaine. Des films adhésifs, des gommes naturelles, des amidons et ses dérivés, le chitosane et les dérivés de la cellulose ont été tous analysés. En outre, une présentation des produits de polypeptides, y compris la gélatine, la colle, la caséine et le blanc d'oeuf, a été faite. Pour chaque classe, les conditions de production et les plus importants caractéristiques ont été soulignés, des éléments qui les rendent appropriés pour une utilisation dans la restauration-conservation.

Mots – clés: restauration – conservation; polymères; dérivés de la cellulose.

Claudia Condruz, Des travaux récompensés au “Gala de la Restauration Roumaine” au Salon National de la Restauration 2012 - Craiova

Au Salon National de la Restauration, organisé par le Musée de l'Oltenie entre 27 et 29 septembre 2012, le Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents (CNPRD) a présenté deux livres restaurés appartenant à la collection de livres du patrimoine roumain de la Bibliothèque Nationale de Roumanie. Les deux livres ont reçu le prix spécial à la section LIVRE au “Gala de la Restauration Roumaine”. Les deux ouvrages présentés à l'exposition, “Oktoih et Les messes pour les saints” - imprimé à Blaj en 1770, et “Mystirio ou Sacrement” - imprimé à Târgoviște en 1651, furent largement appréciés par le jury d'experts en raison du fait que, après la restauration qu'ils ont été soumis, tous les éléments originaux de la reliure ont été conservés, la flexibilité des fibres de collagène a été beaucoup améliorée, les fermetures métalliques ont été reconstruites identique à l'original, sans oublier le respect pour le livre et son image. Les deux livres ont fait l'objet de l'épreuve pratique de l'examen certifié pour la restauration des corps d'ouvrage de livres effectuée par nos étudiantes de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. La restauration des reliures des volumes et la restauration d'éléments de bois et métalliques de la couverture de livre ont été réalisées par des experts dans la restauration du Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents (CNPRD).

Mots-clés: ouvrages récompensés; Salon National de la Restauration; restauration-livres; Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents.

Cristina Camelia Ghițescu, Rodica Florentina Oprețescu, Restauration du Tétraévangile du XII-XIII siècle de la collection du Musée d'Oltenie

Cet article présente les aspects de l'histoire et de la méthodologie de la restauration – conservation d'un manuscrit du XIIème - XIIIème siècles, qui fait partie de la collection du Musée d'Olténie. Selon l'opinion des spécialistes,

le manuscrit écrit sur parchemin est d'une valeur inestimable, surtout à cause de la reliure moderne. Le manuscrit a connu plusieurs dégradations à travers le temps, c'est pourquoi les spécialistes ont décidé de démarer la restauration. Les techniques de restauration appliquées ont visé à retrouver la souplesse, l'élasticité, la douceur et l'intégrité du manuscrit.
Mots – clés: manuscrit - restauration; Musée d' Oltenie; restauration – techniques; dégradations.

Maria Fota, La restauration des feuillets d'un document relié : intervenir sans démonter sur un colligat de XVIe siècle ayant deux parties – Abbatis Panormitani Comentaria –

Cet article présente les procédures de restauration effectuées sur le livre *Abbatis Panormitani Comentaria I et II* par Nicolas de Tudeschis (Panormitanus), de la collection de livres rares conservés dans la bibliothèque du Musée Nationale Brukenthal. Les travaux comprennent: une brève description de l'ouvrage (la biographie de l'auteur et le contenu de son travail); la description de l'état de conservation (dégradations physiques, mécaniques, chimiques et biologiques); les étapes de la restauration: le traitement à sec et par voie humide (l'eau et des solutions de détergents neutres ont été utilisés), les méthodes de restauration, les renforcements finaux effectués. La restauration a été complexe, les disciplines scientifiques et l'art sont réunis.

Mots – clés: restauration – vieux livres; *Abbatis Panormitani Comentaria*; Musée Nationale Brukenthal; dégradation physico-chimique.

Leonard Fulău, La restauration d'un livre rare. "Mycènes, Paris 1879".

L' article présente les détails de la restauration du volume MYCÈNES, procédures réalisés par l'auteur même, en qualité d'expert restaurateur du livre. Pour cette restauration, l'auteur a été récompensé par un diplôme d'excellence du Salon National de la Restauration, l'édition 2012, organisé par le Musée d' Olténie à Craiova et l' Organisation Internationale des Musées et des professionnels de musée (ICOM) Roumanie. Après une brève présentation du donateur du volume MYCÈNES - l'écrivain et le traducteur Alexander Duiliu Zamfirescu - ensuite les caractéristiques graphiques et techniques de l' ouvrage restauré, ainsi que les dégradations constatés, l'article continue de suivre les étapes de la restauration et de présenter également les mesures de préservation effectués après les travaux de restauration.

Mots – clés: vieux livres - restauration; préservation; restaurateur; Musée d' Oltenie; Organisation Internationale des Musées et des professionnels de musée

Consuela Cioboteanu, La restauration des lettres manuscrites Ion Heliade Radulescu

L'auteur mentionne que le Musée National de la Littérature Roumaine abrite des collections des manuscrits, les témoignages des précurseurs qui aide a reconstituer l' histoire littéraire, des documents historiques qui révèlent la création de l' écrivain, aussi des livres ancien et rares, des publications périodiques, des photographies illustrant entièrement l'histoire de la littérature roumaine, des clichés et des photocopies. Parmi les trésors abrités au musée, nous remarquons la correspondance des écrivains. L'article présente la méthodologie de la restauration des deux lettres manuscrites appartenant à Ion Heliade Rădulescu, réalisé avec soin, professionnalisme et souci du détail par M-me Versavia Lazăr, comme l'un de ses dernier travaux. Un diplôme d'excellence est remis au Salon National de Restauration qui a eu lieu à Craiova en 2012. L'article est aussi un hommage à Madame Versavia Lazăr, qui faisait partie du collectif du Laboratoire de Restauration du musée et qui, malheureusement, est parti bien trop jeune.

Mots-clés: lettres manuscrites; restauration - méthodologie; Ion Heliade Rădulescu, Musée National de la Littérature Roumaine

Valentina Albei, La restauration d'une Bible imprimée a Venise en 1748

Le livre présenté dans cet article est constitué de deux parties: la première représente une édition du Nouveau Testament grec, sous la direction d'Alexandros Kagkellarios, reconnu pour ses travaux de diorthosis. La deuxième partie du volume contient une réimpression de la synthèse des textes évangéliques, signés par Manuel Glynzonios (1540 - 1596), dont le manuscrit, écrit en grec ancien, a connu plusieurs rééditions. Avant de passer dans le laboratoire, pour une restauration complète, l'état de conservation de ce livre était très pauvre: des nombreux dégradations physiques, chimiques et biologiques seront constatés sur le corps du livre et aussi sur la reliure. L'auteur présente en détail toutes les étapes de la restauration: l'examen de l'état de conservation de l'objet, la consultation des bulletins d'analyse physico-chimique et biologique, le diagnostic et la proposition de traitement de restauration approprié, approuvé par le Comité de restauration de la Bibliothèque nationale de Roumanie. Enfin, le volume a gagné sa fonctionnalité et son aspect (le plus proche possible de l'original), ainsi que la durée de vie à long terme.

Mots-clés: Bible; Alexandros Kagkellarios; livre ancien – restauration; manuscrits grecs anciens; dégradation physico-chimique.

Nicoleta Oprică, La restauration du manuscrit „Picu Pătruț”: intervenir sans démonter sur le volum

L'auteur présente en détail la restauration du manuscrit „Picu Pătruț”, qui se trouve dans le fond de Collections Spéciales de la Bibliothèque nationale de Roumanie. Cette pièce du patrimoine roumain, qui date des années 1850-1860 et découvert à Săliște-Sibiu en 1942, est considéré précieux. Le manuscrit contient des Chants en l'honneur de la Vierge Marie, la Légende de Joseph et de ses frères, les fêtes appartenant au Cycle de Pâques, les paroles de la croix. Le manuscrit est orné par des gravures d'inspiration religieuse, ainsi qu'une chromatique impressionnante. L'article présente les interventions de restaurations, difficile à réaliser et intervenir sans démonter le volume, aussi grâce aux interventions empiriques déjà exécuté, mais complètement erroné et qui ont amené des risques sur le document. La nouvelle procédure de restauration appliqué a prolongé la durée de vie des pages de cette oeuvre d'art, accompli par l'un de dernier enlumineur de l'Europe.

Mots – clés: restauration – techniques; manuscrits; Picu Pătruț; enlumineurs; Europe.

Marinela Lixandru, «Le Grand Dictionnaire Historique Du Moreri» -Le Dossier De Restauration -

L'auteur présente le dossier de restauration du volume Le Grand Dictionnaire Historique du Moreri, imprimé à Paris en 1759. Après la description morphologique du dictionnaire, l'auteur met en évidence les détails concernant l'état de conservation et les problèmes de pathologie qui existait avant d'entrer dans le procès de restauration. Ensuite, nous pouvons parcourir les investigations physico-chimiques réalisés par le biochimiste du Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents (CNPRD) sur le volume. Les méthodes de restauration appliquées (sur le corps du livre et la reliure) et les matériaux utilisés sont expliqués pas à pas, afin de permettre l'intégrité et la fonctionnalité du livre, aussi pour la stabilisation et la préservation à long terme.

Mots - clés: dossier de restauration; dictionnaire; pathologie du livre; restauration – méthodes; Centre National de Pathologie et de Restauration des Documents.

Lucian Dogan, Cristian Dima, Cornel Stegaru, La restauration des documents papier extrêmement effilochés

Un projet de restauration de neuf documents papier a lieu dans le laboratoire de restauration des vieux livres de la Faculté de théologie orthodoxe “Justinien Patriarhul” à Bucarest. Ils ont été extraits, sans aide professionnelle, d'un meuble où ils ont été repliés et enfermés dans la cire, donc ils sont très détériorés du point de vue mécanique. Cet article présente la documentation scientifique et technique concernant la restauration pour deux de ces documents: la description technique des documents (support, les encres); l'état de conservation avant la restauration (dégradation chimique, physique, biotique); la méthodologie de restauration (traitements, des ajouts de papier, le renforcement); la documentation photographique (effectué avant, pendant et après la restauration).

Mots-clés: documents papier; dégradation; traitements; restauration - projets.

Oana Păcurariu, La restauration d'une ouvrage imprimé en Roumanie, 1652

„Le redressement de la loi” représente un vrai „code civil et penal” du XVIIe siècle et a contribué à l'unité du jugement. Le Recueil des lois dans la langue roumaine a été imprimé à Târgoviște, en 1652, pendant le règne de Matei Basarab. Ce livre a présenté des problèmes très graves, sur le corps du livre, aussi sur la reliure, ensuite un procès de restauration très compliqué et de long durée, un vrai défi pour les restaurateurs. Le corps du livre présentait des dégradations multiples, par exemple des nombreuses interventions empiriques qui produisait des effets négatives sur le texte et l'image. L'investigateur du CNPRD a recommandé une méthode originale pour le détachement et l'élimination des bandes de papier collé sur le texte imprimé, sans qu'il soit endommagé. L'ouvrage a retrouvé sa fonctionnalité, donc son valeur documentaire requiert des conditions de protection, un microclimat optimale, afin d'empêcher des nouveaux dégradations.

Mots – clés: livres vieux; anciennes lois roumaines; restauration – techniques.

Flavian Nica, La microscopie optique – Un instrument pour l'examination des documents

Les évaluations physico-chimiques et biologiques réalisées dans le Centre National de la Pathologie et de la Restauration des Documents de la Bibliothèque Nationale de Roumanie jouent un rôle important dans le processus de restauration en mettant en évidence les structures et la composition chimique des matériaux des livres ou d'autres documents aux supports organiques, afin d'établir leur niveau de dégradation. La microscopie optique, par sa nature non destructrice, complète de manière significative l'ensemble d'examen spécifiques réalisés au but d'étudier certains aspects de la dégradation des documents, en permettant d'établir les modalités de traitement appropriées requises par le processus de restauration.

Mots-clés: microscopie optique; investigations chimiques; dégradation; Bibliothèque nationale de Roumanie.

*Cristina Carșote, Irina Petroviciu, Lucreția Miu, Elena Badea, **Système intelligent à base de collagène pour l'analyse et le diagnostic des objets du patrimoine***

Parmi les défis actuels de la préservation des objets du patrimoine nous signalons la conception et le développement d'instruments qui sont en mesure d'optimiser la relation entre la qualité de l'information et la quantité de l'échantillon utilisé, considérés d'être utiles pour les spécialistes des musées, des archives et des bibliothèques. Ce objectif est accompli par la réalisation simultanée des conditions suivantes: la haute sensibilité, l'invasivité limitée et la capacité de quantifier les dégradations. Cet article présente les objectifs et la méthodologie de projet COLLAGE qui vise à fournir un système intelligent pour l'analyse et le diagnostic de cuir et des parchemins historiques. Il est composé d'un instrument automatique pour la détermination de l'activité de la contraction fibrillaire du collagène et d'un système intelligent pour l'analyse et le diagnostic d'objets patrimoniaux à base de collagène.

Mots-clés: parchemin; cuir; dégradation; traitements; restauratio - diagnostic; collagène

*Oana-Mihaela Căpățînă, **La technique de la lithographie et son histoire dans les Pays Roumains. La restauration de quelques chromolithographies du XXe siècle. Le rôle du générateur de vapeur à ultrasons dans la stabilisation des matériaux cellulosiques***

L'article commence par un bref aperçu de la technique de lithographie et de ses rappels historiques et continue de faire la présentation des ateliers de lithographiques Roumains dans le XIX siècle, y compris leurs meilleurs représentants et leurs activités les plus importantes dans le domaine. Ensuite, nous retrouvons le panorama des artistes lithographes Roumains qui ont consacré leur activité aux affiches lithographiques, en traitant de sujets comme l'effigie du prince A.I. Cuza et son épouse E. Cuza. La deuxième partie est consacrée à la restauration des chromolithographies du XXe siècle et le rôle du générateur de vapeurs à ultrasons, utilisé pour les matériaux cellulosiques, lorsqu'on parle de stabilisation.

Mots-clés: l'histoire de la lithographie; ateliers de lithographie; chromolithographies; restauration - techniques; Roumanie.

*Carmen Vicol, **Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale de Roumanie – entre tradition et modernité***

L'article présente les Collections Spéciales de la Bibliothèque nationale de Roumanie, surtout le cabinet des manuscrits, qui abrite près de 40.000 unités bibliographiques, dont environ 10.000 unités bibliographiques sont manuscrits et environ 30.000 unités bibliographiques sont des pièces de correspondance. La protection, la préservation et la restauration de tous ces documents uniques est aussi importante que leur traitement, communication et exploitation. La nouvelle société informationnelle permet le catalogage en ligne et aussi de créer des copies numériques de ces manuscrits et pièces de correspondance, des copies qui offrent une protection plus longue des documents originaux ayant une valeur patrimoniale.

Mots-clés: cabinet des manuscrits; conservation – restauration; lettres manuscrites; Bibliothèque nationale de Roumanie.

*Cristian Bedivan, **Le restaurateur entre la création et le créateur***

En tenant en compte les responsabilités d'un restaurateur de livres anciens, l'auteur propose une méditation sur l'éphémère et l'éternelle, lorsque nous remplaçons les choses considérés comme irrécupérables. Il se demande dans quelle mesure l'image pourrait se transformer: jusqu'à copies, répétitions, ou bien des clones? Une comparaison bien intéressante entre le manuscrit et le livre est présentée dans cet œuvre de réflexion. Selon l'auteur, le manuscrit pourrait être considéré comme une œuvre d'art, vu son caractère unique. Pourtant, le livre comme objet devrait se débarrasser de sa bidimensionnalité relative et tenter d'agrandir d'un point de vue architectural, vers un volume palpable ou visuel. Mais l'„objet” devrait être défini, à voir la partie qui est bien séparé de l'image, de l'œuvre d'art, de la création et aussi de son caractère unique. Après avoir admiré son mystère, ancien outil de connaissance, le livre est devenu aujourd'hui un objet simple, grâce aux images de l'ère numérique, ce bouleversement technologique dans lequel nous vivons. Une fois le livre signifia le symbole de l'homme qui détient le pouvoir, une toute bibliothèque ayant le rôle de lambris, et sa garniture métallique, son enluminure, son reliure étaient considérés des véritables signes de position sociale.

Mots – clés: manuscrits; livre – philosophie; restaurateur; symbologie

*Lucian Dogan, **L'archéobibliologie ou le visage caché des reliures***

„L'archéobibliologie”, comme une branche de la paléographie et discipline liée à la restauration, ayant ses débuts timides à la fin du XIXe siècle, s'occupe de la découverte, la récupération de certains matériaux (des feuilles écrites à la main ou imprimées, etc.) qui sont enfermés dans des éléments de l'infrastructure des reliures: le cylindre du tronçon intérieur, des matériaux de renforcement et leur retour dans le circuit culturel. Dans la plupart des cas, l'accès de restaurateur à ces documents n'est possible qu'après le démontage complet du livre. Leur extraction n'est pas un but même, ainsi qu'elle reste subordonnée aux règles et aux procédures de restauration.

Mots-clés: archeobibliologie; paléographie; restoration; reliure

Două expoziții Berman

Adrian-Silvan Ionescu

La interval de câteva săptămâni, în Capitală s-au deschis două expoziții dedicate unui mare iubitor al Bucureștilor, pe care l-a nemurit în fotografiile sale: Iosif Berman. Am putea scoti că 2013 a fost „anul Berman” datorită interesului unanim arătat operei sale prin prezentarea unor selecțiuni atât la Muzeul Național Cotroceni, între 25 septembrie-25 octombrie, sub titlul *România interbelică în fotografiile lui Iosif Berman*, și respectiv, la Biblioteca Națională a României, între 23 octombrie-31 ianuarie 2014, **Iosif Berman, maestrul fotoreportajului românesc interbelic**. Ambele manifestări au fost însoțite de elegante și ample cataloage, admirabil ilustrate, de a căror redactare s-au ocupat studioasele și pasionatele organizatoare, Ștefania Ciubotaru pentru cea dintâi și Adriana Dumitran pentru a doua expoziție.

Berman se născuse într-o familie de evrei bucovineni, la Burdujeni, pe 17 ianuarie 1890 (până de curând, 1892 fusese considerat ca an de naștere, dar cercetările asidue ale persuasivei doctorande Adriana Dumitran, au dat la iveală data corectă, depistată de ea în Registrul de Stare Civilă de la Arhivele Județene Suceava). Tatăl său, David Berman, veteran al Războiului de Independență, unde fusese chiar rănit și fusese ridicat la rangul de sergent, primise împământinirea tocmai pentru că luptase pe front. Iosif a plecat de timpuriu de acasă, iar la 21 de ani se afla deja la București unde a deprins tainele fotografiei. Valoarea instantaneelor sale a atras atenția editorilor de periodice ilustrate și a fost angajat să lucreze pentru multe din ele: „Gazeta Ilustrată”, „Ilustrațiunea Română”, „Ilustrațiunea. Revistă lunară enciclopedică”, „Realitatea Ilustrată”.

Perioada Războiului cel Mare este destul de neclară în viața fotografului. Fiica sa, Luiza – care a fost principala furnizoare de date biografice – afirma că a însoțit un regiment românesc, în calitate de reporter de front. Este destul de ciudată această afirmație atâta vreme cât, la începutul anului 1917, fusese înființat Serviciul Fotografic al Armatei, în care activau doar fotografi aflați sub arme iar mânăitorii civilii de camere fotografice nu erau admiși pe linia frontului. Apoi, nu se știe cum și de ce, Berman a trecut în Rusia – deși trupele noastre nu au părăsit niciodată teritoriul național, necum să ajungă la

Odessa. Acolo l-a surprins izbucnirea revoluției bolșevice și, captivat de noutatea spectacolului oferit de așa o mișcare de proporții, a rămas acolo, riscându-și de multe ori viața când a fost capturat, fie de armata roșie, fie de alb-gardiști. Oricum, toată aparatura i-a fost confiscată, iar clișeele sparte de soldații brutali și inculți. Dacă și-a pierdut opera, în schimb, s-a ales cu o soție frumoasă și iubitoare, Raisa, pe care a găsit-o la Novorosiisk. Vor rămâne acolo până în 1921 după care părăsesc țara sovietelor, ce nu mai prezenta siguranță pentru o tânără familie, și trec în Turcia unde, 2 ani, locuiesc la Costantinopol. Ziarul bucureștean „Dimineața” profită de prezența sa acolo și îl investește drept corespondent peste hotare. Până la depistarea unor documnete de arhivă, perioada din străinătate rămâne încă nebulosă în biografia lui Berman.

Revenit în patrie, în 1923, este angajat imediat la ziarele „Adevărul” și „Dimineața” – o fotografie a fațadei modernei clădiri, cu firma ieșind în consolă, a imortalizat-o, cu apetența sa pentru tot ce era nou. Între 1926-1928 a colaborat la „România ilustrată” unde acoperea o arie foarte largă de subiecte: reportaj de actualitate (evenimente politice și sociale, accidente, calamități naturale), portret, arhitectură, viață cultural-artistică. Aceleași motive le-a căutat și le-a oferit cititorilor revistei „Realitatea Ilustrată” între 1929 și 1940. Iar, din 1938, a publicat, în paginile foarte elegantului și bine documentatului periodic „România” al lui Cezar Petrescu. Imaginile sale pline de sevă și umor apăreau, însă nesemnate, deoarece începuseră persecuțiile asupra evreilor. Istoricul N. Iorga, care îl cunoștea și-l aprecia pe Berman, i-a sugerat să folosească un pseudonim care să-i ascundă originea semită, sugerându-i-l pe acela de Ursean, pe care artistul l-a și adoptat în acei ani grei.

Calitățile sale de admirabil observator al momentelor celor mai importante din timpul unor evenimente publice, politice sau militare, l-au evidențiat în ochii suveranului și a fost numit fotograf de curte. Astfel, a fost adesea în preajma regelui Carol II, a reginei Maria, a principeselor, a prințului Nicolae și a Marelui Voievod Mihai (cu care a și dorit să fie surprins într-o poză când îi dădea indicații de folosire a unei săniuțe pe zăpada din preajma Peleșului). Pasionat călător în căutare de subiecte

noi și de peisaje pitorești, a fost invitat de profesorul Dimitrie Gusti pentru a-l însoți în echipele sale sociologice, în calitate de fotograf oficial, unde a dat măsura forței sale de observator al mediului rural și al tipurilor umane specifice locurilor respective. Fișele de fototecă, păstrate în arhiva Muzeului Național al Satului „Dimitrie Gusti” sau a Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, sunt un demn exemplu în acest sens. Unele sunt pur documentare și oferă informații prețioase etnografului sau antropologului. Altele, însă, au o mare doză de șagălnicie și umor pe care Berman le sesiza dintr-o străfulgereare a privirii sale exersate și știa când să apese declanșatorul aparatului spre a capta un chip sau o scenă plină de viață. Așa este bătrânul sătean în al cărui obraz anii și-au lăsat urme adânci fără, însă, a-i răpi buna dispoziție: cu sapa sprijinită de umăr pentru a-și elibera mâinile, el își prinde vârful mustăților între degetele noduroase spre a-i arăta domnului de la oraș cât le are de lungi. Sau un bebeluș așezat pe un țol, în mijlocul bătăturii, ce se întinde să prindă niște boboci de rață, la fel de plâpânzi și naivi ca și el. A urmat grupul de cercetători la Nereju, la Fundul-Moldovei, la Drăguș, Runcu, Șanț, Viștea de Jos, Mărginimea Sibiului, Goicea Mare, Bogați, Cornova. Pe clișeele sale au fost păstrate secvențe de viață, arhitectură tradițională, munci agricole, portrete, ceremonii religioase, funerare, nuptiale – în unele naș era chiar profesorul Gusti. Pe lângă acestea, a lăsat documente de mare valoare privind activitatea sociologilor, muzicologilor, etnografilor din grup, surprinși în timpul activității de teren, intervievând localnicii, înregistrând pe fonograf muzica lor, studiindu-le țesăturile și ornamentele din port, informându-se asupra gastronomiei și lecurilor.

Fără a fi un ironist cu intenție clară de a-și satiriza modelele și motivele, Berman descoperea situații bufe în orice loc s-ar fi aflat: un țărânel încălecat pe un măgăruș apatic, ce trecea prin preajma impozantului Arc de Triumf, părea caricatura unui ofițer de cavalerie la parada de 10 Mai, Ziua Națională a României din acea vreme; Mutatul de Sf. Dumitru cu purtarea manechinelor de croitorie ca pe niște ființe însuflețite sau cu doamna elegantă ce citește ziarul pe stradă, așezată comod în fotoliu, înconjurată de mobile, în așteptarea camionului în care urmau a fi încărcate și duse la noua adresă: În Cișmigiu; Au vorbit... vorbit până a adormit; Un lustragiu ce-i văcsuiește încălțările unui coșar negru și lucios; Paparudele care n-au reușit să provoace ploaia, dar se consolează răcorindu-se intern; Chivuțele – substantiv, astăzi uitat, care desemna muncitoarele cu ziua, specializate în văruirea caselor - pe malul Dâmboviței, cocoțate încomod pe balustradele

metalice de pe malul râului; Ursarii cu animalele lor dresate ținute în lanț - Și urșilor le e cald, că merg în două label; Căinii fără stăpân la marginea orașului; Examen pentru 80 de locuri la Poștă; Curioși admirând lucrările de acoperire a Dâmboviței la Podul Sf. Elefterie. Fiecare imagine relatează câte o poveste iar privitorul este invitat să își folosească capacitatea imaginativă pentru a pătrunde întreaga bogăție a narațiunii.

Interesat de viața artistică, a păstrat pe gelatina sensibilă a clișeele sale monumente vechi și noi aflate în Capitală, muzee și expoziții. Statuia lui Constantin Brâncoveanu, operă a lui Oscar Han, era pregătită de așezare pe soclu, în fața bisericii Sf. Gheorghe Nou, și i se dădea un ultim retuș de un asistent al sculptorului, urcat pe o scară. Macheta statuii Regelui Ferdinand, datorată lui Ivan Meštrović, apare amplasată, de probă, în Piața Victoriei, nu departe de palatul Grigore Sturdza care adăpostea atunci Ministerul de Externe. În jurul monumentului Regelui Carol I, datorat eboșoarului aceluiși genial sculptor croat, Berman a fotografiat demonstrații de protest ori manifestații de adeziune față de monarh, parazi ale veteranilor sau invalizilor de război. Colțurile din atelierul lui Theodor Aman ar putea sluji chiar azi ca document de primă mână pentru reorganizarea muzeului cu același nume ce a fost închis în ultimii ani. Fațada noului Institut de Istorie Universală a fost prinsă în cadru la o zi după inaugurarea sa în prezența Regelui Carol II, pe 15 aprilie 1939, după cum dă mărturie chiar inscripția autorului, aplicată pe spatele pozei. Vechiul și noul stau alături: Teatrul Național și Palatul Telefoanelor. Crematoriul era în construcție atunci când l-a adăugat Berman în portofoliul său.

O caracteristică a creației lui Berman erau unghiurile plonjante sub care își lua adesea cadrele: urcat la etajul cel mai înalt al blocului Cartea Românească, își apleca obiectivul asupra Căii Victoriei înșesată de lume ieșită la plimbare. Piața Bibescu Vodă, Parcul Carol, Strada Academiei, Calea Griviței, Grădina Cișmigiu, sunt prezentate în aceeași perspectivă îndrăzneță, integratoare. Dar nu numai pentru stradă ci și pentru alte compoziții folosea asemenea viziune a vol d'oiseau: fiicele făcând plajă în balcon; fotografi ambulanți la lucru; o grădină de restaurant înșesată de lume în timpul verii.

A fost și portretist, dar nu de studio - gen vetust, care nu-l prindea – ci autor de instantanee reprezentative pentru model. A imortalizat oameni de stat (I.I.C. Brătianu, N. Titulescu, Al. Vaida-Voievod, I. Maniu, N. Iorga), oameni de știință (Gr. Antipa, D. Gusti, C. Brăiloiu, H. Brauner), de cultură și artă (G. Enescu, M. Sadoveanu, L. Rebreanu,

I. Iser) sau din lumea bisericii (Patriarhul Miron Cristea, ciobanul vizionar Petrace Lupu de la Maglavit).

Prieten și colaborator al unor gazetari de renume, i-a însoțit pe Geo Bogza, F. Brunea-Fox și Felix Aderca atunci când cutreierau țara spre a face reportaje.

Lui Berman i se putea aplica, foarte ușor, celebra maximă a lui Terențiu „Nimic din ce e omenesc nu-i era străin”. Nu a eludat nici un subiect: incendii, inundații, accidente rutiere, demolări și șantiere în lucru, distracții populare (bâlciuri, circuri, călușei și lanțuri, patinaj, canotaj, înot), comerț ambulant, întreceri sportive, evenimente politice, sociale, culturale și religioase. Era prezent totdeauna la momentul potrivit pentru a-și face fotografiile și a oferi redacțiilor o iconografie interesantă și durabilă prin mesaj.

Fotografiile aparțin Colecției de fotografii Berman a Bibliotecii Naționale a României.

A colaborat și la revistele americane „National Geographic” și „New York Times”. În cea dintâi i-au fost publicate, în 1934, 15 fotografii din cele 120 trimise (fuseseră selectate 34, eminate cu subiecte etnografice).

Când, în 1940, extrema dreaptă a preluat puterea, lui Berman i-a fost închis atelierul și i s-a interzis să mai lucreze. Aceasta la mâhnit atât de mult încât, în mai puțin de un an s-a stins, deși nu avea decât 51 de ani și ar fi avut încă multe de spus în arta fotografică. Deși opera sa a fost multă vreme uitată, expozițiile organizate în ultimii 10 ani și, mai ales, cele două recent deschise în Capitală, dau măsura valorii perene a fotografiilor realizate de Iosif Berman în cele mai depărtate colțuri ale țării și în mediile cele mai variate, de la Curtea Regală la ograda săteanului.

În scrânciob la țară

Amestecul de bălci și hram

Amestecul de bălci și hram

Amestecul de bălci și hram

Vânzătorii de sorcove

Capitala. La rând [lustragiu]

Greva patronilor de autobuze

Noua locomotivă de coletărie rapidă construită în uzinele Malaxa.

Capitala sub ploaie. Pe Calea Victoriei la amiază

Patrimoniul documentar al umanității și organizații internaționale implicate în protejarea acestuia

Dr. Aurelian-Cătălin Popescu

Șef Serviciu Restaurarea și Prezervarea Publicațiilor,
Biblioteca Centrală Universitară Carol I – București
e-mail: aurelian.popescu@bcub.ro

Conservare

Amplificarea catastrofelor care au pricinuit deteriorări grave sau distrugeri ale unei părți din patrimoniul cultural mondial de-a lungul ultimilor ani, ca și distrugerea, intenționată sau nu, a acestui patrimoniu, din pricina conflictelor etnice, religioase sau a războaielor, au impus necesitatea de a se întreprinde o adevărată campanie de informare cu scopul salvării și protejării, pe cât posibil, a memoriei culturale, pentru a o transmite generațiilor viitoare.

Pornind de la principiul că într-un vid informațional nu există viitor și că bibliotecile, ca și celelalte instituții culturale - muzeele și arhivele - sunt depozitarele responsabile ale conservării patrimoniului documentar, IFLA (Federația Internațională a Asociațiilor de Bibliotecari și Biblioteci) a prezentat în ultimul timp o suită de comunicări pe aceste teme, la inițiativa programului fundamental PAC (Preservation and Conservation), și în colaborare cu Secțiunea Bibliotecilor Naționale. Comunicările prezentate semnalau, în primul rând, diferitele etape ale elaborării Convenției de la Haga (1954)¹ pentru protejarea bunurilor culturale în situația conflictelor armate. Au fost evocate, în mod firesc, și principiile care au determinat patru organizații neguvernamentale culturale să-și unească experiența și eforturile în cadrul Comitetului Internațional al Scutului Albastru (ICBS), creat pentru salvarea patrimoniului cultural aflat în pericol.

Timp de mai multe secole, în care noțiunea de drept internațional diplomatic și umanitar pătrundea lent, a început să se accepte ideea că în comunitatea internațională, dar și în legislațiile naționale - în cazul conflictelor armate - bunurile culturale imobiliare importante (situri istorice, clădiri și locașuri de cult, locașuri de învățământ și culturale) și bunurile culturale mobile (opere de artă, colecții ale muzeelor, bibliotecilor, arhivelor și ale instituțiilor care le dețin) aveau dreptul la respect și protecție. Acest drept era garantat prin acordurile

directe de război, făcând referire și la riscurile care le sunt asociate, în special jafurile și actele de vandalism.

În pofida adoptării de clauze care tindeau să devină, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, din ce în ce mai formale în dreptul militar internațional, cel de-al doilea război mondial a fost cauza unor distrugeri fără precedent în privința bunurilor culturale, a pierderii a mii de construcții istorice, de situri istorice în totalitatea lor și de milioane de obiecte sau documente dintre bunurile culturale mobile ale Europei.

Adoptarea, la Haga, pe 14 mai 1954, a Convenției pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflicte armate, a fost rezultatul demersurilor anterioare celui de-al doilea război mondial. Ea a fost completată de o reglementare de aplicare detaliată (parte integrantă a convenției) și de un protocol separat pentru protejarea bunurilor culturale în caz de conflict armat.

Având în vedere că deteriorările aduse bunurilor culturale, indiferent cărui popor aparțin acestea, constituie deteriorări ale patrimoniului cultural al întregii umanități și că fiecare popor își aduce contribuția la cultura mondială, Convenția consideră ca fiind de o mare importanță - pentru toate popoarele lumii - să se conserve patrimoniul cultural și că este necesar să se asigure acestui patrimoniu o protecție internațională.

Călăuzite de principiile stabilite în Convențiile de la Haga (1899 și 1907), și în Pactul de la Washington (15 aprilie 1935), cu privire la protecția bunurilor culturale în situația conflictelor armate, popoarele lumii consideră că, pentru a fi eficientă, protecția acestor bunuri trebuie să fie organizată încă pe timp de pace, prin reglementări atât naționale, cât și internaționale, și hotărâsc să fie puse în practică toate dispozițiile posibile pentru a proteja bunurile culturale.”²

Convenția însăși distinge, de la bun început, pentru sintagma unică *bunuri culturale*, trei accepțiuni diferite:

¹Avec le Bouclier Bleu, protégeons notre patrimoine culturel en danger: actes de la session co-organisée par le programme fondamental PAC et la section des bibliothèques nationales. Traduits et édités par Corine Koch. În: *International Preservation Issues*. Paris: IFLA - PAC, 2003, nr. 4, p. 4.

²MacKenzie, George. Le Bouclier Bleu: symbole de la sauvegarde du patrimoine culturel. În: *International Preservation Issues*. Paris: IFLA - PAC, 2003, nr. 3, p. 9.

1. Bunurile mobile sau imobile, de valoare intrinsecă artistică, istorică, științifică (monumente istorice, opere de artă sau colecții științifice);
2. Locurile folosite pentru păstrarea bunurilor culturale mobile: muzee, biblioteci și arhive;
3. Centrele care adăpostesc un număr mare de bunuri culturale, numite centre monumentale: orașe istorice sau situri arheologice importante.

Fără îndoială, s-au înregistrat progrese considerabile în privința protecției patrimoniului cultural, mai ales după deceniul al șaptelea al secolului trecut. Spre exemplu, după negocieri îndelungate și dificile, Conferința Generală a UNESCO din 1970 a adoptat Convenția privind luarea de măsuri pentru interzicerea și împiedicarea importului, exportului și transferului de proprietăți ilicite de bunuri culturale (UNESCO, 1985). Această convenție avea drept scop împiedicarea traficului din ce în ce mai răspândit de opere de artă și de alte bunuri culturale introduse ilegal sau furate.³

*Scutul Albastru - simbol al protejării
patrimoniului cultural*

La inițiativa Dr. Leon Van Nispen, reprezentant al Consiliului Internațional al Monumentelor și Siturilor (ICOMOS), s-au purtat discuții cu privire la punerea în practică a unei organizații asemănătoare Crucii Roșii, dar cu privire la patrimoniul cultural; s-a propus denumirea de Comitetul Internațional al Scutului Albastru (ICBS), simbolul oficial al patrimoniului cultural protejat de Convenția de la Haga (din 1954) fiind un scut în albastru și alb.

Reuniunile și seminarele preliminare au implicat de la început personal specializat, precum și instituții din a căror sferă de activitate fac parte monumentele și siturile, muzeele și galeriile de artă, în mod deosebit Consiliul Internațional al Monumentelor și al Siturilor (ICOMOS) și Consiliul Internațional al Muzeelor (ICOM).⁴

În altă ordine de idei, Scutul Albastru (ICBS) cooperează cu două alte organizații care au ca preocupare protejarea de bunuri culturale mobile prevăzute în Convenția de la Haga: Consiliul Internațional al Arhivelor (ICA) și Federația Internațională a Asociațiilor de Bibliotecari și Biblioteci (IFLA).

ICBS a constituit oficial, până la urmă, în 1996, un comitet permanent de coordonare și intervenții de urgență, format din patru organizații neguvernamentale, la care se adăugau două organizații interguvernamentale specializate: UNESCO și Centrul Internațional de Conservare de la Roma (ICCROM). Ele reprezentau colaboratorii cei

mai apropiați posibili și observatorii permanenți la toate întâlnirile ICBS.

Drept urmare a acestui fapt, au avut loc din ce în ce mai multe acțiuni destinate cooperării între patru instanțe profesionale ale ICBS, manifestări realizate pe scară internațională, prin planul de acțiune în caz de urgență al organismelor naționale ale Scutului Albastru, pentru început în Belgia și Canada.

Ambiția organizatorilor este ca emblema Scutului Albastru să devină pentru protecția patrimoniului cultural, odată cu trecerea timpului, ceea ce Crucea Roșie reprezintă pentru protecția persoanelor.

Scutul Albastru este marca aleasă, în mod simbolic, de Convenția de la Haga din 1954, pentru a identifica siturile culturale, cu scopul de a le proteja împotriva atacurilor în caz de conflicte armate.

Comitetul Internațional al Scutului Albastru (ICBS) reunește competențele, experiența și rețelele internaționale a patru organizații specializate: Consiliul Internațional al Arhivelor (ICA), Consiliul Internațional al Muzeelor (ICOM), Consiliul Internațional al Monumentelor și al Siturilor (ICOMOS), și Federația Internațională a Asociațiilor de Bibliotecari și Biblioteci (IFLA). Aceste organizații sunt constituite dintr-un grup de experți cu competențe în materie de consiliere și de asistență în timpul unor evenimente precum războiul din fosta Iugoslavie, din Afganistan sau Irak, uraganele devastatoare din America Centrală sau cutremurele de pământ din Extremul Orient.⁵

ICBS este o organizație internațională independentă, dar și profesională, fiind deschisă pentru protecția patrimoniului cultural mondial.

Obiectivele sale principale sunt:

- să încurajeze protejarea și respectul față de bunurile culturale și să promoveze prevenirea riscurilor;
- să pregătească experți la nivel național și regional pentru a preveni, controla și acționa în caz de catastrofe;
- să înlesnească o acțiune internațională pentru a răspunde amenințărilor sau situațiilor de urgență cu privire la bunurile culturale;
- să coopereze cu alte organisme precum UNESCO, Centrul Internațional de Studii asupra Conservării și Restaurării Bunurilor Culturale (ICCROM) și Comitetul Internațional al Crucii Roșii (ICRC).

În noiembrie 1998, s-a desfășurat în Slovenia, la Radenci, un seminar care a avut drept scop formarea personalului pentru intervenții în cazul conflictelor armate sau al catastrofelor naturale. Participanții, veniți din 12 țări, specialiști din muzee, arhive și biblioteci, au pus la punct

³ Avec le Bouclier Bleu, protégeons notre patrimoine culturel en danger: actes de la session co-organisée par le programme fondamental PAC et la section des bibliothèques nationales. Loc. cit., p.11.

⁴ <http://www.iccom.org>

⁵ MacKenzie, George. Op. cit., p. 16.

strategii și tactici care să permită controlarea dezastrelor. Aceștia au elaborat un document cunoscut sub numele de Declarația de la Radenci, care pune accentul pe necesitatea:

- de a integra protecția, salvarea și respectul bunurilor culturale, în aceeași măsură pe timp de pace ca și în cazul situațiilor de criză, pe baza unei strategii naționale și a unor programe naționale;

- de a dezvolta strategii care să permită atât evaluarea, cât și reducerea riscurilor, dar care să și îmbunătățească, în caz de pericol pentru bunurile culturale, capacitatea de răspuns;

- de a crea instituții care să protejeze patrimoniul cultural ce va fi integrat în activitățile lor de prevenire și control în situațiile de risc.⁶

ICBS s-a implicat activ, începând cu revizuirea Convenției de la Haga din 1954 asupra protecției patrimoniului cultural în caz de conflicte armate. Revizuirea a fost justificată și de convingerile membrilor săi, care consideră conservarea bunurilor culturale ca fiind o prioritate pentru toate națiunile planetei. ICBS s-a declarat mulțumit pentru cel de al doilea protocol ratificat la Haga în 1999, deoarece acesta a clarificat și a accentuat noțiunea de protecție, în același timp oferind posibilitatea pedepsirii celor care nu respectă protocolul.

Acest nou protocol a permis, în același timp, realizarea unor demersuri în vederea creării unui comitet interguvernamental pentru verificarea punerii în practică a Convenției și realizarea unor dări de seamă în această privință. UNESCO a fost însărcinat să formeze acest comitet.⁷

Este extrem de important ca efortul internațional să fie conjugat și susținut și la nivel național. Comitetele Scutului Albastru s-au constituit până acum în mai multe țări, printre care și Belgia, Franța, Țările de Jos, Polonia, Marea Britanie și România. ICBS urmărește, de altfel, să încurajeze constituirea altor comitete naționale ale Scutului Albastru, colaborând cu diverse organizații care apără patrimoniul cultural. La 18 aprilie 2011 a fost înființat Comitetul Național Român al Scutului Albastru (CNRSA), organism fără personalitate juridică, al cărui scop este protejarea patrimoniului cultural material în caz de conflict armat sau dezastru.

Pentru a simplifica punerea în practică a obiectivelor ICBS au fost stabilite o serie de principii care trebuie respectate de toate comitetele:

- diversele organizații trebuie să susțină acțiunile comune, ceea ce va crește eficiența și va contribui la evitarea risipirii eforturilor;

- fiecare organizație membră a comitetului trebuie să respecte independența celorlalte;

- comitetul trebuie să rămână neutru, să evite orice polemică de natură politică și să păstreze în aceeași măsură un echilibru între interesele diferitelor organizații;

- comitetul trebuie să aibă în vedere valorile profesionale cele mai nobile, cum ar fi respectul reciproc pentru calitățile profesionale ale celorlalți membri;

- comitetul trebuie să respecte diversitatea de identități culturale;

- comitetul trebuie întotdeauna să lucreze nonprofit.

Comitetele naționale pot să crească eficacitatea acțiunilor conjugate ale specialiștilor, ale instanțelor regionale și naționale, ale serviciilor de urgență și ale forțelor armate. În scopul creșterii siguranței în caz de catastrofe, ele pot constitui un grup de lucru, în cadrul căruia își împărtășesc experiențele și informațiile. Au posibilitatea să realizeze campanii pentru sensibilizarea opiniei publice cu privire la pericolul care amenință patrimoniul cultural. Ele pot, de asemenea, să susțină guvernele naționale pentru a ratifica sau a pune în aplicare Convenția de la Haga și protocoalele asociate acesteia.

Imensa forță reprezentată de Scutul Albastru constă în faptul că are în vedere mai multe sectoare de activitate și că înglobează o diversitate de specialiști și instituții din domeniul cultural.

Reunind experiențele și asociindu-se cu autoritățile militare și serviciile de urgență, Scutul Albastru a devenit un exemplu convingător în privința gestionării riscurilor în cazul catastrofelor naturale și al conflictelor armate.

Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură (UNESCO)

Programul Mémoire du Monde

Programul Mémoire du Monde se poate defini ca fiind programul ce are drept scop concentrarea memoriei colective a popoarelor lumii. El deține un rol esențial în prezervarea identităților culturale și contribuie, în mod hotărâtor, la conturarea viitorului.

Patrimoniul documentar conservat în depozitele bibliotecilor și ale arhivelor reprezintă un element esențial în această privință, dar o bună parte se află, în prezent, în pericol. Deplasarea involuntară sau deliberată a fondurilor și a colecțiilor are adesea ca efect dispersarea patrimoniului popoarelor. În anumite cazuri există diverse obstacole ce împiedică accesul la o parte a patrimoniului documentar mondial, în alte situații acest patrimoniu este amenințat ireversibil de fragilitatea sa.

Conștient de necesitatea de a acționa pentru a evita pierderea acestei „memorii”, UNESCO a lansat, în 1992,

⁶ Adcock, Edward P. IFLA: principes de conservation. Paris: IFLA PAC, 2003., p. 24.

⁷ <http://www.unesco.org/webworld/index.html>

Programul *Mémoire du Monde*. Acest program are în vedere protejarea patrimoniului documentar mondial, facilitând accesul universal la acesta, determinând conștientizarea și creșterea interesului cu privire la necesitatea conservării sale. El are ca obiective complementare și în aceeași măsură importante:

- îmbunătățirea prezervării patrimoniului documentar mondial prin tehnicile cele mai adecvate;
- sprijinirea și asigurarea accesului la aceste tehnologii, fără discriminări, indiferent de utilizatori;
- o mai bună cunoaștere, peste tot în lume, a existenței și a scopului prezervării;
- promovarea activităților și produselor care sunt destinate unui public cât mai larg posibil.

Patrimoniul documentar reprezintă o parte importantă a patrimoniului cultural mondial. Chiar mai fragile decât siturile naturale și culturale, documentele sunt ca și acestea expuse degradărilor și distrugerilor. Realizate în marea lor majoritate din materiale organice, care sunt instabile din punct de vedere chimic și supuse descompunerii, ele riscă, în permanență, să sufere deteriorări ireversibile. Cauzele acestora pot fi multiple: catastrofele naturale, precum inundațiile sau incendiile; dezastrele provocate de om – accidente sau războaie; precum și deteriorarea progresivă, adesea determinată de indolență sau de ignorarea normelor cu privire la modalitățile elementare de conservare. În cazul documentelor pe suport electronic, pierderile sunt pricinuite adesea de obsolescența tehnică.⁸

Este din ce în ce mai evident faptul că patrimoniul documentar este conservat în condiții adesea inadecvate, care îl condamnă la o distrugere definitivă. De aici derivă și necesitatea aplicării urgente a anumitor norme. În majoritatea cazurilor, măsurile de prezervare sunt luate în ultimul moment sau cu întârziere, înainte ca patrimoniul să dispară pentru totdeauna. În Europa Centrală și de Est, spre exemplu, se estimează că între 70% - 80% din patrimoniul documentar necesită o intervenție imediată.

Programul *Mémoire du Monde* identifică elementele de patrimoniu documentar care prezintă un interes internațional, regional sau național. El întocmește și actualizează liste complete, permițând popoarelor să aibă acces la propriul lor patrimoniu cultural - acces de care erau private uneori - și să evite, în anumite cazuri, ca acest patrimoniu să fie pierdut definitiv. Ele pot să actualizeze datele istorice, prezentând o valoare deosebită pe plan social sau economic.

IFLA este convinsă că actualele principii directoare oferă programului *Mémoire du Monde* o bază operațională solidă. Aceste principii sunt rezultatul cooperării pe termen

lung între UNESCO și două dintre principalele organizații profesionale neguvernamentale ce reprezintă bibliotecile și arhivele: Federația Internațională a Asociațiilor de Bibliotecari și de Biblioteci (IFLA) și Consiliul Internațional al Arhivelor (ICA).

Cu prilejul unei serii de consultări cu reprezentanți ai statelor membre, ai instituțiilor private și ai organizațiilor profesionale neguvernamentale din biblioteci și arhive au fost examinate: obiectivele, fezabilitatea, finanțarea și gestionarea programului *Mémoire du Monde*. Programul General de Informare (PGI) al UNESCO a însărcinat IFLA să elaboreze principii directoare pentru punerea în practică a acestuia. IFLA a acceptat responsabilitatea, convinsă fiind că este o sarcină firească în cadrul programului.

Directivele au fost puse în practică de specialiști care au lucrat în colaborare în cadrul Core Programme on Preservation and Conservation (PAC) al IFLA, cu sprijinul Centrului Internațional al Programului PAC de la Biblioteca Națională a Franței.

Principiile directoare țin cont în egală măsură și de recomandările Subcomitetului de Tehnologie al Programului *Mémoire du Monde*. Acest subcomitet a realizat o activitate deosebit de importantă, determinând utilizarea tehnicilor de digitizare pe scară largă și de comprimare a datelor la încheierea proiectelor de conservare prevăzute în cadrul programului.

IFLA speră ca aceste principii directoare să genereze răspunsuri satisfăcătoare la anumite probleme delicate cu care se confruntă profesia, respectând întru totul constrângerile programului *Mémoire du Monde*, așa cum au fost ele definite de UNESCO. Printre aceste probleme se regăsesc și criteriile care trebuie utilizate pentru selecția documentelor, ce necesită implementarea unui program de o anumită complexitate, aducând la un numitor comun interese antagoniste, punând în practică în mod judicios cele mai adecvate tehnologii, care să țină cont de diversele probleme de ordin tehnic, juridic, comercial, ce pot apărea.⁹

O parte importantă din patrimoniul documentar mondial cade victimă unor procese „naturale”: hârtia acidă care devine friabilă, pielea, pergamentul și benzile magnetice sensibile la lumină, căldură și umiditate sau la praf sunt influențate negativ de acestea. Ca și în cinematografie, există riscul să se piardă definitiv majoritatea operelor ce reprezintă, din punct de vedere artistic, secolele trecute. Imagini impresionante, stocate pe mii de kilometri de film, ar putea să dispară pur și simplu, dacă nu sunt restaurate și conservate în cel mai scurt timp posibil.

Dincolo de aceste cauze naturale, bibliotecile și fondurile de arhivă trebuie să facă față în mod constant

⁸ *Mémoire du monde: principes directeurs pour la sauvegarde du patrimoine documentaire*. Paris: UNESCO, 1995, p. 39.

⁹ Boston, George. *Mémoire du Monde: guide des normes, pratiques recommandées et ouvrages de référence concernant la conservation des documents de toute nature*. Paris: UNESCO, 1999, p. 53.

accidentelor: inundații, incendii, uragane, furtuni, cutremure, războaie și conflicte. Lista catastrofelor împotriva cărora trebuie să se ia măsuri de prevenire este lungă și nu se cunoaște încă exact situația bibliotecilor și fondurilor de arhivă distruse sau grav afectate de războaie, bombardamente sau incendii. Biblioteca din Alexandria este probabil cel mai cunoscut exemplu din întreaga istorie, dar se pune întrebarea câte alte comori cunoscute sau necunoscute au dispărut la Constantinopol, Varșovia, Florența, București, Sarajevo, Bagdad?

Chiar amploarea eforturilor depuse pentru prezervarea întregului care compune această Mémoire du Monde de neînlocuit necesită un program de prezervare coerent, capabil să strângă laolaltă inițiativele și să pună în practică cele mai performante tehnici.

Mémoire du Monde caută să-și atingă obiectivele încurajând proiectele și activitățile la toate nivelurile: internațional, regional, național. El încearcă, mai ales, să favorizeze constituirea de parteneriate între autoritățile responsabile la nivel internațional, regional și național și sectorul privat. Comitetele regionale și naționale ale programului Mémoire du Monde reprezintă cheia acestei strategii.

Aceste comitete sunt responsabile de toate aspectele proiectelor și activităților întreprinse în cadrul programului, rolul lor având în vedere, în mod deosebit, următoarele aspecte:

- identificarea unor elemente de patrimoniu documentar susceptibile de a fi înscrise în registrul Mémoire du Monde;
- prezentarea unor propuneri de înscriere, însoțite de justificări, Comitetului Consultativ Internațional;
- după atingerea obiectivelor de la punctele anterioare, gestionarea lor în cadrul programului Mémoire du Monde, la nivel regional și național, în strânsă cooperare cu organizațiile guvernamentale și neguvernamentale;
- gestionarea și coordonarea proiectelor și a activităților întreprinse la nivel regional sau național pentru a contribui la realizarea obiectivelor programului;
- gestionarea fondurilor colectate pentru a finanța proiecte și activități regionale sau naționale, precum și repartizarea acestor fonduri;
- urmărirea detaliată a proiectelor și activităților întreprinse la nivel regional sau național în cadrul programului.

Comitetele regionale au în componența lor personalități originare din două sau mai multe țări care doresc să se ocupe de proiecte sau de activități de interes pentru mai multe țări și să coopereze la realizarea

obiectivelor programului.¹⁰

Există, de asemenea, registre regionale și naționale. Colecțiile ale căror fonduri sunt înscrise în aceste registre au menționate numele țării sau al regiunii avută în vedere, Mémoire de l'Europe, Mémoire du Pacific etc.

Registrele regionale și naționale grupează elementele de patrimoniu documentar care prezintă un interes regional sau național.

Înscrierea în registrul programului Mémoire du Monde conferă un prestigiu deosebit elementelor de patrimoniu documentar selecționate. Această listă contribuie substanțial la conștientizarea valorilor reale a propriului patrimoniu de către guverne, organizații neguvernamentale, fundații și publicul larg, determinându-le pe acestea să acorde ajutoare financiare pentru conservarea bunurilor de patrimoniu.

Registrul programului Mémoire du Monde include patrimoniul documentar al grupurilor culturale minoritare, având aceeași importanță ca și patrimoniul documentar al culturilor majoritare. El permite recenzarea elementelor de patrimoniu documentar dispersate din punct de vedere geografic, a celor care nu aparțin în mod direct unei țări sau unei regiuni, precum și a documentelor considerate de interes universal ce aparțin diasporei.

Progresele tehnologiei pun la dispoziție mecanisme pentru reconstituirea patrimoniului documentar național. Mai mult, numeroase țări posedă astăzi o legislație cu privire la patrimoniul cultural care încurajează restituirea bunurilor culturale ce fac obiectul unui export ilicit. Cu cât se acumulează mai multe informații cu privire la colecții și fonduri, cu atât va fi mai simplu să se identifice documentele care lipsesc. Astfel, Programul Mémoire du Monde ar putea să joace și un rol integrator în privința reconstituirii patrimoniului cultural.

Fiecare țară este încurajată să-și întocmească, în paralel cu registrul Mémoire du Monde, propriul său registru. Aceste registre naționale repertoriază patrimoniul documentar național. Ele au și rolul de a atrage atenția guvernelor și instituțiilor de nivel național asupra întregului patrimoniu cultural deținut sub formă de documente de către bibliotecile, arhivele, muzeele, centrele educative și culturale, organizațiile neguvernamentale și persoanele fizice din țară, cât și asupra necesității unei politici coordonate și integrate pentru asigurarea prezervării documentelor aflate în pericol.

Mai multe țări situate într-o anumită regiune geografică au posibilitatea să întocmească registre care să recenzeze patrimoniul documentar al regiunii respective. Aceste registre regionale pot completa registrele naționale

¹⁰ Mémoire du Monde: mémoire perdue – bibliothèques et archives détruites au XX e siècle. Paris: UNESCO, 1996, p. 42.

sau li se pot substitui. Anumite țări unite prin legături politice sau afinități culturale preferă să constituie registre regionale în locul celor naționale.

Programul Mémoire du Monde al UNESCO nu dispune de resurse suficiente pentru a finanța în totalitate proiectele demne de interes. Proprietarii sau păstrătorii unor elemente din patrimoniul documentar înscrise în Registrul Mémoire du Monde sunt încurajați să solicite finanțări din diverse surse pentru a-și putea finaliza proiectele. Orice proiect interesant cu privire la documentele înscrise în Programul Mémoire du Monde trebuie să fie aprobat de Comitetul Consultativ Internațional și să răspundă obiectivelor programului. Propunerile privitoare la acest tip de proiect sunt evaluate după aceleași criterii ca și proiectele destinate finanțării de către UNESCO.

Logo-ul Mémoire du Monde are drept scop sprijinirea și promovarea programului. El permite identificarea clară a elementelor patrimoniului documentar înscris în registrul mondial și poate să figureze pe orice fel de produs promoțional (afișe, materiale de informare

turistică). Logo-ul poate fi utilizat și pentru documentele înscrise într-unul din registre. De asemenea, este posibil să fie adaptat pentru folosirea la nivel regional sau național.

Acad. Eugen Simion constata următoarele: „Guvernele se schimbă, miniștrii culturii se schimbă și ei, problemele culturii rămân... Când vorbim de ele, nu trebuie să uităm de lumea din afară și de procesul în care, vrând – nevrând, am intrat: procesul globalizării. Ne place sau nu, lumea de azi este construită după principiul vaselor comunicante. Mijloacele de informație sunt rapide, Internetul ne sincronizează, economiile naționale merg într-o direcție unică, pe scurt, lumea se globalizează....Nu-i, evident, așa sau mai bine zis, n-ar fi bine să fie așa pentru că, globalizarea (care-i un proces inevitabil în epoca Internetului), nu poate fi identică, pentru un veritabil om de cultură, cu uniformizarea. Aș fi, chiar, de părere ca în locul globalizării să acceptăm termenul de universalizare. Este mai potrivit și lasă, am impresia, o șansă identității culturale.”¹¹

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Memory of
the World

¹¹ Patrimoniul cultural național: strategia conservării – o strategie a integrării în circuitul valorilor europene: colocviul internațional, București, 22 – 23 septembrie 2000. București: Univers Enciclopedic, 2000, p. 14.

Polimeri naturali și derivați ai acestora utilizați în consolidarea cărților și documentelor pe suport papetar din biblioteci și arhive

Petrea Puiu*, Sorin Ciovică

Universitatea Tehnică Gheorghe Asachi Iași, Facultatea de Inginerie Chimică și Protecția Mediului, Catedra de Polimeri Naturali și Sintetici, B-dul Mangeron 71, 700050, Iași, România
e-mail: pv.petrea@yahoo.com

1. Introducere

În prezent, se pare că tehnologiile avansate de fabricare nu sunt suficiente pentru rezolvarea problemei îmbătrânirii și degradării hârtiei în timp.

Pentru a se însănătoși și a putea dăinui încă sute de ani, hârtia manuscriselor și cărților are nevoie de o asistență concretă și specializată acordată în laboratorul de restaurare de către specialiștii acestuia.

Procesul restaurării începe cu tratamente de dezinsecție, cu alcătuirea unei fișe în care sunt consemnate toate datele despre lucrarea ce urmează a fi restaurată, din punct de vedere morfologic, cât și descrierea amănunțită a stării de conservare, realizată de către experți în domeniu. Dosarul de restaurare mai conține buletinele de analiză chimică, biologică și morfologică, precum și fotografiile lucrării făcute înainte de a intra în lucru, în timpul restaurării și când este gata lucrarea.

Fiecare lucrare care poposește pe masa restauratorului este un „caz”, astfel se tratează diferențiat în funcție de problemele pe care le ridică (degradări de diverse naturi).

În funcție de elementele semnalate în fișa de restaurare, se procedează la trecerea lucrării prin mai multe operațiuni, ce sunt impuse de starea de conservare a obiectului respectiv.

Cele mai frecvente cazuri au nevoie de o curățire mecanică, desprăfuire, curățire umedă, de scoatere a petelor cu diverși solvenți, în funcție de natura lor, de curățire umedă și, acolo unde este cazul, de completarea gradului de înclieire al foilor. O operațiune foarte importantă este și completarea părților lipsă, a fisurilor și franjurărilor.

Toate aceste operațiuni, succedate de altele, care au ca scop recompunerea blocului cărții și relegarea volumului, cer o mare răbdare și îndemânare a experților

în restaurare și legătorie de carte.

Problema restaurării prezintă o importanță majoră pentru conservarea patrimoniului cultural, alcătuit în principal din manuscrise și documente de arhivă, realizate în majoritatea cazurilor pe suport celulozic.

Diversificarea structurii documentelor pe suport papetar din arhive, biblioteci și muzee, a metodelor și mijloacelor de restaurare-conservare, performanțele solicitate în acest scop, precum și progresele realizate în chimia și tehnologia polimerilor, impun astăzi și utilizarea unor materiale diferite de cele tradiționale. Din acest motiv, alegerea unui adeziv sau a unui sistem de adezivi, în încercarea de a optimiza proprietățile suportului papetar consolidat necesită cunoștințe interdisciplinare (Demetrescu-Ionescu-Gheorghiu, 1994).

2. Agenți de consolidare

În operația de consolidare a documentelor pe suport papetar se utilizează tradițional agenți de consolidare din polimeri naturali și derivați ai acestora (fig.1).

Fig.1 Clasificarea agenților de consolidare (polimeri naturali și derivați ai acestora) utilizați în restaurarea documentelor pe suport papetar

* Autor corespondent: email: pv.petrea@yahoo.com, telefon: +40754492555.

2.1. Gume

2.1.1. Guma arabică (Acacia Senegal). Există numeroase specii diferite de arbori și plante care produc gume, dar se exploatează îndeosebi Acacia Verek și Acacia Senegal. Exudarea gumei din arbore este stimulată de incizii practicate în scoarță, cel mai adesea în sezonul uscat.

Este solubilă lent într-un volum egal de apă, obținându-se o soluție vâscoasă, translucidă, ușor acidă, (variațiile de pH ale soluției sunt atribuite condițiilor de colectare și de depozitare ale gumei și a modului de preparare a soluției). Sunt menționate diferite metode de preparare a soluției, unele recomandând o umflare inițială în apă rece sau în amestec alcool-apă, urmată de imersare în apă fierbinte.

Guma arabică este insolubilă în solvenți organici, dar dispersează în glicerină (Masschelein-Kleiner, 1983). Prin eterificarea gumelor, (ex. prin carboximetilare), se îmbunătățesc solubilitatea și stabilitatea față de microorganisme, crește vâscozitatea soluțiilor și capacitatea de peliculizare. (Söderqvist Lindblad, 2005).

Guma arabică a fost utilizată din vechime ca liant la cerneluri, acuarele și miniaturi pentru intensificarea și saturarea culorilor, ca adeziv pentru hârtie și cartoane, adesea plastifiat cu glicerină. Este un adeziv acceptabil, filmul format fiind însă mai flexibil decât cel de amidon, incompatibil cu gelatina și cu ioni ai metalelor trivalente și destul de rezistent la microorganisme.

2.1.2. Guma exudată din unele specii de *Prunus* a fost mult utilizată în Europa în secolul al 19-lea. Mai des menționată e guma din *Prunus cerasus*, dar gumele de migdal, prun, măr și păr sunt similare. Sunt parțial solubile în apă, adesea formează geluri. Pot fi utilizate ca adaosuri în pictura tempera (Istudor, 2006).

2.1.3. Guma produsă de *Tamarindus indica*, răspândit în India și Asia de sud-est, este utilizată pentru înclieirea fibrelor; în India a fost componentul principal al mediului pictural pentru miniaturi.

2.1.4. Guma Tragacant a fost utilizată inițial ca liant pentru culorile pastel. Este extrasă prin exudare din coaja sau rădăcinile unor specii de arbuști aparținând genului *Astragalus*. În natură există ca amestec de săruri polimerice pe bază de Ca, Mg, K. Are două componente principale: *tragacantin*, solubil în apă, și *bassorin*, (componenta majoritară: 60-70%), care se umflă în apă.

Pentru obținerea soluției se recomandă o umezire prealabilă a sa în alcool, apoi în apă; după câteva ore de umflare se adaugă sub agitare cantitatea de apă necesară formării soluției. La concentrații ale soluțiilor mai mari de 0,5% apar geluri.

Este folosită mai ales pentru rezistența ei la căldură și aciditate, având stabilitate maximă la pH=5. Rezistența consolidării este de 8-10 ori mai mare decât cea conferită de guma arabică, fragilitatea peliculei fiind totodată mai redusă, iar rezistența la îmbătrânire și la atac fungic este similară cu cea a altor polizaharide.

2.1.5. Guma Carrageenan este un polizaharid cu catena liniară derivat din alge roșii *Chondrus Crispus* din clasa *Rhodophyceae*, originare din Atlanticul de Nord, și *Eucheuma*, de pe coastele Indoneziei și Filipinelor. Această rășină are stabilitate maximă la pH=9 și este instabilă sub pH=3,5 datorită hidrolizei acide; ea hidrolizează la dizolvare, dar nu și la gelificare.

2.2. Amidon și derivați

2.2.1. Amidonul. Amidonul este cea mai importantă polizaharidă de rezervă din regnul vegetal; apare în urma procesului de fotosinteză sub formă de granule primare, hidrolizate sub acțiunea enzimelor până la D-glucoză, care este transportată sub formă liberă sau de esteri fosforici spre alte organe ale plantei unde are loc un proces de resinteză a amidonului și depozitare a acestuia sub formă de granule secundare.

Amidonul se prezintă ca o pulbere albă, având o umiditate de 10-12% când este uscat la aer, produsul fiind higroscopic. În apa rece, granulele de amidon se umflă încet, fără a se solvi. În apă fierbinte are loc solubilizarea, cu formarea unei soluții coloidale, ca urmare a fragmentării granulelor. Soluțiile concentrate sunt vâscoase și formează un gel prin răcire.

Amidonul este un polimer poliglucosidic, constituit din unități de D-glucoză legate $\alpha(1-4)$, fapt ce-i conferă o flexibilitate remarcabilă. Este alcătuit din două tipuri de macromolecule ce diferă prin proprietăți și structură: *amiloza* (liniară) și *amilopectina* (ramificată) (Măluțan, T. 2002). Amiloza este formată din 200-2000 unități de glucoză, iar amilopectina din 100-200 lanțuri liniare și 20-30 unități de glucoză fixate pe o catenă de bază. Principalele proprietăți fizico-chimice ale amidonului din diferite surse sunt prezentate în tabelul 1.

Tabelul 1. Proprietățile amidonului

Sursa de amidon	Amiloză în amidon, %	Raportul amiloză /amilopectină	Gradul de polimerizare		Formarea gelului la răcire
			Amiloză	Amilopectin	
Grâu	17-27	-	-	-	puternică
Orez	16-19	-	-	-	slabă
Cartofi	cca 23	20 / 80	500-800	2000	slabă
Secară	cca 27	-	-	-	-
Porumb	22-28	28 / 71	480	1450	puternică
Tapioca	17-22	-	450-1050	1300	slabă

Utilizări în conservare

Acest adeziv a cunoscut o lungă perioadă de aplicare în consolidarea hârtiei și în lucrările de legătorie, fiind adesea component al unor materiale de încliere pe bază de cleiuri animale, precum și la apretarea unor articole textile, în multe zone geografice. El are un rol important în toate tehnicile tradiționale de conservare.

Cleiurile de făină utilizate în dublările vechi sunt, în esență, amestecuri complexe din amidon, tărațe, o fracție proteică (gluteine și prolamine) și uneori diferiți antiseptici (oțet, ulei de in, miere etc.).

Pastele de amidon destinate conservării documentelor grafice sunt preparate prin amestecare cu apă, urmată de fierbere într-o cantitate suplimentară de apă. Se obțin în realitate dispersii coloidale de amidon în apă, în care coexistă granule puternic umflate, fragmente de granule și polimer complet solubilizat.

Pastele obținute din făină au proprietăți mai bune de adeziune decât cele din granule de amidon, dar pelicula de adeziv aplicată este mai puțin stabilă datorită glutenului pe care-l conține (Mac Ausland, 1978).

În baza faptului că amilopectina este componentul care prezintă adeziune mai bună decât amiloza, amidonul din orez conferă aderență superioară celui din grâu, flexibilitatea peliculei formate fiind însă mai redusă și mai puțin rezistentă la îmbătrânire.

Amidonul este sensibil la agenți oxidanți și umiditate, fiind atacat rapid de unele microorganisme sau insecte (Zappala-Plossi, 1981). Având o capacitate de umezire remarcabilă în timpul aplicării pastei, amidonul nu se recomandă a fi utilizat pentru conservarea documentelor grafice sensibile la umiditate.

În general, pasta de amidon este utilizată pentru unele tratamente de restaurare a gravurilor. Ca adeziv, se recomandă pentru operații de dublare, consolidare, de completare a golurilor și ca peliculă de protecție.

În domeniul conservării preventive, este frecvent aplicat în combinație cu hârtia japoneză la montarea documentelor grafice pentru depozitare sau expunere și la confecționarea cutiilor sau altor materiale de protecție a patrimoniului cultural în depozite.

Pentru îmbunătățirea proprietăților mecanice ale peliculelor de amidon se recomandă plastifierea cu uree, etanol-amină, glicerol sau ulei de castor (Masschelein-Kleiner, 1983).

Principalele calități rămân aderența bună și o flexibilitate satisfăcătoare.

2.2.2. Amidonul modificat**Dextrinele.**

Au fost utilizate ca adezivi încă de la începutul secolului 19, pentru lipirea timbrelor, etichetelor, benzilor de hârtie, fiind ușor de preparat și de aplicat în restaurarea manuală a documentelor grafice (Horie, 1990; Matteini, 1989; Hey, 1995; Chahine, 1991; Liénardy, 1989).

Se folosesc frecvent în amestec cu cleiuri animale, gumă arabică sau gumă tragacant. Se menționează adeziunea bună și stabilitatea culorii după aplicarea dextrinelor în unele operații de restaurare a documentelor grafice, fiind susceptibile la atac microbian.

Se pot obține trei tipuri de dextrine: albe, galbene și cleiuri British, funcție de condițiile de obținere: temperatură, durata tratamentului, cantitatea de catalizator și natura amidonului utilizat.

Dextrine albe

Se obțin la temperaturi mai scăzute (110-130 °C) și durate de 3-7 ore, în prezența unei cantități mari de catalizator acid, după care sunt neutralizate cu amoniac. Se aplică la concentrații de circa 50%.

Dextrine galbene

Se prepară la temperaturi ridicate (135-160 °C) și durate mari (8-14 ore), în prezența unui catalizator acid. Sunt

foarte solubile în apă, concentrațiile uzuale fiind de 50-60%.

Cleiuri British

Se obțin la temperaturi de 150-180 °C, durate cuprinse între 10-24 ore, în absența sau în prezența unei cantități mici de catalizator acid, concentrațiile uzuale fiind de 10-35%.

2.2.3. Chitosan, pullulan și derivați.

Chitosanul este derivatul N-dezacetilat (parțial) al chitinei, polizaharidă de origine animală extrem de răspândită, izolată din carapacea unor crustacee, dar existentă și în unele alge sau în pereții celulari ai unor specii de fungi.

Pullulanul este o polizaharidă de origine microbiană, un α -glucan produs prin fermentația zaharurilor de către *Aureobasidium pullulans*. Este un excelent adeziv, stabilizator de vâscozitate, agent de acoperire cu aplicații în industriile alimentară, farmaceutică, cosmetică, textilă, papetară. Ca agent de acoperire, formează pelicule transparente, elastice, incolore, solubile în apă, având o permeabilitate scăzută față de oxigen, biodegradabile și biocompatibile (Popa, 2005).

Soluția apoasă prezintă o mare putere de adezivitate față de lemn, hârtie, metale sau chiar sticlă (Talbot, 1984). Îndeplinind caracteristicile impuse de principiile compatibilității, reversibilității și stabilității, a fost analizată comportarea sa ca stabilizator în procesele de conservare - restaurare a suporturilor papetare.

Hârtiile stabilizate prin pensulare cu soluție 1,5% pullulan nu își modifică semnificativ gradul de alb după îmbătrânirea accelerată, iar caracteristicile fizico-mecanice rămân la valori acceptabile și comparabile cu cele conferite de eterii celulozici utilizați frecvent în conservarea documentelor grafice (Geba, 2001).

2.3. Derivați de celuloză.

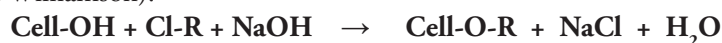
2.3.1. Eteri celulozici. Eterii celulozici, mai ales cei solubili în apă, au prezentat, de la apariția lor, un interes deosebit pentru diferite operații de conservare a documentelor grafice, în ciuda unor informații lacunare privind stabilitatea lor în timp. Principalii eteri celulozici, utilizați în conservare, sunt: metilceluloză (MC), etilceluloză (EC), etilhidroxietilceluloză (EHEC), metilhidroxietilceluloză (MHEC), hidroxietilceluloză (HEC), hidroxipropilceluloză (HPC) și carboximetilceluloză (CMC) (Horie, 1990).

În conservarea documentelor grafice, eterii celulozici sunt folosiți ca adezivi consolidanți, pelicule protectoare și fixativi, singuri sau în amestec cu paste de amidon (Horie, 1990; Hey, 1995; Liénardy, 1989). Proprietățile lor îi recomandă pentru îndepărtarea petelor, adezivilor vechi și a altor depuneri (Masschelein-Kleiner, 1983). Sunt compatibili cu alți polimeri solubili în apă: amidon, gelatină și dispersii de rășini sintetice (alcoolul polivinilic, acetatul de polivinil și dispersiile acrilice).

Soluțiile diluate ale unor eteri celulozici sunt aplicate pentru consolidarea hârtiei sau a unor medii friabile, sau ca lianți. Unii eteri celulozici devin mai puțin solubili în apă la cald. Ca urmare, pot fi aplicați ca pelicule de acoperire în timpul tratamentelor apoase realizate la temperaturi mai ridicate.

Sunt cunoscute și aplicate, următoarele metode de obținere a eterilor celulozici (Mălușan, 2002; Klemm, 1998):

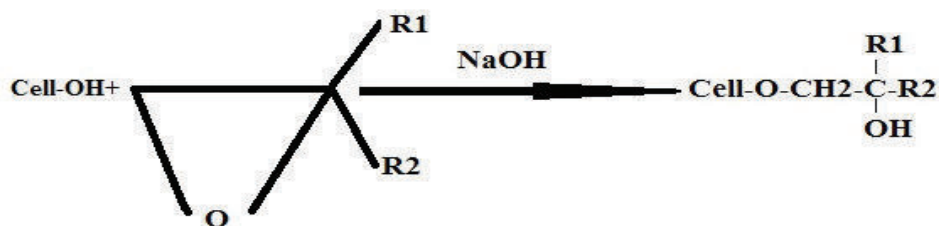
a) Reacția grupelor hidroxil ale celulozei cu halogenuri de alchil în prezența unei cantități stoechiometrice de bază (sinteza Williamson):

unde: Cell-OH - celuloza

R - radical alchil C_1 - C_{15} , radical carboxialchil C_1 - C_3 , radical hidroxialchil C_1 - C_6

b) Reacția celulozei cu alchilenoxizi, în prezența unei cantități catalitice de bază:

unde: R_1, R_2 - H sau radicali alchil C_1 - C_3

c) Reacția celulozei cu compuși nesaturați, activați de vecinătatea unei grupări funcționale atrăgătoare de electroni, în prezența unei cantități catalitice de bază:

unde: R poate fi radical de amidă carboxilică substituită la azot, radical de sulfonamidă, acid sulfonic sau radical nitril.

Metil celuloza (MC). Este un eter neionic, cunoscut sub denumirile comerciale Methocel A (Dow), Culminal (Aqualon), Xylose MB (Hoechst), Methofas M (ICI). Se poate prepara din alcaliceluloză și clorură sau iodură de metil, din dimetilsulfat sau diazometan (Măluțan T., 2002, Klemm D., 1998).

Soluțiile apoase pot fi diluate cu solvenți miscibili cu apa (etanol, acetonă). În mod obișnuit, MC are solubilitate în apă rece și o bună stabilitate a soluțiilor la pH între 2-12 (pH-ul soluțiilor de MC este cuprins, de regulă, între 6,5-7,5).

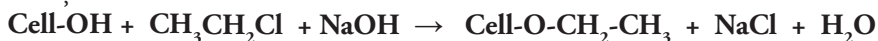
Utilizare în conservare

MC se adaugă în pastele de amidon și în unele dispersii de polimeri sintetici, pentru ameliorarea unor proprietăți ale acestora (Hey, 1995; Feller, 1980).

Este un adeziv utilizat frecvent în operațiunile de, asamblare, dublare, eliminare a petelor, amprentelor digitale și adezivilor vechi și – în amestec cu PVAc – pentru refacerea legăturilor originale în piele.

Etil celuloză (EC). Se obține în condiții asemănătoare cu cele ale preparării metilcelulozei, particularitățile constând în reactivitatea mai scăzută a reactivului de alchilare (clorura de etil, în comparație cu clorura de metil, și într-o activare mai energetică a celulozei în prezența unor soluții mai concentrate de hidroxid de sodiu.

Reacția este următoarea:

EC este insolubilă în apă, dar solubilă în numeroși solvenți organici. Este compatibilă cu mulți plastifianți, rășini și ceruri, având proprietăți termoplastice. Se utilizează ca strat de protecție pentru suprafețe, datorită stabilității termice, flexibilității, rezistenței la alungire și încovoire și la agenți chimici (alcalii și săruri). (Măluțan, 2002; Klemm, 1998).

EC este mai puțin utilizată în lucrările de conservare – restaurare ale documentelor grafice, deoarece nu conferă suportului papetar caracteristici de permanență și durabilitate. Solubilitatea sa în solvenți organici o recomandă însă pentru tratamente neapoase intermediare de conservare – restaurare (Liéardy, 1989; Feller, 1990).

Carboximetil celuloza (CMC). Este sarea de sodiu a carboximetil celulozei. Carboximetil celuloza se prezintă sub formă de pulbere albă, fără miros, netoxică. Se obține în mai multe variante, prin tratarea alcalicelulozei cu acid monocloracetic în mediu apos sau în soluții alcoolice (sinteza Williamson) (Măluțan, 2002; Klemm, 1998; AIC-BPG, 1989):

Utilizări în conservare

Sarea de sodiu a carboximetil celulozei este cel mai răspândit eter celulozic aplicat în restaurarea–conservarea suporturilor papetare (Horie, 1990; Hey, 1995; Liéardy, 1989; Masschelein-Kleiner, 1983; Feller, 1990), inițial ca înlocuitor al gumelor naturale în adezivi, apoi ca agent de consolidare și adeziv în restaurarea manuală. Este compatibilă cu gumele și cu majoritatea polimerilor neionici și anionici.

Ca urmare a vâscozității ridicate a soluțiilor de CMC, chiar la concentrații scăzute, umezește mai puțin hârtia decât pastele de amidon, fiind aplicată cu mai bune rezultate în cazul obiectelor sensibile la umiditate (Banik, 1991).

Impregnarea cu CMC îmbunătățește considerabil caracteristicile fizico-mecanice ale hârtiei, însă acestea se diminuează după îmbătrânire termică accelerată, când se modifică și proprietățile optice ale suportului (Stranadová, 1994).

Ca adeziv, caboximetil celuloza nu afectează semnificativ viteza degradării suportului papetar prin îmbătrânire termică accelerată.

Hidroxiialchil celuloză. Derivații reprezentativi sunt hidroxietil- și hidroxipropil celuloza (HEC, respectiv HPC). În principiu, se obțin prin reacția celulozei cu oxid de etenă și, respectiv, oxid de propenă.

Utilizări în conservare

Hidroxipropil celuloza (Klucel G) are aplicații similare metil celulozei. Este un bun consolidant pentru coloranți solubili în apă (guașă), în cazul tratamentelor de spălare sau dublare. Neavând proprietăți adezive deosebite, soluțiile sale în amestec apă-alcool sunt eficiente în consolidarea pigmentilor de pe unele materiale etnografice.

Cei mai mulți autori nu recomandă HEC pentru contactul prelungit cu hârtia (Feller, 1990; Masschelein-Kleiner, 1983).

Etilhidroxietil celuloză (EHEC). Este un eter neionic, solubil în apă rece sau caldă, dar insolubil în apă fierbinte, alcooli, hidrocarburi alifaticе și aromatice. (Horie, 1987).

Utilizări în conservare

Peliculele de EHEC, formate după îndepărtarea solventului, sunt flexibile și conferă suprafețelor pe care se aplică un aspect mat, fiind recomandate pentru consolidarea picturilor în guașă și a miniaturilor. Umezirea suportului înaintea consolidării cu Ethulose favorizează penetrarea acesteia și reduce alterarea aspectului stratului pictural. În comparație cu alți eteri celulozici, EHEC este mai sensibilă la fotodegradare (Stranadová, 1994).

2.3.2. Esteri celulozici.

Nitratul de celuloză. Este primul ester al celulozei aplicat industrial. Prin varietatea materialelor realizate din nitratură de celuloză (filme foto- și cinematografice, diverse obiecte din celuloză, etc.), și prin utilizarea sa ca adeziv și agent de consolidare încă din secolul 19, este profund implicat în domeniul conservării a mai multor obiecte din patrimoniului cultural.

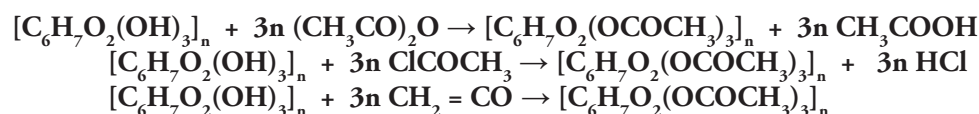
Utilizare în conservare

Din 1899, soluțiile de nitratură de celuloză/camfor în acetat de amil au fost întrebuițate inițial pentru consolidarea antichităților și mărirea rezistenței hârtiei. Sortimentele de nitratură de celuloză destinate aplicării unor pelicule de protecție sunt mai numeroase decât cele utilizate ca adeziv. Evaporarea rapidă a solventului constituie un avantaj considerabil al aplicării acestor soluții în conservare. Peliculele de protecție din nitratură de celuloză sunt complet solubile, chiar după o îmbătrânire îndelungată (Selwitz, 1988; Horie, 1990).

Încă de la începutul utilizării sale s-au exprimat rezerve privind stabilitatea sa în timp (durata de viață a nitraturii de celuloză variază între 25 și 150-200 ani), și influențarea proprietăților obiectului, fiind înlocuit parțial cu acetatul de celuloză (Johnson, 1976; Koob, 1982).

Acetatul de celuloză.

Se obține în sistem eterogen sau omogen, prin reacția celulozei cu anhidrida acetică în prezența unui catalizator, cu clorura de acil sau cu cetena și – ocazional – cu acidul acetic:

Este cel mai important ester organic al celulozei, datorită calităților sale (hidrofobicitate, proprietăți mecanice superioare, termo- și fotostabilitate, neinflamabilitate), (Johnson, 2001).

Utilizare în conservare

Laminarea la cald sub presiune a documentelor grafice sau laminarea la rece cu acetonă rămân principalele procedee de conservare în care este implicat acetatul de celuloză.

Cercetările referitoare la delaminarea ulterioară prin imersare în solvent evidențiază faptul că în unele cazuri redizolvarea polimerului este incompletă, necesitând un tratament cu un amestec de acetonă-apă în proporție de 10:1 până la 4:1 sau cu dimetilformamidă, respectiv acetat de etil (Horie, 1990).

Peliculele sau filmele de acetat de celuloză sunt rezistente la oxidare și la atacul microorganismelor; degradările care pot surveni sunt datorate purificării insuficiente la fabricarea sa, ori a unor aditivi necorespunzători. Filmele degradate pot suferi contracții ușoare sau mai severe.

2.4. Gelatina și cleiul animal

Sunt produse ale degradării structurale și chimice prin denaturare termică și hidroliză parțială a colagenului, proteină fibrilară majoră a regnului animal, extrasă din piele sau oase, în general, de forma:

-Ala-Gli-Pro-Arg-Gli-Glu-4Hip-Gli-Pro-

Pentru prepararea soluției de gelatină se recomandă o perioadă de umflare în apă rece a cleiului solid, de 15-30 minute pentru forma pulverulentă, și de 2 ore pentru gelatina sub formă de perle înaintea încălzirii pe bain-marie la temperatură care nu trebuie să fie mai mare de 60 °C. Masa moleculară a gelatinei rezultate este dependentă de valoarea parametrilor hidrolizei și variază de la 50.000-150.000 pentru gelatinele de uz fotografic, până la 10.000-40.000 pentru cleiul animal (Masschelein-Kleiner, 1983).

Utilizare în conservare

Cleiul animal a fost frecvent utilizat o lungă perioadă de timp, fiind considerat materialul care conferă cea mai bună adeziune. Este aplicat curent ca adeziv în conservarea mobilierului realizat prin metode tradiționale și pentru transferul picturilor murale (Horie, 1990).

S-a demonstrat funcția protectoare pe care o exercită gelatina asupra degradării în timp a hârtiei, prin efectul de tamponare a acidității acesteia. Simultan, a fost stabilită și modificarea peliculelor de gelatină indusă de îmbătrânirea accelerată (Missori, 2006).

Literatura de specialitate subliniază rolul de stabilizare exercitat de gelatină asupra hârtiilor degradate de cernelurile fero-galice după reîncliere, menționând capacitatea sa de legare a ionilor liberi de Fe^{2+} (Kolbe, 2004).

Sunt consemnate utilizări ale gelatinei în restaurarea fotografiilor, precum și pentru fixarea pigmentilor pe lemn și sticlă, alături de unele rășini acrilice.

Teoretic, adezivii derivați din colagen rămân solubili în apă (mai ales în apă caldă) sau în soluții alcaline. În realitate, solubilitatea se poate reduce datorită reticulărilor, impurităților sau aditivilor. Pentru remedierea acestui neajuns pot fi utilizate enzime proteolitice (AIC-BPG, 1989).

2.4.1. Cleiul de pește se obține prin extracția cu apă caldă având pH slab acid a gelatinei din pielea și oasele unor specii de pești. (Masschelein-Kleiner, 1983).

Cleiul de pește de calitate superioară obținut din pielea sturionilor (**isinglass**) se solvă în apă caldă, iar după răcire, poate fi diluat cu alcool izopropilic. Este un adeziv puternic, derivând din colagen pur.

Se recomandă pentru fixarea straturilor picturale extrem de fragilizate. A fost aplicat în operații de dublare și montare a desenelor pastel, executate pe hârtii groase sau pe cartoane, precum și în operații de dublare la hârtiile transparente (Petukhova, 1989).

2.4.2. Albușul și gălbenușul de ou. Albușul de ou conține, alături de o mare cantitate de apă (circa 87%), polizaharide (2%) și proteine (12%). Lichidul rezultat după separarea materialului solid are proprietăți pelculogene. Peliculele sunt însă foarte casante, fiind obligatorie prezența unui plastifiant (de exemplu, glicerină).

2.4.3. Caseina. Caseina se obține prin precipitarea laptelui degresat cu acid sulfuric, clorhidric sau lactic. Din punct de vedere chimic, conține un amestec de proteine (α - β - și γ -caseine), ce conțin fosfor.

Utilizări în conservare

Este utilizat ca liant tradițional pentru pigmenti și grunduri, sau ca strat de acoperire a hârtiei. Mulți artiști (exemplu Degas), au folosit caseina pentru fixarea culorilor pastel datorită eficacității sale chiar la concentrații reduse și a faptului că nu modifică semnificativ saturația culorii. Reversibilitatea caseinei este relativă, flexibilitatea peliculei și solubilitatea micșorându-se prin îmbătrânire.

Pentru o mai bună înțelegere, autorul sintetizează în tabelul 2 unele caracteristici și utilizări a polimerilor naturali și derivaților cu funcție de consolidare în restaurarea-conservarea documentelor pe suport papetar din biblioteci și arhive.

Tabelul 2.

Denumire	Funcția	Suportul pe care se aplică	Forma de utilizare	Proprietăți specifice domeniului	Comportarea la îmbătrânire
Guma arabică	Adeziv pentru hârtie, liant pentru cerneluri și pigmenti	Hârtie	Soluție apoasă	Peliculele prezintă flexibilitate, rezistență mai mare la microorganisme comparativ cu alte gume exudate	Fragilizarea peliculei
Guma tragacant	Liant	Hârtie	Soluție apoasă	Rezistență și flexibilitate a peliculei, vâscozitate mare a soluției, dependentă de pH	Fragilizarea peliculei
Funori	Adeziv, peliculă de protecție	Hârtie	Soluție apoasă	Nu afectează culoarea pigmentilor	Fragilizarea peliculei
Amidon	Consolidant, adeziv, peliculă de protecție	Hârtie, pergament, legătoare carte	Soluție apoasă	Aderență bună și flexibilitate a peliculei	Rigidizarea peliculei

Dextrine	Adeziv	Hârtie	Soluție apoasă, de obicei în amestec cu clei animal și gume vegetale	Adeziune bună, stabilitate a culorii în timp	Stabilitate a proprietăților de rezistență și a gradului de alb, rezistență la îmbătrânire
Pullulan	Adeziv	Hârtie	Soluție apoasă	Elasticitate și transparență a peliculei, vâscozitate redusă a soluției	Proprietățile fizico-chimice rămân acceptabile după îmbătrânire
Metil celuloză	Adeziv, consolidant, peliculă de protecție	Hârtie, piele, pergament	Soluție apoasă, soluție în solvenți organici	Se poate utiliza în conservarea preventivă	Caracteristicile peliculei scad mult după îmbătrânire
Etil celuloză	Peliculă de protecție	Hârtie, piele, pergament	Soluție în solvenți organici	Compatibilitate cu o mare varietate de plastifianți	Stabilitate la îmbătrânire mai redusă în comparație cu MC, CMC
Carboximetil celuloză	Adeziv, consolidant	Hârtie, piele, pergament	Soluție apoasă	Se recomandă și pentru consolidarea pielii degradate	Stabilitate redusă la îmbătrânire
Hidroxiopropil celuloză	Peliculă de protecție, consolidant	Hârtie, piele, pergament	Soluție în etanol, izopropanol	Proprietățile peliculei depind de gradul de modificare	Stabilitate redusă la îmbătrânire
Hidroxietyl celuloză	Fixativ	Hârtie, piele	Soluție apoasă	Flexibilitate a peliculei, recomandată pentru consolidarea miniaturilor	Scădere accelerată a proprietăților optice
Etilhidroxietyl celuloză	Liant	Hârtie	Soluție apoasă sau în solvenți organici	Recomandat și pentru amprentare în situările arheologice	Sensibilitate la radiații UV
Nitrat de celuloză	Consolidant, peliculă de protecție	Hârtie și alte suporturi	Soluție în acetona și acetat de amil	Rezistența la microorganisme, recomandat pentru consolidare prin laminare	Instabilitate în timp, afectează proprietățile suportului consolidat
Acetat de celuloză	Consolidant, adeziv, peliculă de protecție	Hârtie, pergament, piele	Soluție în acetona	Stabilizare a hârtiei degradate de cerneluri ferogalice	Reversibilitate parțială
Cleiu animal	Adeziv, consolidant, peliculă de protecție	Hârtie, pergament, piele	Soluție apoasă	Recomandat pentru restaurarea hârtiilor transparente	Contrație mare a peliculei la concentrații mici ale soluției aplicate
Cleiu de pește	Adeziv, consolidant, fixativ pentru pigmenți	Hârtie, pergament, piele	Soluție apoasă	Proprietăți adezive foarte bune, aplicații în situații speciale	Sensibilitate la umiditate, rezistență scăzută a peliculei

Albușul și gălbenușul de ou	Stabilizator de emulsii, plastifiant	Picturi	Ca atare	Proprietăți peliculogene, aplicații restrânse în cazul documentelor celulozice	Peliculele devin casante
Caseina	Liant, strat protector	Hârtie	Soluții alcaline	Eficiența mare la concentrații scăzute	Aplicații restrânse în cazul documentelor celulozice

3. Concluzii:

Lucrarea de față - după o scurtă prezentare a metodelor de obținere, a proprietăților celor mai importante, a utilizărilor și a domeniilor de aplicare - a încercat să pună în evidență cele mai importante aplicații ale acestora în domeniul conservării-restaurării bunuri culturale.

Derivații polimerilor naturali sunt agenți de consolidare cu aplicații extinse în conservarea-restaurarea cărților și documentelor grafice, în general pentru că prezintă compatibilitate mare cu suportul.

La momentul actual, CMC și MC se folosesc cel mai des în laboratoarele de conservare -restaurare.

Direcții noi:

- Se analizează noi derivați ai hemicelulozelor având proprietăți adezive superioare și compatibilitate crescută față de suportul papetar;
- Îmbunătățirea rezistenței la atacuri microbiene;
- Creșterea stabilității la atac termic și radiolitic ;
- Modificarea proprietăților soluțiilor agenților de consolidare, cu scopul de a extinde domeniul de utilizare.

Bibliografie:

- 1) AIC-BPG: *Paper Conservation Catalog-Outline 46. Adhesives*, Washington D.C., 1989, pp. 1-112;
- 2) BANIK, G.,: *Probleme de patologie a cărții*, 27, București, 1991, pag. 46-53;
- 3) BRUNETTI, S.; MONOD, S.: *Support/Tracé*, no. 3, 2003, pag. 63-65;
- 4) CHAHINE, C.; ROTTIER, C.; ROUI, D. în: *Sauvegarde et Conservation des Photographies, dessins, imprimes et manuscrits*, Actes des Journees Internationales d'Etudes de l'ARSAG, Paris, 30 septembre – 4 octobre, 1991, pag. 139-146;
- 5) DEMETRESCU, I.; IONESCU, S.; GHEORGHIU, H.: *Adezivi proprietăți și utilizări*, București, Editura Tehnică, 1994, pag.9;
- 6) FELLER, R.L.; WILT, M.: în: *Research in Conservation*, nr. 3, 1990;
- 7) GEBA, M.: *Teză de doctorat*, Iași, Univ. Tehnică "Gh.Asachi", 2001;
- 8) GEBA, M.; MANEA, D.V.; VLAD, S.M.; CIOVICĂ, S. în: *Știința, tehnica și arta conservării și restaurării patrimoniului cultural*, vol. III, Iași, Ed. Univ. „Al. I. Cuza”, 1998;
- 9) HEY, M. în: *Plastics and Resin Composition*, edited by Simpson, W.G., Royal Society of -Chemistry, 1995, pag. 340-343, 352-366;
- 10) HORIE, C.V.: *Materials for Conservation. Organic consolidants, adhesives and coatings*, London, Butterworth & Co., 1990;
- 11) ISTUDOR, I.: *Noțiuni de chimia picturii*, Bucuresti, Daim Publ.House, 2006;
- 12) JOHNSON, T.F.N. în: *Regenerated cellulose fibres*, C.Woodings (ed.), Cambridge, Woodhead Publ.Ltd., 2001, pag.273-289;
- 13) JOHNSON, M.: The American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, Preprints, Fourth Annual Meeting, 29 May-1 June, 1976 Dearborn, Michigan, pag. 66-75;
- 14) KLEMM, D.: *Comprehensive Cellulose Chemistry*, I-II, Weinheim, Wiley-VCH, 1998;
- 15) KOLBE, G.: *Gelatine in Historical Paper Production and as Inhibiting Agents for Iron- Gall Ink Corrosion on Paper*, Restaurator, vol.25, 2004, pag.26-39;
- 16) KOOB, S.P.: *The instability of cellulose nitrate adhesives*, The Conservator, vol.6, 1982, pag.31-34;

- 17) LIENARDY, A.; Van DAMME, P.: *Manuel de conservation et de restauration du papier*, Institut Royal du Patrimoine Artistique, Bruxelles, 1989, pag. 191-206;
- 18) Mac AUSLAND, J.: *Facsimile paper repairs for works of art on paper*, The Paper Conservator, 3, 1978, pag. 28-32;
- 19) MASSCHELEIN-KLEINER, L.: *Liants, Vernis et adhesifs anciens*, Bruxelles, Cours de Conservation”, 2nd Ed., 1983;
- 20) MĂLUȚAN, T., POPA, V.I.: *Tehnologii de obținere a aditivilor din industria de celuloză și hârtie*, Iași, Ed. Dosoftei, 2002;
- 21) MISSORI, M.; RIGHINI, M.; DUPONT, A.L.: *Optics Communications*, 263, 2006, pag. 289–294;
- 22) PETREA, P.: *Teză de doctorat*, Iași, Univ. Tehnică “Gh.Asachi”, 2011;
- 23) PETUKHOVA, T.: *Removal of Varnish From Paper*, Artifacts ACI, The Book and Paper Group Annual, vol.8, 1989;
- 24) POPA, V.I., SPIRIDON, I. în: *Polysaccharides. Structural Diversity and Functional Versatility*, S.Dumitriu (ed.), 2nd Ed., Marcel Dekker, New York, 2005, pag. 475-489;
- 25) REVELEY, A.: *Cellulose and Its Derivatives*, Chemistry, Biochemistry, and Applications, Kennedy J.F. et all. (Eds.), Wiley & Sons, 1985, pag. 210-225;
- 26) SELWITZ, C.: *Cellulose Nitrate in Conservation*, Getty Conservation Institute, 1988;
- 27) SODERQUIST, Lindblad M., ALBERTSSON, A.C. în: *Polysaccharides. Structural Diversity and Functional Versatility*, S.Dumitriu (ed.), 2nd Ed., Marcel Dekker, New York, 2005, pag. 491-508;
- 28) STRANADOVA, J.; ĐUROVIC, M.: *Restaurator*, 15, 1994, pag. 220-241;
- 29) TALBOT, R., FLIEDER, F., LAROQUE, C., în: *Analyse et conservation des documents graphiques et sonores*, Paris 1984, pag.65-117;
- 30) ZAPPALA-PLOSSI, M.G.; CRISOSTOMI, P., în: *ICOM Committee for Conservation*, Ottawa, 1981.

Lucrări premiate în cadrul Salonului Național de Restaurare Craiova, Septembrie 2012

Claudia Condruz

Expert restaurator carte

Centrul Național de Patologie și Restaurare a Documente

Biblioteca Națională a României

București, Bulevardul Unirii, nr.22, sector 3

e-mail: claudia.condruz@bibnat.ro

În cadrul Salonului Național de Restaurare organizat în perioada 27 – 29 septembrie 2012 de către Muzeul Olteniei din Craiova, Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor a expus două lucrări aparținând fondului de carte românească, cărora li s-a decernat Premiul Special la secțiunea CARTE al „Galei Restaurării Românești”. Acest premiu este unic la nivel național pentru carte-document.

Acestea au constituit subiectul probei practice a examenului de atestat restaurare corp-carte a elevelor noastre de la Biblioteca Academiei, urmând ca finalizarea restaurării acestora, și anume restaurarea de legătură și restaurarea elementelor de lemn și metal, să fie executată de către restauratorii laboratorului nostru.

(I) Primul volum, “Octoihu și Slujbele sfinților de obște” a fost tipărit în Tipografia Mănăstirii Bunei Vestiri în anul 1770 la Blaj. Acesta are două părți, după cum reiese și din titlu. Exemplarul este incomplet.

În momentul intrării acestui volum în laborator starea de conservare în care se afla era nesatisfăcătoare:

- învelitoarea de piele suferise diverse degradări de natură fizică (lipsuri, fisuri, plieri și efasări ale grenului);
- cotorul exterior lipsea, fiind înlocuit cu un altul, confecționat din două bucăți de piele de culoare bej, care au fost cusute între ele;
- cotorul interior era deformat;
- capitalband-urile lipseau;
- cusătura originală era ruptă și refăcută artisanal, prin străpungerea filelor;
- filele desprinse, nemaifiind protejate de scoarțe, suferiseră îndoiri, plieri, fisuri și franjurări ce au dus la fragilizarea suportului papetar și chiar la pierderi ale acestuia;

Modul defectuos, atât de păstrare, cât și de utilizare precum și consolidarea neprofesionistă executată în trecut, au avut drept consecință pierderea unității volumului (Foto 1 și 2).

Foto 1 – Imaginea volumului înainte de restaurare

Foto 2 – Coperta volumului înainte de restaurare

Multiplele deteriorări: desprinderea corpului de carte, recoaserea fasciculelor pe deasupra, străpungând filele, consolidarea diletantistă, plierea și franjurarea filelor desprinse, ne-au condus la luarea deciziei de a restaura integral acest exemplar.

Pe parcursul restaurării corpului cărții ne-am confruntat cu unele probleme dificile, în cadrul etapei de înlăturare a intervențiilor anterioare făcute pe file (lipirea cu gelatină a unor benzi de hârtie, în mod empiric). Desprinderea acestora s-a realizat cu soluție de carboximetilceluloză (CMC) 2%, sub folie de polietilenă, și a fost deosebit de anevoioasă, necesitând un timp îndelungat.

În ceea ce privește restaurarea de legătură, etapele cele mai dificile au fost: cea în care a trebuit să îndepărtăm resturile de clei de pe suprafața cotorului interior, precum și cea în care cotorul exterior, confecționat din două bucăți de piele, trebuia desprins de pe suprafața învelitorilor pentru că acoperea o mare parte din pielea originală. Înlăturarea cleiului de pe suprafața cotorului interior s-a făcut tot cu ajutorul CMC-ului sub folie de polietilenă. Această intervenție a fost foarte importantă deoarece de reușita ei depindea desprinderea din cusătură a fascicolelor, fără ruperea mijloacelor acestora. Etapa de desprindere a cotorului exterior de pe suprafața învelitorilor s-a realizat cu ajutorul unei spatule flexibile, necesitând o atenție sporită deoarece exista riscul ca, odată cu desprinderea lui, să se desprindă și grenul pielii originale a învelitorii.

Restaurare

Foto 3 – Imaginea cotorului interior înainte de restaurare

Foto 4 – Curățarea adezivului de pe cotorul interior

După rezolvarea cu bine a acestor probleme, restaurarea acestui volum s-a desfășurat în continuare cu succes și în conformitate cu tratamentul propus de restauratori și aprobat de către Comisia de Restaurare a Bibliotecii Naționale a României.

Foto 5 – Coperta de piele după restaurare

Foto 6 – Învelitoarea anterioară a volumului după restaurare

Foto 7 – Refacerea închizătorilor metalice

Foto 8 – Tranșa inferioară a volumului după restaurare

(II) Cel de-al doilea volum care a fost premiat, **Mystirio sau Sacrament**, a fost tipărit la Târgoviște în anul 1651. Este un volum bogat ornamentat cu gravuri, frontispicii și inițiale (letrine) cu motive vegetale și animale. Paginile sunt încadrate în chenare simple din linii.

Legătura este din piele brună pe scoarțe din lemn, cu închizători metalice. Prima copertă este ornamentată cu un chenar cu elemente vegetale. Ornamentația ultimei coperte este alcătuită dintr-o rețea de linii întretăiate, înconjurată de un chenar cu motive vegetale.

Foto 9, 10 – Imagini ale volumului înainte de restaurare

La sfârșitul cărții cu fost adăugate 50 de file manuscrite cu texte religioase în slavonă. După o verificare amănunțită s-a constatat că fila 65 a fost legată greșit, după fila 60. Din cauza acestei file cusută greșit, dar și din cauza unei intervenții anterioare de restaurare, realizată prin lipirea unor ștraifuri de hârtie cu scopul de a consolida corpul cărții, s-a optat pentru o restaurare integrală a volumului, cu desfacerea cusăturii, repunerea filei în locul potrivit și înlăturarea ștraifurilor de hârtie deoarece acestea erau nepotrivite, parțial desprinse de suportul papetar original și acopereau o mare parte din textul cărții. În foto 11, 12 și 13 se pot vedea imagini ale filelor înainte de restaurare, care au intervențiile anterioare, neprofesionale și dăunătoare textului.

Foto 11

Foto 12

Foto 11, 12, 13 – Completări ale zonelor lacunare făcute anterior

Din cauza păstrării volumului într-un microclimat necorespunzător, coperta de piele prezenta o uscărire excesivă, fapt ce a dus la ștergeri ale grenului pe toată suprafața învelitorilor și desprinderea din loc în loc a grenului de pe suprafața cotorului exterior.

Spre deosebire de primul volum prezentat, unde cotorul exterior nu era cel original, în cazul acesta cotorul exterior original se afla într-o stare bună de conservare.

Deoarece restaurarea presupune păstrarea integrității cărții, modul de abordare a restaurării acestui volum s-a făcut ținându-se cont de metoda minimei intervenții. De aceea am optat pentru emolieria copertei de piele, păstrarea articulațiilor externe și a cotorului interior original, cotor care a fost consolidat cu ajutorul unei bucăți de piele foarte subțiri.

Principala problemă care a trebuit să fie rezolvată a fost aceea creată de uscăciunea pielii copertei, în special a cotorului exterior. Această situație critică s-a rezolvat prin emolieri succesive, timp de câteva zile, cu o cremă emolientă având în compoziție ulei de copite și ceară de albine, redându-se astfel flexibilitatea fibrelor de colagen. Se știe că pielea din care este confecționat cotorul exterior trebuie să fie cât mai flexibilă, pentru a face față fiecărei solicitări la care este supusă cartea odată cu deschiderea ei.

Restaurarea acestui volum s-a desfășurat respectând toate etapele conținute în dosarul avizat de Comisia de Restaurare a Bibliotecii Naționale a României.

Foto 14 – Coperta anterioară după restaurare

Foto 15 – Coperta posterioară după restaurare

Foto 16 – Capitalband-ul și capișonul după restaurare

Principalul avantaj al acestui tratament de restaurare este economia obținută prin scurtarea timpului de lucru și prin păstrarea tuturor elementelor originale ale legăturii.

Cele două volume, aparținând Bibliotecii Naționale a României, au fost remarcate și premiate în cadrul Salonului Național de Restaurare organizat de către Muzeul Olteniei din Craiova datorită faptului că întregul proces de restaurare s-a desfășurat ținând cont de păstrarea tuturor elementelor originale ale cărților: desprinderea ștraifurilor de hârtie provenite de la o restaurare anterioară, ștraifuri care obturau într-o anumită măsură scrisul; pielea originală căreia i s-a redat flexibilitatea necesară fibrelor de colagen, precum și închizătorile metalice care au fost refăcute identic cu cele originale - toate acestea făcându-se din respect pentru carte și pentru imaginea sa.

Principalul avantaj al acestui tratament de restaurare este economia obținută prin scurtarea timpului de lucru și prin păstrarea tuturor elementelor originale ale legăturii.

Cele două volume, aparținând Bibliotecii Naționale a României, au fost remarcate și premiate în cadrul Salonului Național de Restaurare, organizat de către Muzeul Olteniei din Craiova, datorită faptului că întregul proces de restaurare s-a desfășurat ținând cont de păstrarea și respectarea tuturor elementelor originale ale cărților: scoaterea la lumină a multor zone cu text, care erau obturate de ștraifuri de hârtie provenite de la o restaurare empirică anterioară; pielea originală, căreia i s-a redat flexibilitatea necesară fibrelor de colagen; închizătorile metalice, care au fost refăcute identic cu cele originale etc. Toate acestea s-au făcut din respect pentru carte și pentru imaginea sa.

Foto 17 – Octoihu și Slujbele sfinților de obște, anul 1770 - carte restaurată și premiată

Foto 18 – Mystirio sau Sacrament, anul 1651 - carte restaurată și premiată

Restaurarea tetraevangheliarului de secolul XII-XIII din colecția Muzeului Olteniei

Cristina Camelia Ghițescu

*Expert restaurator corp carte-document
e-mail: cristinacameliaghitescu@yahoo.com*

Rodica Florentina Oprețescu

*Expert restaurator carte
e-mail: rodicutaopretescu@yahoo.co*
Laborator Restaurare-Conservare

Muzeul Olteniei Craiova, Str. Madona Dudu, nr. 14, cod 200400, Craiova

Restaurare

Tetraevangheliarul din colecția Muzeului Olteniei reprezintă un document de o valoare inestimabilă atât din punct de vedere al vechimii, cât și din punct de vedere al conținutului, fiind valoros pentru cercetările de specialitate (istorie, religie, lingvistică). Valoarea manuscrisului, conținând scrieri ale *NOULUI TESTAMENT*, este dată și de faptul că există puține exemplare ale acestuia în lume.

Istoric

Pergamentul va constitui secole de-a rândul suportul de scriere preferat al copiștilor, miniaturiştilor.

Copiști de manuscrise erau puțini la număr în secolele XIV-XV, dar au reușit să traducă și să copieze cărți de cult de care aveau mare nevoie în cadrul slujbelor religioase și care se găseau foarte greu. Unul dintre aceștia, Sfântul Părinte Nicodim, de neam valah din sudul Dunării, la 16 ani părăsește în ascuns casa părintească din cetatea Prilep (Macedonia) și, cu ajutorul unor călugări athoniți, ajunge la Mănăstirea Hilandar, din Sfântul Munte Athos. Aici își desăvârșește învățătura, deprinzând limba slavonă și greacă, inițiindu-se în arta athonită: caligrafie, pictură, argintărie, arhitectură, zidărie, dogărit, etc.

La Mănăstirea Tismana, Cuviosul Nicodim a întemeiat o vestită școală de caligrafie cu copiști de cărți bisericești în diverse limbi. La anul 1405 el însuși a caligrafiat și miniat un Tetraevanghel pe pergament pe care l-a ferecat cu coperte de argint aurit, măiestrit lucrate, o capodoperă a epocii. Este cea mai veche carte datată din Țara Românească cu cea mai veche ferecătură și se presupune că traducerea acestuia s-a realizat după Tetraevangheliarul de la Muzeul Olteniei.

Manuscrisul care face subiectul acestei lucrări, a fost adus în Țara Românească de părintele Nicodim la Mănăstirea Tismana, de aici cu acordul lui Vartolomeu Stănescu, episcop eparhial la Râmnic, el a ajuns la Muzeul Olteniei. Tetraevangheliarul a fost una dintre piesele deosebite ale unei expoziții de artă bizantină organizată la București în 1970, fiind menționat și în catalogul evenimentului cultural apărut un an mai târziu. Acesta a fost răsfoit de-a lungul timpului de istorici de artă cunoscuți, precum Corina Nicolaescu, Constantin S. Nicolaescu-Plopșor, arheolog, istoric, etnograf, folclorist, antropolog, geograf, membru corespondent al Academiei Române. C. S. Nicolaescu-Plopșor este și cel care a îmbogățit cu această lucrare tezaurul Muzeului Olteniei.

După cum precizează specialiștii, manuscrisul a fost scris la Constantinopol la sfârșitul de secolului XII, în limba greacă și prezintă textul celor patru Evanghelii (Matei, Marcu, Luca și Ioan). Manuscrisul conține 293 file, este scris pe pergament, având o legătură modernă în piele. Acesta se pare că a fost restaurat (o restaurare empirică), undeva în prima jumătate a secolului XIV, lucru ce se dovedește prin atașarea unor file de hârtie de fabricație manuală (fibre vegetale). Prima filă a fiecărei Evanghelii prezintă frontispiciu cu foiță de aur și coloranți naturali vegetali. Conform specialiștilor, valoarea sa este dată nu numai de perioada în care a fost datat - secolul XII, ci și de însemnările care le conține pe marginea textului.

Textul manuscrisului este scris în limba greacă (dialect), caractere grecești, scriere minusculă uneori dreaptă, alteori cu tendința de a se înclina spre dreapta cu cerneală brun închis (cerneală ferogalică). Fiecare primă filă de evanghelie prezintă frontispiciu în forma literei Π, deasupra titlului Evangheliei după Marcu, Luca sau Ioan, excepție făcând prima filă ce prezintă un frontispiciu rectangular ce încadrează titlul Evangheliei după Matei. Principiile compoziționale sunt simetria față de o axă mediană și alternanță.

Foto 1

Foto 2

Tetraevangheliar înainte de restaurare

Restaurare – Conservare

Tetraevangheliarul a intrat în Laboratorul de Restaurare-Conservare pentru a i se realiza o evaluare din punct de vedere al sănătății. După o analiză temeinică a fiecărui element component privind starea de conservare, natura materialelor, evoluția și dimensiunea degradărilor, am decis, împreună cu Comisia de Restaurare, ca acest manuscris să fie restaurat integral deoarece: restaurarea nu se putea face pe volum nedesfăcut din cauza degradării tuturor elementelor de legătură, datorită naturii materialului de scriere – pergamentul, și a faptului că manuscrisul suferise de-a lungul timpului mai multe intervenții empirice care nu au făcut decât să degradeze manuscrisul.

Sensibilitatea pergamentului la variațiile parametrilor microclimatici, la acțiunea poluanților atmosferici, a factorilor biotici a provocat pierderea multor documente al căror suport este pergamentul. Tocmai de aceea, prin acțiunile de conservare - restaurare, se dorește salvarea acestor neprețuite mărturii purtătoare de informație.

Starea de conservare a manuscrisului înainte de restaurare:

Coperta manuscrisului, ruptă și fisurată pe o suprafața de aprox 5 cm în zona cotorului exterior, prezintă uzură funcțională prin frecare pe suprafața pielii; scoarța din carton, care în timp s-a exfoliat; cotorul interior este frânt; fascicole de pergament desprinse din legătură (foto 3, 4, 5).

Foto 3 – Coperta înainte de restaurare

Foto 4 – Cotor exterior înainte de restaurare

Foto 5 – cotor interior înainte de restaurare

Manuscrisul a suferit de-a lungul timpului mai multe intervenții de refacere a legăturii: deși la origine a fost cusut pe 4 nervuri în creștătură, o refacere ulterioară s-a făcut pe 3 nervuri în relief, fapt ce a dus la degradarea filelor de pergament pe zonele de pliere ale acestora.

Blocul cărții este format din:

- 287 file pergament ce prezintă uzură funcțională, depozite grosiere de ceară, halouri de umezeală, pete lăsate de atacuri fungice și biologice (foto 6), migrări de cerneală, deformare mecanică a filelor - rigidizare, ondulare, plieri (foto 7) - , pierderi de material suport și fisurări, pierderea unității, detașarea pigmentilor aflați în strat mai gros (foto 8), antrenarea și desprinderea particulelor de cerneală (foto 9), pete de grăsime și pap, benzi hârtie manuală lipite empiric cu pap.

Foto 6 – Atac biologic prezent

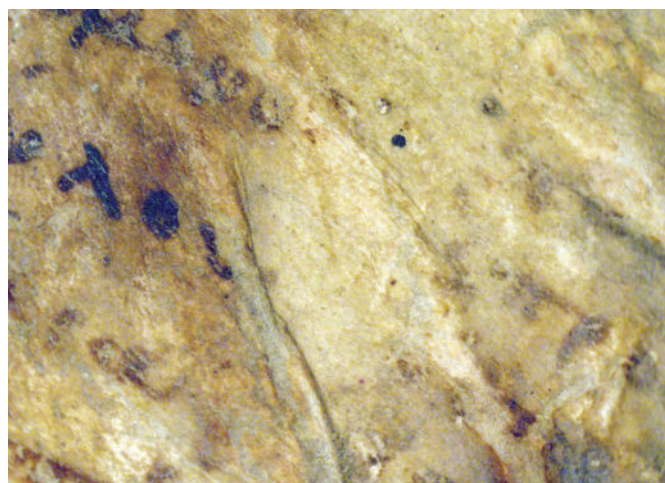

Foto 7 – Degradare pergament

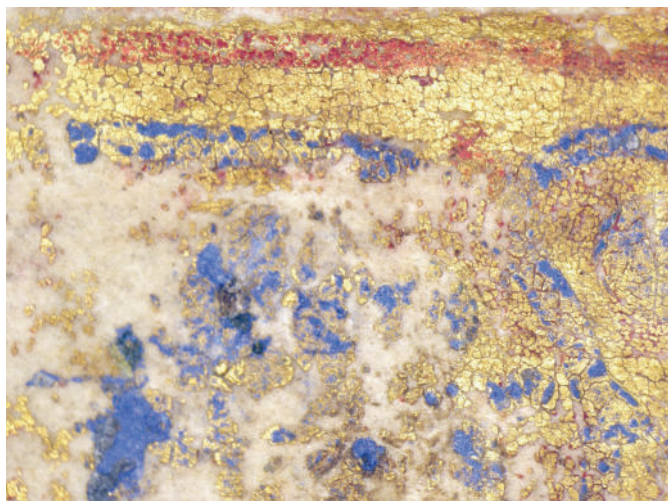

Foto 8 – Detașarea pigmentilor și foiței de aur

Foto 9 – Cernăală ferogalică degradată

- șase file hârtie de fabricație manuală din fibre vegetale (au fost introduse în blocul cărții, se pare la începutul sec. al XV-lea, atunci când s-a realizat o primă intervenție de completare a unei lacune a textului), prezintă numeroase degradări de natură fizică și biochimică: pierderi material suport, halouri masive de umezeală, cerneală estompată și chiar pierdută pe zonele marginale ale filelor de hârtie (foto 10).

Foto 10 – File hârtie degradate

La blocul cărții au mai fost atașate 2 fascicole (unul anterior și unul posterior) cu rol de forțat fix, forțat mobil și foi de gardă, acestea fiind din hârtie fabricată manual, fibre vegetale, dar de o calitate net superioară celei adăugate în sec. XV, aceasta prezentând și filigran.

Rezultatul analizelor și diagnostic:

În urma investigațiilor fizico-chimice, care au constat în examinări stereomicroscopice, teste microchimice și teste de solubilitate, au rezultat următoarele:

- pergamentul a fost prelucrat pentru scriere pe ambele fețe și prezintă o suprafață netedă, uniformă, fără pori, cu un ușor luciu (acoperire cu o peliculă fină de adeziv organic);
- aciditatea: pH = 6,5 (zonă degradată), pH = 7,5 (zonă nedegradată);
- textul scris: cerneală ferogalică; cerneală roșie: colorant natural – extract natural din plante; cerneală neagră de carbon;
- decoruri florale frontispicii - culorile: roșu, purpură-vișiniu, verde, albastru, alb – sunt coloranți naturali vegetali, extracte naturale din plante;
- ornament aurit frontispicii - realizat prin aplicarea unei pelicule (foiță) de aur pe un adeziv natural.

Acțiunea cumulată a factorilor de mediu, umiditatea relativă a aerului, temperatura, iluminatul necorespunzător, poluarea atmosferică, precum și acțiunea agenților biotici, au dus la apariția unor deteriorări: modificări cromatice pe suprafața pergamentului, rigidizare, pergament casant, fisuri, rupturi, fragilizare avansată a suportului (ca urmare a reacției de hidroliză a colagenului, reacție favorizată de aciditate), modificări de culoare (îngălbenire), specifice „îmbătrânirii” pergamentului. Păstrarea manuscrisului sub acțiunea factorilor de mediu nefavorabili a condus la: deformarea și ondularea pergamentului, apariția degradărilor oxidative (decolorare, stingere și pierdere parțială a cernelurilor -neagră și roșie- din text), apariția degradărilor hidrolitice accentuate ale cernelurilor (migrare, transfer, întinare), formarea depozitelor grosiere de ceară, degradarea învelitorilor din piele (rigidizare, fragilizare), exfolierea scoarțelor din carton (ca urmare a atacului insectelor xilofage), ruperea aței utilizate la coasere, degradarea nervurilor și a capitalbandului (foto 11,12,13).

Foto 11 – Degradări ale filelor de pergament

Foto 12 – Degradări ale filelor de pergament

Operații de restaurare și conservare efectuate:

După tratamentele de dezinfecție s-a trecut la operațiile de conservare -restaurare a manuscrisului, cu respectarea strictă a regulilor impuse de complexitatea structurii pergamentului și a sensibilității sale deosebite față de modificările parametrilor mediului înconjurător.

Astfel, s-a procedat la următoarele faze de lucru:

- fotografierea manuscrisului, numerotarea filelor, desfacerea lor din cusătură;
- curățirea cotorului interior de adezivul folosit la încliere (clei animal);
- curățirea uscată filă cu filă - operație realizată pentru îndepărtarea depozitelor de ceară (prin spargere și răzuire), a prafului și a impurităților;
- îndepărtarea benzilor de hârtie lipite empiric (prin umectare locală sau cu vaporsonic);
- testarea cernelurilor și pigmentilor;
- curățirea umedă a filelor manuscrisului, operație ce a avut drept scop nu numai îndepărtarea impurităților, dar și hidratarea;

Foto 13 – Degradări ale filelor de pergament

- emolierea și înlăturarea deformărilor pergamentului. Aceasta s-a realizat prin tamponare cu soluție hidroalcoolică (alcool isopropilic);
- după operația de curățire umedă s-a realizat o presare ușoară, mărindu-se treptat presiunea pentru redarea planeității filelor și eliminarea tensiunilor interne, iar acomodarea filelor de pergament cu mediul ambiant s-a realizat la o temperatură de 18°C - 20°C și o UR de 50% – 60 %;
- remedierea deteriorărilor fizico-mecanice s-a realizat prin repararea părților lipsă și a fisurilor, respectiv completarea lacunelor cu hârtie japoneză (fibră lungă) de grosime și culoare adecvată, iar ca adeziv s-a folosit cleiul de pește și soluție de Klugel G, metoda la dublu;
- presarea finală ce s-a realizat prin umidificări indirecte cu soluție hidroalcoolică (alcool etilic), urmate de presări ușoare mărinind apoi presiunea pentru desăvârșirea operațiunii de întindere;
- tăierea la format și colaționarea pe fascicule pentru reformarea blocului de carte .

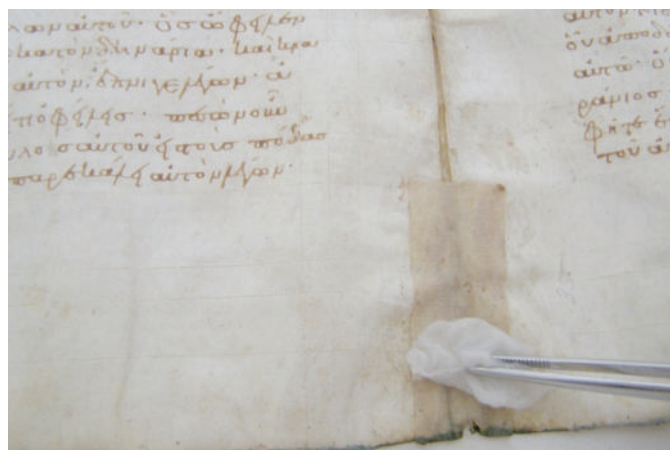

Foto 14 – Îndepărtarea benzilor adezive

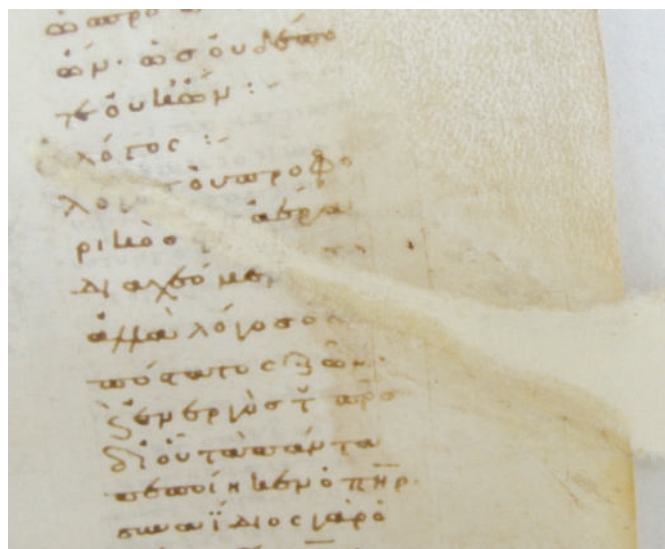

Foto 15 – Completare zonă lacunară

Foto 16 – Reformarea blocului de carte

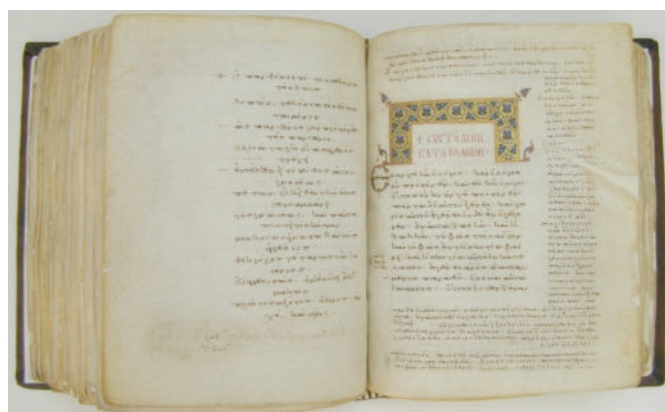

Foto 17 – Interior manuscris după restaurare

Filele de hârtie, foile de gardă și forzașurile au fost restaurate după cum urmează: curățire mecanică, îndepărtarea depozitelor de praf și murdărie, testarea cernelurilor, curățirea umedă prin imersie, reînclierea suportului, completarea zonelor lacunare, consolidarea fisurilor, presare intermediară, presare finală.

Restaurarea elementelor de legătură:

- fixarea nervurilor pe gherghef și coaserea cărții pe patru nervuri în creștătură, din sfoară groasă de cânepă;
- reînclierea cotorului interior;
- refacerea capitalbandurilor și a scoarțelor din carton conform originalului;
- curățirea, rehidratarea, reemolierea și integrarea cromatică a învelitorii din piele originală;
- croirea, șerfuirea și colorarea bucăților noi de piele folosite la restaurarea copertei;
- fixarea scoarțelor la corpul cărții și tragerea învelitorilor pe scoarțe;
- lipirea forzașurilor fixe originale, restaurate, pe interiorul scoarțelor;
- emolierea finală a copertei de piele;

- confecționarea unei casete speciale de protecție în vederea depozitării, etalării și manipulării corespunzătoare.

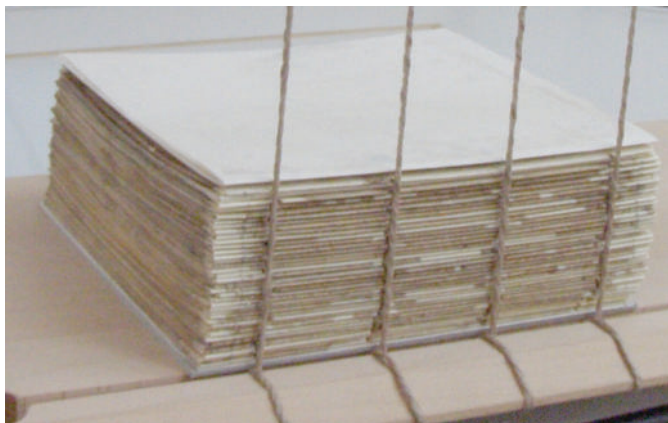

Foto 18 – Fixarea nervurilor

Foto 19 – Capitalband refăcut

Foto 20 – Cotor interior în timpul restaurării

Foto 21 – Înelitoare după restaurare

După restaurare și conservare manuscrisul și-a recăpătat integritatea, suportul de scriere – pergamentul - și-a redobândit însușirile inițiale: suplețea, elasticitatea, planeitatea.

Restaurarea acestui codice remarcabil pentru decorația de manuscris, ce este specifică trăsăturilor stilistice ale veacului XII, a fost o provocare, datorită multiplelor degradări, diversității materialelor componente precum și a problematicei conservării - restaurării acestora. Astfel, a fost redat patrimoniului național un valoros manuscris, el fiind reintrodus în circuitul expozițional și documentar.

Fotografiile aparțin Muzeul Olteniei Craiova.

Bibliografie:

- 1) BARBU, D. - *Manuscrite bizantine în colecții din România*, Editura Meridiane, București, 1984;
- 2) BRANDI, C. - *Teoria restaurării*, Editura Meridiane, București, 1996;
- 3) GEBA, M., IONIUC, A., MANEA, D.V., CĂPĂȚÎNĂ, O. M. – *Pergamentul: Suport pentru scriere. Metode de investigare și conservare.*, Ed. Palatul Culturii, Iași, 2009;
- 4) MOLDOVEANU, A. - *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999;
- 5) OPREA, F. - *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*, Editura MNLR, București, 2009;
- 6) REED, R. - *Ancient Skins: Parchments and Leathers*, în *Probleme de Patologie a cărții*, vol. 18, București, 1982;
- 7) ȘTIRBAN, S. - *Conservarea și restaurarea patrimoniului muzeal din material de natură organică*, Alba Iulia, 2002;
- 8) QUANDT, A. - *Recent Development in the Conservation of Parchment Manuscripts*, Book and Paper Annual Group, 1998;
- 9) <http://www.mitropoliaolteniei.ro>. *Istoric Mănăstirea Tismana*.

Restaurarea pe volum nedesfăcut a unui Coligat de secol XVI, compus din două părți – Abbatis Panormitani Comentaria –

Maria Fota

*Expert restaurator carte
Muzeul Brukenthal, Sibiu*

email: fota_maria_laboratory@yahoo.com

Restaurare

VIATA

În catedrala din Palermo, care datează din secolul al XII-lea, se află mormintele marilor monarhi sicilieni- regele Roger al III-lea, împărații Henric al VI-lea, Frederic al III-lea și, de asemenea, mormântul unui mare jurist sicilian, Nicolaus de Tudeschis, mai uzual cunoscut ca Panormitanus, nume pe care l-a primit după ce a devenit arhiepiscop de Palermo în 1434. Înscripția pe mormântul lui Panormitanus se citește, parțial: ”Canoanele Jurisprudența și dreptul roman au murit odată cu moartea ta și zac înmormântate în acest loc. Tu, Nicolaus te-ai născut din sânge teuton la Catania și ai deținut demnitatea de arhiepiscop de Palermo”. Foarte probabil, numele de Tudeschis indică faptul că el s-a născut într-o familie germană (Tedeschi), care s-a stabilit în estul Siciliei și care a intrat în elita conducătoare a Cataniei în secolele XIV și XV.

Nicolaus s-a născut în Catania în anul 1386. La o vârstă fragedă a intrat în ordinul benedictin, dar a fost trimis în tinerețe să studieze în nord. După ce a primit un stipendiu, ori în 1405 ori în 1406, din partea senatului din Catania, a trecut concursul de admitere la școala de drept de la Bologna. Este posibil ca Antonius de Butrio și Francesco Zabarella, principalii canoniști de la începutul secolului al XV-lea, să-i fi fost profesori, dar nu putem ști cu certitudine dacă a studiat cu Zabarella, care preda la Padova atunci când Nicolaus studia la Bologna. El a început să predea în jurul lui 1411, la vârsta de 25 de ani, la început la Bologna, ulterior la Parma, iar între 1411 și 1418 s-a mutat la Siena unde a stat până în jurul lui 1430. În perioada care a predat la Siena este numit în documente ca ”Doctor Decretorum”, dar el nu a scris nici un comentariu la *Decretum* până la 1436. În timpul carierei sale sieneze, opera lui literară s-a concentrat pe *Decretalele* lui Grigore al IX-lea.

Familia sa trebuie să fi avut influență considerabilă în Catania. El a devenit canonic al consiliului catedralei în 1415, în timp ce preda la Parma. Atunci când a murit episcopul de Siracuza, senatul Cataniei a înaintat alegerea lui Papei Martin al V-lea, fără a obține însă numirea. În

timpul conciliului de la Siena (1423 – 1424), el a lucrat cu ambasadorii regelui Siciliei și a susținut o dispută la care au participat mare parte din demnitarii adunați acolo. Puțin timp după aceasta, în 1425 Nicolaus a fost numit abate de Santa Maria di Maniace, care este situată la piciorul de nord-vest al Etnei. Mănastirea marca locul unde normanzii și generalul bizantin Georgios Maniakes i-a înfrânt pe sarazini în jurul lui 1040. Pentru a comemora victoria, grecii au construit imediat o biserică pe acel loc; contele Roger I și contesa Adelaide au lărgit-o, transformând-o într-un așezământ monastic în jurul lui 1070. Întrucât el a obținut demnitatea de abate cu ajutorul senatului Cataniei și se pare că a deținut-o în *absentia*, această funcție trebuie să-i fi fost destinată în vederea înzestrării sale cu o sinecură. Totuși, deoarece a purtat titlul de abate, a devenit cunoscut printre juriști ca ”Abbas modernus” sau ”Abbas siculus”.

A rămas la Siena până în jurul lui 1431, când s-a întors la Bologna, unde a primit un stipendiu de 600 de pfunzi de la comună pentru a preda *Decretalele* pe parcursul anului 1431-1432, dar a primit și o ofertă din partea florentinilor, pe care a acceptat-o, stabilindu-se la Florența, unde a rămas până în jurul anului 1435. Din perioada de la Bologna avem o *repetitio* pe care a datat-o Bologna, 5 mai 1432. În ziua următoare, florentinii l-au invitat să țină ”*Lectiones Decretorum*” la Studio Florentino, ei neuitând să atragă atenția asupra faptului că noul lui post era sprijinit de ”*universo populo nostro*”. După câteva luni și venețienii au încercat să-l aducă pe marele jurist la Padova, acțiune respinsă în mod viguros de florentini, care au susținut, printre altele, că faima studioului lor i se datora și lui Panormitanus. Este posibil ca la Florența el a examinat *Littera Florentina*, copia antică târzie a *Digestelor* lui Iustinian, care fuseseră recent transferate de la Pisa. Între timp, Panormitanus a petrecut perioade de timp la Basel, unde avea loc un conciliu general; acolo el a reprezentat interesele papei Eugeniu al IV-lea. În 1435, Panormitanus devine arhiepiscop de Palermo, numit de regele Siciliei, Alfonso al V-lea, și confirmat de papă. În 1436 el s-a reîntors la Basel

ca ambasador al regelui, rămânând acolo, iar în 1438 a fost trimis la Frankfurt în calitate de reprezentant al conciliului în fața Reichstagului. Conciliul de la Basel l-a declarat depus pe Eugeniu al IV-lea și a ales un papă propriu, Felix al V-lea, care l-a făcut pe Panormitanus cardinal în anul 1440. De asemenea, Felix i-a cerut să compileze decretalele conciliului de la Constanța și Basel într-o colecție canonică, întreprindere pe care Panormitanus nu a mai apucat să o ducă la bun sfârșit. În 1443, Alfonso al V-lea a încheiat cu Eugeniu al IV-lea tratatul de la Terracina și și-a rechemat delegația. Panormitanus s-a întors la Palermo, unde a murit de ciumă după doi ani, în 1445.

OPERA

1. Comentariu la Decretum
2. Comentariu (Lectura) la Decretalele lui Grigore al IX-lea
3. Pamfletul „De translatione episcoporum” și alte falsificări.
4. Repetitiones
5. Note la observațiile obișnuite ale Clementinelor
6. Consilia
7. Quaestiones, Disputationes et Allegationes
8. Additiones la Decretalele lui Grigore al IX-lea
9. Alte lucrări, false și autentice

1. Comentariu la Decretum

Panormitanus a început această lucrare la sfârșitul anului 1436, dar, din cauza evenimentelor politice care îl solicitau, precum și din alte cauze obiective, a fost nevoit să se oprească la *Distinctio prima* din Decretum. În acest fragment, Panormitanus a dezbătut probleme de teologie și de jurisprudență a legii naturale, de echitate și de lege pozitivă. După Antony Black, singurul savant care a examinat manuscrisul în detaliu, Panormitanus i-a citat frecvent pe Arhidiacon, Aristotel și pe Toma d’Aquino.

2. Comentariu (Lectura) la Decretalele lui Grigore al IX-lea

Panormitanus a început probabil această lucrare în jurul lui 1411 și a terminat-o atunci când a început să ia parte la conciliul de la Basel. El s-a ocupat în special de cărțile 1,2,3 din cele 5, de ultimele două cărți ocupându-se foarte puțin. Panormitanus a redactat două sau trei versiuni manuscrise, destul de diferite între ele, ale comentariului cărții unu. Se pare că această lucrare a fost scrisă în perioada în care autorul a predat la Siena.

În sensul larg, termenul *decretalis* (de ex: epistola decretalis) înseamnă o scrisoare pontificală care conține un *decretum*, sau o decizie pontificală. În sensul cel mai strict al cuvântului, acest termen desemnează un răspuns al papei, dat atunci când i s-a cerut sfatul într-o problemă de disciplină.

Decretalele papale nu sunt așadar în mod necesar legi generale ale Bisericii, însă, în mod frecvent, papa îi ordona destinatarului scrisorii să comunice răspunsul papal autorităților ecleziastice ale districtului de care destinatarul aparține. Ulterior, era obligația respectivelor autorități să acționeze în conformitate cu acel decret papal. Se presupune că cel mai vechi decretal este scrisoarea papei Siricius (384-398) către Himerius, episcop de Tarragona (în Spania), datând din anul 385. Sub numele de decretale sunt cunoscute însă și anumite colecții care cuprind mai ales, dar nu exclusiv, decretale pontificale. Acestea sunt colecțiile canonice ulterioare „Decretum”-ului lui Grațian (publicat la Bologna în anul 1148). Acesta din urmă, numit de fapt „Concordantia discordantium canonum” nu era o colecție de texte canonice, ci un tratat general, în care textele citate sunt înserate pentru a fi de ajutor la stabilirea legii, și a fost privit, la data creării lui, ca fiind un cod al legilor ecleziastice în vigoare la aceea dată. El era însă incomplet și după aceea papii au alcătuit multe legi noi, care au fost cuprinse în colecții noi. Sau alcătuit cinci colecții de legislație pontificală emisă între Grațian și Grigore al IX-lea (1227-1241). În anul 1230 papa Grigore al IX-lea a ordonat alcătuirea unei noi colecții canonice destinată să înlocuiască toate colecțiile dinaintea ei.

În bula „Rex pacificus” din 5 septembrie 1234, papa arăta că respectivele colecții cuprindeau decizii foarte diverse și uneori contradictorii, aveau goluri sau erau prea lungi în alte cazuri, în timp ce legislația era confuză în mai multe probleme, Ca și compilațiile din trecut, aceasta respecta împărțirea în cinci cărți, a cărților în titluri și a titlurilor în capitole (colecția are 1971 de capitole). Fiecare titlu se deschide cu capitolele primei colecții, urmate de capitolele celei de-a doua și așa mai departe, în ordine riguroasă, urmate de decretalele lui Inocențiu al III-lea și în final de cele ale lui Grigore al IX-lea. Sf Raymond a eliminat 383 de decizii, a modificat un număr din altele, a emis unele părți, a umplut golurile și, pentru a face colecția completă și coerentă, a clarificat puncte neclare ale vechii legi ecleziastice adăugând unele decretale noi. Noua compilație nu a avut un titlu special, dar s-a numit „Decretales Gregorii IX” sau uneori „Compilatio sexta” adică cea de-a șasea colecție, avându-se în vedere „Quinque compilations antiquae”. A fost numită de asemenea „Collectio” sau „liber extra”, respectiv colecția de legi neincluse (*vagantes extra*). În „Decretum”-ului lui Grațian. De aici obiceiul de a nota această colecție cu litera X (adică *extra*).

Decretalele lui Grigore al IX-lea diferă mult de codurile juridice moderne. În loc de a conține o decizie legislativă într-o afirmație concisă, în general ele cuprind la început relatarea unei controverse, afirmațiile părților

aflate în dispută și o cerere sau soluția problemei. Aceasta este *species facti* sau *pars historica* și nu are nici un fel de valoare juridică. Numai partea decretivă a capitolului (*pars dispozitiva*) are putere de lege. În această parte se găsește rezolvarea cazului sau stabilirea regulilor de conduită. Rubricile titlurilor au putere de lege atunci când sensul lor este complet, deoarece titlurile fac parte integral din codurile de legi oficiale. Rezumatele (*sumaria*) care precedă capitolele sunt opera canoniștilor și pot fi de ajutor la elucidarea textului. Așa-numitele *partes decis* joacă uneori un rol similar, dar niciodată atunci când aceste părți au fost omise în mod intenționat, din dorința de a anula puterea lor legală sau deoarece conțin decizii ireconciliabile cu textul concret al legii.

Printre principalii comentatori ai Decretalelor se numără și Panormitanus. Acestea sunt, de altfel, cea mai importantă operă a marelui jurist, care, în această lucrare de dimensiuni enorme, a urmărit să asigure sistemului legal ecleziastic răspunsuri la chestiuni legale laice. Comentariile lui Panormitanus au rămas de-a lungul secolelor XV și XVI unul din tratatele juridice cele mai stimate. În prezent, această lucrare este foarte rară și puține biblioteci dețin toate volumele, care sunt întotdeauna răzlețite în colecții, gasindu-se doar un număr de volume la un loc.

II.1.DESCRIEREA PIESEI

Cartea străină veche **ABBATIS PANORMITANI COMENTARIA I și II** este tipărită în limba latină pe o hârtie de culoare ocru pal confecționată din fibre textile (în și canepă), cu text pe două coloane.

Aspect grafic: tipar negru și roșu marcă tipografică inițiale ornate

Paginație:

Tomus Primus(1):

1(F) 169 F în 8 [41 CM] 84-101 R [35 x21CM]

Tomus Secundarius(2):

188 F în 8 [41 CM] 84-101 R [35 x21CM]

Însemne de proprietate: însemnări mss:

1.Ex-libris etichetă: Biblioteca gimnaziului din Sibiu

2.Note de lector:

Legatura: coperte din documente încheiate în bloc și învelite în piele neagră (sec al XVI-lea).

Datare:

1.1588 (1592)

2.1591 (1592)

Cu toate că volumul I e tipărit în anul 1588, pe pagina de titlu a vol I apare numai anul 1592.Prin aceasta, tipograful au dorit să marcheze în mod solemn anul 1592 ca fiind anul terminării tipăririi tuturor celor 9 volume și al scoaterii lor pe piață:

Deținător: Biblioteca Muzeului Național Brukenthal Sibiu.

Foto 1 – Tomul I, foaia de titlu

Foto 2 – Ex libris etichetă și notă de lector

II.1.1 Descrierea copertelor

a. Coperta anterioară: -Fascicol dintr-o Psaltire în limba maghiară –sec. al XVI-lea

b. Coperta posterioară: -Cicero – Morales definitiores A

- Text teologic, reproducerea unei scrisori prevăzute cu sigiliile lui Paulus Sambekreti și Ioannes Balass, referitoare probabil la dezvinovățirea de unele acuzații –crimina reiecta

Foto 3 – Coperta anterioară

II.2 Starea de conservare

II.2.1 Tipăritură sec al XVI-lea

Începând cu secolul al XV-lea și rapida raspandire a centrelor de producție, se observă numeroase modificări în procesul de fabricare a hartiei.

Se știe ca hârtia suferă în timp procese de degradare ireversibile datorate atât factorilor endogeni (natura materialelor utilizate) cât și factorilor exogeni (factorii de mediu).

Starea de conservare a blocului de carte este relativ bună.

Tipărirea este executată pe o hârtie la a cărei fabricare s-au folosit fibre textile din in și canepă.

Hârtia este de calitate, cu un grad de încliere optim, atât în masă cât și la suprafață câștigând prin aceasta în rezistență și preluând foarte bine cerneala tipografică (neagră și roșie) folosită la imprimare.

Literele au ramas clare și cu contur precis.

Exemplarul nostru prezintă cele trei tipuri de degradare: biologică, fizico –chimică și mecanică.

Foto 4 – Foi din copertă anterioară

Filele blocului de carte prezintă depuneri morfo –fiziologice, galerii de zbor (insecte xilofage), holouri de umezeală ce au antrenat murdăria, pete brunificate, praf, îndoituri și franjurări marginale, iar colțurile bazale sunt puternic macerate. Sunt prezente sfâșieri, atât în text cât și în suport, pierderi de material papetar și, pe mici porțiuni, de informație scrisă. Există o fragilizare generală pe fondul unui proces avansat de degradare biologică și fizico-chimică.

II.2.2 Copertele

1. Învelitorile: ambele realizate în piele, moi, prezintă doar pe alocuri resturi de material (piele de culoare maro închis –neagră), foarte fragilizat cu o efasare accentuată a grenului pielii. Pe cuprinsul resturilor apar orificii de zbor provocate de insectele xilofage.

2. Cotor exterior: prezent doar pe alocuri sub formă de resturi de piele între binduri, este foarte fragilizat, cu o efasare accentuată a grenului pielii.

3. Cotor interior rotunjit: cusătura este pe 5 nervuri duble profilate, cu două lanțușoare marginale,

Foto 5 – Foi din coperta posterioară

Foto 6 – Îndoituri, franjurări, sfâșieri bazale și pierderi de material papetar

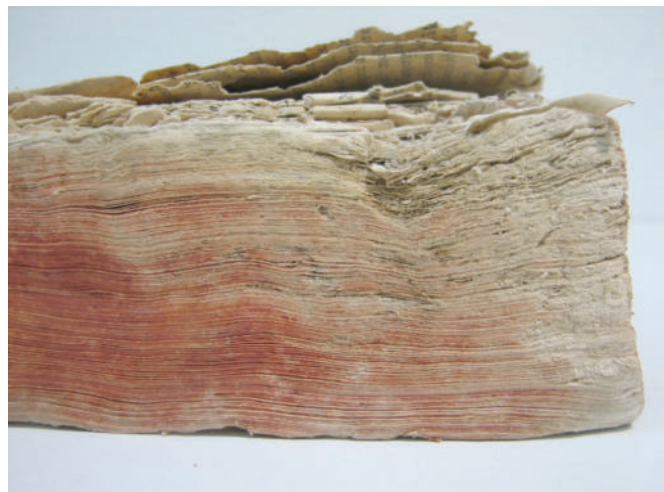

Foto 7 – Macerări ale colțurilor bazale

capetele nervurilor în partea din față nemaexistând, astfel că scoarța unu este desprinsă din integritatea volumului.

4. Scoarțe: ambele sunt alcătuite din foi volante, încheiate între ele, dar acestea și-au pierdut unitatea desprinzându-se una de alta la colțurile bazale, foarte deteriorate, având lipsuri de material și urme de atacuri de insecte (peste tot apar găuri de zbor provocate de acestea)

5. Forțați: ambele sunt prezente, dar destul de deteriorate în zona colțurilor și a tranșelor, cât și pe suprafața lor, apărând frecvente găuri de zbor provocate de insecte.

Foto 8 – Înelitorile, scoarțele și cotorul

Foto 9 – Tranșa

Foto 10 – Înelitoare 1

Foto 11 – Forțați

II.2.3. Corpul cărții

Acesta nu are probleme din punct de vedere a legăturii, unitatea acestea existând. Hârtie este de fabricație manuală cu linii de apă verticale.

Tranșa corpului cărții are probleme în zona colțurilor. Fotografii 8, 9, 10 și 11 ilustrează succint starea de conservare a legăturii volumului.

II.3. Analize efectuate

Propunerile de restaurare au la bază investigarea științifică ce cuprinde analize biologice și fizico-chimice. Analizele biologice au avut rolul de a identifica agenții de biodegradare, prin observații la stereomicroscop. Analizele fizico-chimice au avut scopul de a determina natura și lungimea fibrelor celulozice utilizate pentru fabricarea hârtiei, solubilitatea tehnicii, prezența incluziunilor metalice, pH-ul inițial, tipul de cerneală folosit, grosimea hârtiei.

II.4. Diagnostic

Lucrările au suferit atât degradării reversibile, cât și ireversibile, de natura mecanică, chimică și biologică, datorită naturii organice a suporturilor papetare.

O mare influență asupra stării de conservare a obiectului au avut-o condițiile de microclimat improprii din locul în care a provenit.

Deși obiectul a fost achiziționat într-o stare precară, el s-a păstrat în condiții bune în depozitul din secolul al XVI-lea al Bibliotecii Muzeului Brukenthal Sibiu (vezi fișa de conservare)

Datorită factorilor de degradare cumulați, inclusiv a influenței omului, suportul lucrării (în totalitatea lui) este fragilizat, prezintă deformări (uneori remanente),

este șifonat, fragmentat, sfâșiat, cu zone lipsă. Are halouri de umiditate, pete și depozite de clei, depozite morfo-fiziologice, murdărie superficială și aderentă, urme slabe sau mai accentuate de “foxing”.

II.5. Propuneri de restaurare

Operații preliminare:

- dezinfecție cu timol în alcool etilic ;
- fotografieri;
- curățire uscată cu gumă, bisturiu, pensule.

1. Copertele

- desprinderea cu ajutorul bisturului a resturilor de piele de pe coperte și îndepărtarea lor;
  - detașarea copertei posterioare din nervurile blocului de carte;
  - desprinderea filă cu filă din blocul copertei;
  - imersarea în apă caldă, la 40 grade Celsius;
  - uscarea liberă a filelor pe hârtie de filtru;
  - umezirea foilor cu adezivi, așezate pe un suport rigid și folie de polietilenă;
  - răzuirea adezivului înmuiat cu ajutorul bisturului;
  - spălarea filelor cu detergent aionic și clătirea filelor;
  - reînclierea la umed cu soluție de carboximetilceluloză (CMC) de concentrație 0,5% ;
  - uscarea liberă pe foi de Netex și foi de hârtie filtru;
  - presarea intermediară între platane de lemn și hârtie de filtru;
  - curățirea ușoară a marginilor filelor pentru preluarea petecelor de hârtie Japoneză;
  - restaurarea artistică.
    - a) coperta anterioară –restaurarea în tehnica ‘la dublu’
    - b) coperta posterioară –cașerarea cu hârtie japoneză a versoului filelor (neimprimat)
  - restaurarea ‘la dublu’ a lipsurilor mai mari de material papetar;
  - presare intermediară;
  - curățirea surplusului de hârtie japoneză;
  - umplerea micilor perforații cu puf de hârtie japoneză și CMC sau cu mici petice de hârtie japoneză decupate după conturul găurilor;
  - presări finale;
  - încadrare în format;
  - fotografii în timpul operațiilor de restaurare.
- ### 2. Blocul cărții:
- curățire uscată prin desprăfuire;
  - curățirea umedă, filă cu filă, în tranșe de 20-30 file (cu soluție hidroalcoolică și tampon de vată);

- uscarea între foi de hârtie de filtru;
- rearanjarea fibrelor hârtiei cu ajutorul fățuitorului de os;
- schimbarea foilor de hârtie de filtru;
- presare ușoară;
- restaurarea artistică, pe volum nedesfăcut, cu hârtie japoneză la dublu;
- curățirea surplusului de hârtie japoneză;
- presări intermediare;
- încadrarea în format;
- propuneri privind modul de păstrare;
- completarea fișelor de restaurare.

Comisia de restaurare a avizat propunerile de mai sus, motiv pentru care s-a trecut la executarea lor.

II.6 Descrierea operațiilor de restaurare efectuată

II.6.1 Dezinfecția

Cartea, în totalitate ei, prezintă urme ale unui atac biologic.

Dezinfecția s-a făcut cu timol în alcool etilic, în concentrație de 3 %, în etuva cu vid la o temperatură de 40 de grade Celsius, timp de 48 de ore.

După scoaterea din etuvă cartea s-a lăsat la aerisit câteva zile.

II.6.2 Fotografierea înainte de restaurare s-a făcut:

- în detaliu și în ansamblu;
- în lumină razantă;
- contre jour;
- în număr mare și color ;
- atât la partea de legatură, cât și a blocului de carte, cu file mai interesante, edificatoare pentru restaurator și importante pentru lucrarea în sine.

II.6.3 Operațiile de restaurare a filelor din cuprinsul copertelor

II.6.3.a1. Curățirea uscată –desprinderea resturilor de piele de pe coperte

Resturile de piele de pe coperte (casante, puternic deshidratate, cu orificii de zbor și depuneri de murdărie) au fost desprinse cu ajutorul bisturului iar reziduurile rezultate au fost îndepărtate cu o pensula moale (Foto 12).

II.6.3 a2. Detașarea copertei posterioare din nervurile cotorului

Această operație s-a făcut prin tamponare repetată cu apă caldă în zona nervurilor incluse în masa copertei.

După înmuierea locului supus operației de detașare,

s-au degajat, cu ajutorul bistruriului, nervurile puternic încheiate și apoi, întreaga copertă, împreună cu forțașurile (care nu prezintă nici o informație scrisă) s-au desprins complet de blocul cărții (vezi foto 13, 14 și 15).

Foto 12 – Desprinderea resturilor de piele

Foto 13 – Tamponări cu apă caldă

Foto 14 – Detașarea nervurilor

Foto 15 – Desprinderea copertei de blocul cărții

II.6.3 a3. Curățirea umedă

Copertele au suferit o imersare în apă caldă, la 40 de grade Celsius.

Foile puternic lipite între ele pe o suprafață de 79 %, au început ușor să cedeze, iar adezivul să fie eliberat treptat în baie.

S-a recurs la schimbarea apei în mod repetat, ori de câte ori era nevoie.

Filele au fost, ușor și cu mare atenție, desprinse una câte una (una de alta).

Încă încărcate cu adeziwi, s-au așezat pe hârtii de filtru pentru uscarea lor liberă. Pe hârtia de filtru a fost notată ordinea numerică a desprinderilor filelor, precum și din ce parte a copertei au fost extrase (respectiv: interior și exterior, exterior și interior, coperta anterioară sau posterioară).

După 24 de ore aceste file uscate, cu adezivul pe ele, s-au așezat pe un suport rigid (format dintr-un platan de Plexiglas și o folie de polietilenă), înclinat în bazinul cu scurgere. Apoi s-a trecut cu apă caldă peste hârtia cu adeziv și s-a lasat 5-10 minute să se umezească bine.

Adezivul s-a înlăturat răzuind cu ajutorul bistruriului, din aproape în aproape, în timp ce apa rece, prelinsă încet din capătul dușului mascat de mână a curățat adezivul răzuit (care avea tendința de a rămâne ancorat pe filă) (Foto 16).

Astfel, răzuind și clătind în același timp, am avut un control mai bun asupra zonelor curățate și nu am mai revenit a doua oară într-o zonă, și așa destul de fragilizată.

Pe partea filei curățate am intervenit cu pensula înmuiată în detergent aionic și, prin mișcări ușoare, circulare, am spălat fila pe tot cuprinsul ei apoi am clătit-o cu apă rece (pentru îndepărtarea totală a detergentului) (Foto 17).

Prin intermediul sandwich –ului, format din folia de polietilenă, filă, o alta folie de polietelină, am întors fila pe partea cealaltă și am desprins cu atenție, în diagonală (de la

un colț la altul), folia de polietilenă de deasupra filei, pentru a putea repeta operațiile de spălare și pe verso (Foto 18).

Foto 16 – Răzuirea adezivului

Foto 17 – Spălarea și clătirea filei

II.6.3.a4. Reînclierea

După ce fila în prealabil a fost răzuită de adeziv, spalată și clătită, folia de polietilenă ce susținea această filă a fost mutată pe orizontală, pentru o reîncliere la umed cu CMC (0.5 %) prin pensulare.

Peste fața filei pensulată cu agentul de reîncliere, s-a așezat o bucată de Netex cu fibră bine împâslită și care depășea ușor marginile filei.

S-a întors, prin același procedeu al sandwich-ului (format de data aceasta, din folie de polietilenă, filă, foaie de Netex), pe partea cealaltă.

Având ca bază acum foaia de Netex, am pensulat verso-ul filei cu CMC (0.5%), apoi am desprins foaia de Netex, purtătoare de filă, de pe plexiglasul orizontal și l-am așezat pe un rastel.

Menționez că prin acest tip de tratament contactul direct a suportului cu mână restauratorului nu a avut loc,

decât prin intermediari mai puțini "agresivi" și mai ușor de controlat.

Uscarea liberă s-a făcut pe un pat absorbant și de protecție format din hârtie de filtru și încă un strat de Netex.

După un interval de timp (24 de ore) fila s-a uscat și a aderat la foaia de Netex fiind aproape perfect întinsă.

Foto 18 – Desprinderea foliei de polietilenă

Fila uscată, rezistentă la manevrare s-a desprins cu atenție de pe foaia de Netex și s-a introdus între platane de lemn și hârtie de filtru la presa metalică pentru încă 24 de ore (Foto 19).

Foto 19 – Desprinderea filei uscate de pe Netex

II.6.3 a5 Restaurarea artistică

După ce filele au fost presate timp de 24 de ore, s-a obținut o planeitate și elasticitate foarte bună a hârtiei suport.

Pentru ca acestea să preia în bune condiții hârtia japoneză aleasă pentru restaurare, s-au curățat cu ajutorul bisturiului marginile foilor.

a) Coperta anterioară:

- completarea lipsurilor din suport, a acestor file, s-a făcut prin tehnica restaurării "la dublu" cu hârtie japoneză;
- hârtia japoneză pentru restaurare a fost aleasă să fie

asemănătoare cu suportul în ceea ce privește grosimea, nuanța, textura, greutatea;

- sfășierile au fost rezolvate cu vâl japonez ocră, iar fixarea desenului literelor sfășiate s-a făcut cu ajutorul lupei;
- după presări intermediare (24 de ore) în presa metalică, s-a trecut la înlăturarea surplusului de hârtie japoneză pe o parte și alta a filelor, cu ajutorul bisturiului;
- golurile mici provocate de insectele xilofage, din cuprinsul filelor (mai mult sau mai puțin regulate), au fost completate cu puf de hârtie japoneză și CMC (2%) sau cu mici petice de hârtie japoneză decupate (confecționate) după conturul găurilor.

b) Coperta posterioară

Filele cuprinse în această copertă nu au fost imprimate și pe verso. În acest caz s-a optat pentru cașerarea lor cu hârtie japoneză (aleasă ca grosime la jumătatea hârtiei suport), ținând cont ca liniile de apă a hârtiei japoneze să fie în același sens cu liniile de apă ale hârtiei suport.

Lipsurile marginale mari au fost completate prin tehnica “la dublu” cu aceeași hârtie japoneză.

După o presare de 24 de ore s-a curățit surplusul de hârtie japoneză doar pe partea cu textul imprimat (Foto 20).

Partea de contact dintre hârtia japoneză și hârtia suport a fost lipită cu CMC (2 %) și s-a presat ușor în zona de contact cu ajutorul fălțuitorului de os.

Filele în această fază, au stat în presa metalică mai multe zile (după caz, între 8-10 zile).

Foto 20 – Degajarea surplusului de hârtie japoneză

Foto 21 – Încadrarea în format

II.6.3.a6. Încadrarea în format

Pentru încadrarea în format a filelor s-a ținut cont de dimensiunea filelor inițiale, luată după cea a filelor cărții, și de reperele marginale, respectiv oglinda textului imprimat.

Deși filele ne sugerează, prin imprimarea lor, o pliere de mijloc totuși am optat ca ele să fie prezentate și conservate așa cum au fost desprinse din cuprinsul copertelor.

Pentru tăierea în unghi drept m-am folosit de T-ul metalic și de un cutter foarte bine ascuțit (astfel ca tăierea să se obțină la o singură acțiune) (Foto 21).

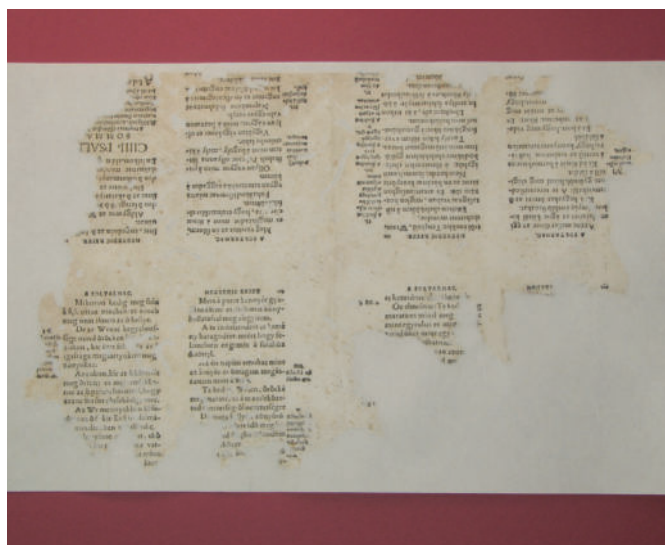

Foto 22 – Filă restaurată complet

I.6.3.b.Operații de restaurare pe volum nedesfăcut

II.6.3.b1.Curățire mecanică uscată

Cartea a suportat operațiile de curățire mecanică, efectuate pentru a îndepărta impuritățile care s-ar fi putut fixa în timpul tratamentului umed cu soluție hidroalcoolică (pe volum nedesfăcut).

Pentru îndepărtarea prafului și a murdăriei s-au folosit: pensulă cu perii moi, bisturiu și gumă.

II.6.3.b2. Curățire umedă

Înainte spălării, cu ajutorul tamponului de vată îmbibat în soluție hidroalcoolică (1:1) și bine stors, s-au pregătit foi de hârtie de filtru care au fost așezate între filele umede, precum și un platan de plexiglas, care avea rolul de a delimita cele 20 de file alese, de restul blocului de carte (Foto 23).

Plexiglasul, protejat de folia de polietilenă și de hârtia de filtru, a avut rolul de suport rigid și de protecție pentru celelalte file, care trebuiau să rămână uscate până la intrarea lor în tratament.

Foto 23 – Curățire față-verso file cu soluție hidroalcoolică

Foto 24 – Uscarea filelor între hârtii de filtru

S-a ales un număr redus de file pentru tratament pentru a nu solicita cotorul prea mult, atât prin adăugarea de hârtie de filtru cât și prin presările ușoare, timp de 2-3 ore, într-o primă fază, și apoi prin schimbarea lor cu hârtie de filtru uscată, într-o faza ulterioară, urmată de altă presare timp de 24 de ore (Foto 24).

Între aceste faze de schimbare a filtrelor, s-a netezit cu fâlțuitorul de os filă cu filă, lăsându-le apoi aproximativ o oră libere, deoarece hârtiile de filtru, absorbind umezeala din filele umede, s-au relaxat, s-au ondulat și au imprimat filelor de carte aceste deformări, care au trebuit remediate.

După fiecare tratament s-au protejat atât filele spălate și netezite (presate), cât și cele care urmau a fi spălate ulterior, cu folie de polietilenă și hârtie de filtru. Menționez că aceste file după spălare nu s-au reîncliat.

II.6.3.b3. Restaurarea artistică pe volum nedesfăcut.

Filele prezentând urme de atac biologic, sfășieri în text și cu lacune marginale au necesitat operațiunea de completare.

Înainte de completare s-a efectuat o ușoară defibrare a marginilor cu ajutorul bistruriului. Completarea zonelor

lipsă s-a făcut în tehnica “la dublu”, folosindu-se hârtie japoneză la jumătate din grosimea filelor tipăriturii și de o culoare apropiată.

S-au respectat liniile de apă și textura documentului.

Lacunele au fost completate prin aplicarea de petice de hârtie japoneză pe cele două fețe ale filei. Hârtia japoneză a fost așezată pe sensul fibrelor suportului papetar cu partea lucioasă la exterior.

Pentru fixarea peticelor s-a utilizat fâlțuitorul de os.

Ca adeziv s-a folosit o soluție de carboximetilceluloza (CMC) de concentrație 2 %, aplicată prin pensulare.

Pentru completarea lipsurilor de mici dimensiuni, cum ar fi găurile de zbor, s-a folosit hârtia japoneză croită cu ajutorul vârfului bistruriului și aplicată la simplu.

Sfășierile s-au rezolvat cu val japonez ocru.

După zvântarea adezivului s-a practicat o presare mai puternică până la uscare. Surplusul de hârtie a fost eliminat cu ajutorul bistruriului având ca suport rigid o bucată de sticlă subțire, iar pentru locurile mai puțin accesibile s-a folosit foi de acetofan.

II.6.3.b4. Presare finală

Filele de hârtie restaurate s-au presat puternic timp de 10 minute, după ce au fost alternate cu foi de Netex, hârtii de filtru ușor umezite prin pulverizarea cu apă distilată, file de filtru uscate și platane de plexiglas.

Următoarea intervenție a constat în schimbarea hârtiilor de filtru cu unele uscate și presarea lor, timp de 30 de minute, urmate de o altă înlocuire cu hârtie de filtru și o presare puternică de lungă durată.

II.6.3.b5. Încadrarea în format

S-a făcut prin decuparea marginilor cu ajutorul riglei metalice, cutter-ului, foarfecii și a unui suport rigid de sticlă.

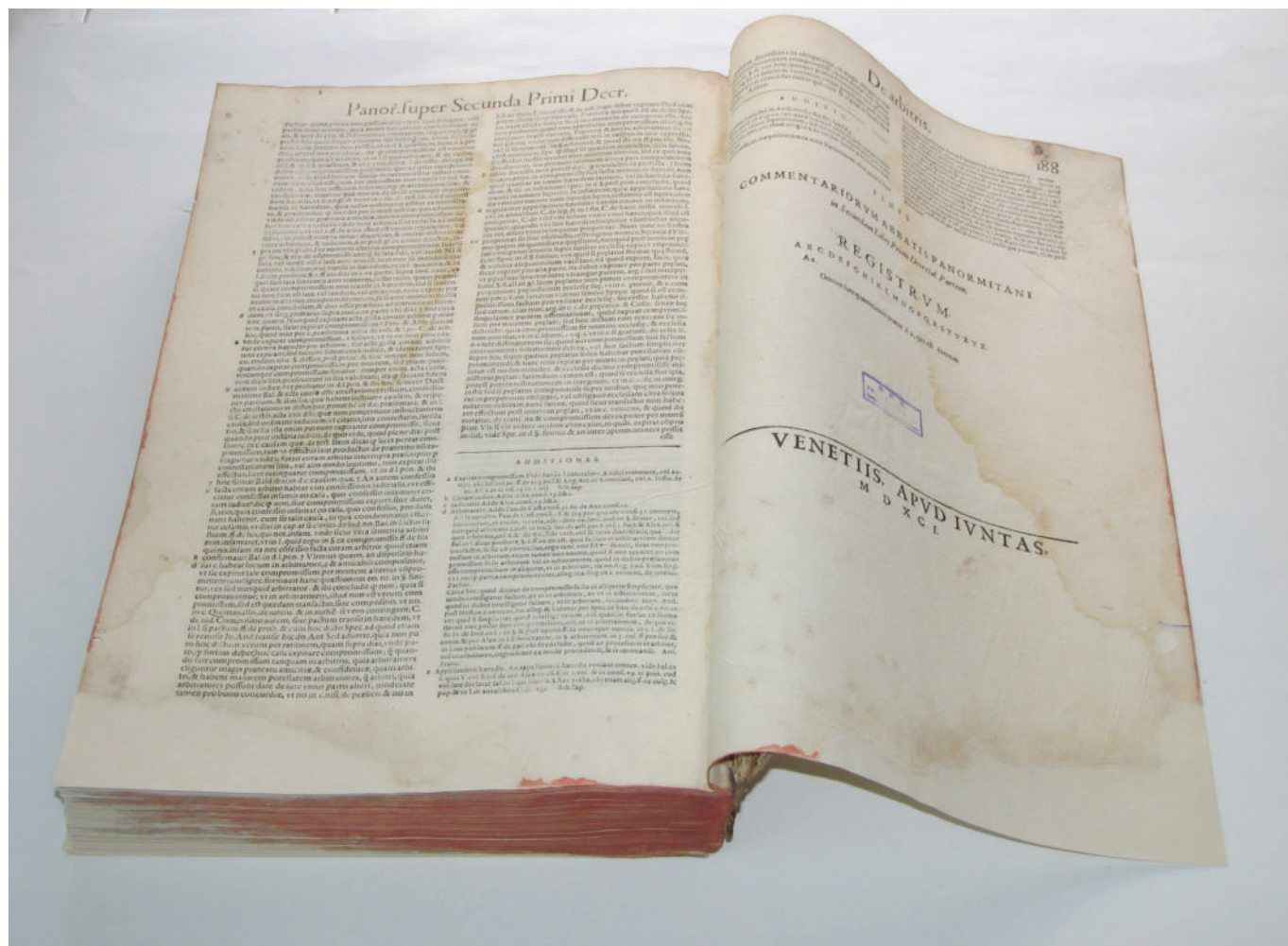
Foto 25 – Ansamblu foaie de titlu după restaurare

Bibliografie selectivă

- 1) LEFENVNE, C. - „Panormitain”, Dictionnaire de droit canonique, 6, 1957, pag.1195-1215;
- 2) NORR, K.W. – „Kirche und Konzill bei Nicolaus de Tudeschis (Panormitanus)”, Forschungen zur Kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht, 4, Köln – Graz, 1964;
- 3) LANDAU, P. - „Nikolaus de Tudeschis (Panormitanus 1386-1445)”, Juristen: Bin Biographisches Lexikon von der Antike bis zum 20. Jahrhundert, ed. M. Stolleis ,München, 1995, pag. 458-459;
- 4) BLACK, A.J.- *Monarchy and Community: „Political Ideas in the Later Conciliar Controversy 1430-1450”*, Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, Third Series, 2, Cambridge, 1970;
- 5) BELLOMO, M.- „Società e istituzioni dar medioevo agli inizi dell' età moderna”, Libri di Erice 2, Roma ,1994 , pag.475;
- 6) ZAPP, It. - “Nicolaus de Tudeschis (Panormitanus)“, Lexikon des Mittelalters, Munich, 1992- 1993 , pag.135;
- 7) RIEDEL-SPANGENBERGER, I. - ”Nicolaus de Tudeschis (Panormitanus, Abbas siculus, Abbas modernus)“, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, 6 , Herzberg, 1993, pag. 696-701;
- 8) *Decretal* – Wikipedia. Org/wiki/ Decretals;
- 9) *Probleme de patologie a cărții*, Volumele 4,5,6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 26, Biblioteca Centrală de Stat a R.S.R., București, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978.

Lucrea a apărut și în revista Brukenthal. Acta Musei, V4, 2010, Publicațiile Muzeului Național Brukenthal, pag. 775

Restaurare

Restaurare carte rară. ”Mycenes, Paris 1879”

Leonard Fulău

Expert restaurator carte

Muzeul Național al Literaturii Române

e-mail: sindicatmnlr@yahoo.com

În perioada 27-29 septembrie 2012 s-a desfășurat la Craiova Salonul Național de Restaurare, organizat de către Muzeul Olteniei Craiova și ICOM România. În cadrul acestuia au fost expuse peste o sută de obiecte, constând în piese de ceramică, piatră, sticlă, metale, lemn, os, piele, hârtie, textile și pictură, toate acestea restaurate în laboratoare de prestigiu din țară.

Au fost expuse și trei piese din patrimoniul Muzeului Național al Literaturii Române: volumul ”Mycenes” de Henry Schliemann, în ediție Princeps, apărut la Paris, în anul 1879, restaurat de experții-restauratori Leonard Fulău și Consuela Cioboteanu, și două scrisori I.H. Rădulescu către Maria Heliade, sora scriitorului, restaurate de expertul-restaurator

Versavia Lazăr

Apresiasi modului în care s-a realizat restaurarea s-a concretizat prin acordarea *Diplomelor de Excelență* pentru cei trei specialiști ai Laboratorului de restaurare ai Muzeului Național al Literaturii Române.

Volumul **MYCENES**, face parte din biblioteca de carte veche și carte rară a Sanctuarului Cărții din Muzeul Național al Literaturii Române, alături de alte două volume, **TROIA** și **TIRYNTHE**. Fac parte din donația lui Alexandru Duiliu Zamfirescu către Muzeul Național al Literaturii Române. Alexandru Duiliu Zamfirescu (18 martie 1892, Roma - 24 februarie 1968, București) este un prozator și traducător. Numit la naștere Alexandru-Antonio-Lascar-Cesare, Zamfirescu este fiul Henriettei (născută Allievi) și al scriitorului Duiliu Zamfirescu. Își începe învățătura la Roma, unde va face și o parte a liceului, pe care îl termină la „Janson de Sailly” din Paris, în 1909. Obține o licență în litere (1912) și alta în drept (1913). La Paris urmează și Ecole des Sciences Politiques (1914). Voluntar în războiul din 1913, activează din 1915 în Ministerul Afacerilor Străine. I se încredințează misiuni diplomatice: atașat, secretar și prim-secretar de legație la Roma și Berlin (1919-1928), însărcinat cu afaceri la Haga (1929-1932), ministru plenipotențiar la Rio de Janeiro, însărcinat cu organizarea legațiilor României în Chile, Argentina și Brazilia, precum și în Portugalia (1933-1936), ministru plenipotențiar la Varșovia (1937-1938), Roma (1938) și Copenhaga (1939).

În 1944 se vede destituit, iar în 1948 pensionat. Cu toate acestea, în 1957 e desemnat delegat al României în Brazilia. Ca scriitor se afirmă abia în 1947, când îi apare jurnalul de călătorie *Pe căi de miazăzi*. A tradus din Francesco Jovine, precum și din Mihail Sadoveanu în franțuzește.

MYCENES, apărut la Paris în anul 1879, LIBRAIRIE HACHETTE, este un volum în ediție princeps, scris în limba franceză. Are un număr de 495 de file, este legat în pânză de culoare roșie, cu o bogată ornamentație, parte din ea aurită, atât pe față cât și pe verso, are tranșa aurită. Volumul conține opt hărți, planșe și ilustrate cu gravuri pe lemn, reprezentând peste 700 de obiecte găsite în timpul săpăturilor arheologice. Cartea este dedicată de către autor, Henry Sophie Schliemann, soției sale, Sophie Schliemann.

Acțiunea factorilor de mediu, în timp, a generat apariția unui ansamblu de degradări:

fizico – mecanice: articulațiile volumului sunt rupte, iar coperta anterioară este chiar desprinsă de blocul cărții, cotorul exterior a suferit pierderi din materialul suport, colțurile sunt despicate și au pânza crăpată.

fizico – chimice: rigidizare, ondulare, depozite de impurități.

Având în vedere că blocul cărții și-a păstrat cusătura în condiții bune, s-a hotărât restaurarea pe volum nedesfăcut. Am procedat la curățarea de praf și impurități, operație realizată mecanic. Curățirea de resturile existente și de vechiul adeziv aflat pe suprafața cotorului interior. Căptușirea cotorului interior cu hârtie japoneză și pap de făină.

Am refăcut colțurile despicate prin îmbrăcarea lor în piele de vițel de culoare brun-roșcată, am croit un șablon din hârtie de filtru pentru realizarea învelitorii din piele de vițel de culoare brun-roșcată, ce urmează să îmbrace cotorul exterior. Cele două coperte, anterioară și posterioară au fost atașate blocului cărții cu onget din pânză de in și pap de făină, am atașat forțașurile peste primul și ultimul fascicol. Am realizat fixarea celor două forțașuri pe scoarțele interioare.

Restaurarea primelor și ultimelor file s-a realizat prin repararea părților lipsă și a fisurilor din zona cotorului, respectiv completarea lacunelor cu hârtie japoneză prin metoda la dublu și au fost atașate la blocul cărții, ca adeziv s-a folosit CMC.

A urmat întărirea cotorului exterior original peste cel din piele de vițel și înfășurarea volumului într-o față elastică pentru lipirea în condiții optime a acestuia și

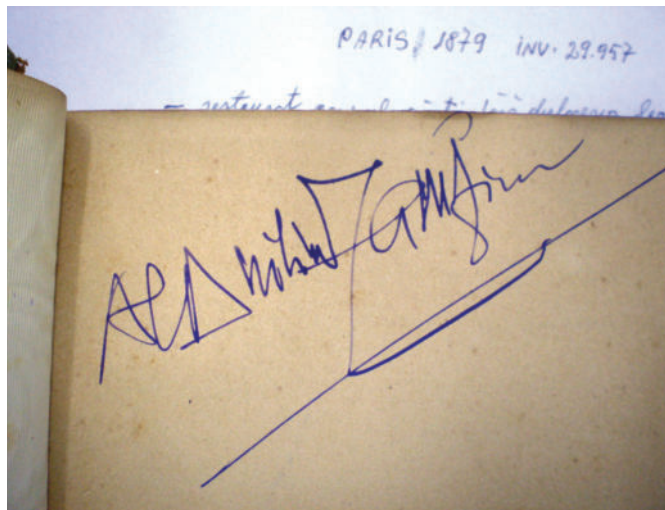
confecționarea unei cutii speciale de protecție în vederea depozitării, etalării și manipulării corespunzătoare.

Fotografiile aparțin arhivei MNLR.

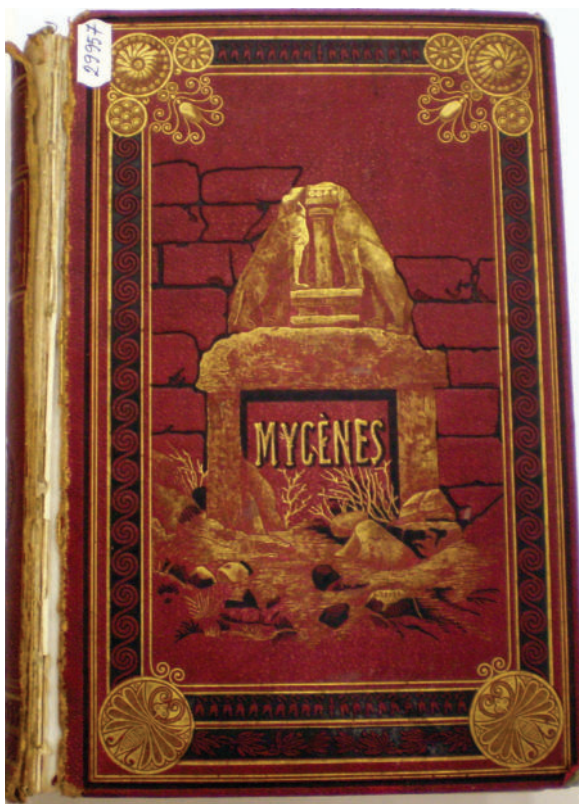
Restaurare

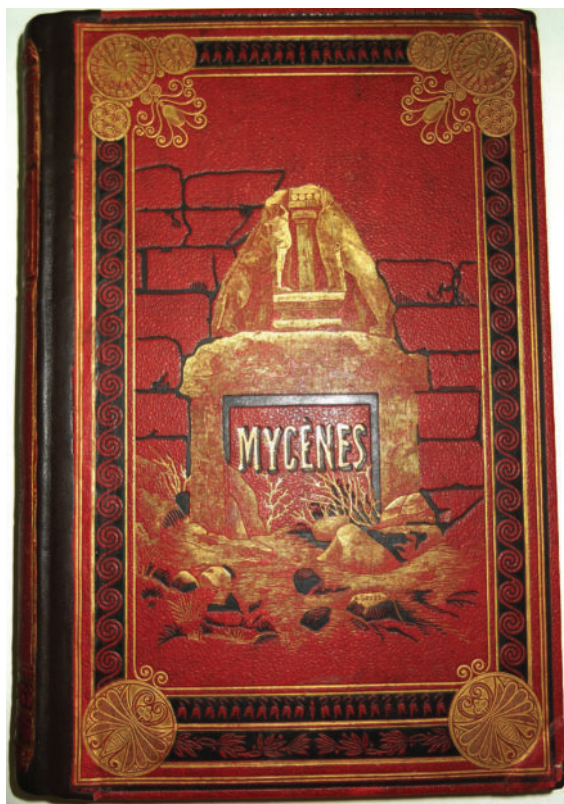
Coperta I și forzat înainte de restaurare

Coperta II și forzat înainte de restaurare

Coperta I înainte de restaurare

Coperta I după restaurare

Cotor exterior după restaurare

Capitalband superior și coperta înainte de restaurare

Capitalband superior și coperta după restaurare

Capitalband inferior și coperta înainte de restaurare

Capitalband inferior și coperta după restaurare

Restaurare

Restaurarea scrisorilor manuscris Ion Heliade Rădulescu, 1846

Consuela Cioboteanu

Expert restaurator carte

Muzeul Național al Literaturii Române, București

e-mail: consuela_cioboteanu@yahoo.com

Patrimoniul literar, aflat în arhive și biblioteci, format din documente așternute pe pergament sau hârtie, din volume de carte, fotografii sau obiecte de artă grafică, pune – după cum se știe – probleme spinoase celor care și-au asumat greaua misiune de a-l conserva sau chiar de a-l restaura.

Muzeul Național al Literaturii Române deține colecții de manuscrise, mărturii ale înaintașilor care ajută la reconstituirea istoriei literare, documente istorice care dezvăluie actul de creație al scriitorilor, carte veche și rară, periodice, fotografii care ilustrează în întregime istoria literaturii române, clișee și fotocopii. Un loc important printre valorile adăpostite de muzeu îl ocupă corespondența scriitorilor.

Ca urgență, în laboratorul de restaurare au intrat și două documente - manuscris cu un grad mare de degradare. Aceste valoroase scrisori-manuscris, date 29 martie 1846 și 17 mai 1846, au fost achiziționate de Muzeul Național al Literaturii Române de la M. Georgescu în anul 1971.

Ion Heliade Rădulescu (1802-1872), scriitor, filolog, om politic, membru fondator al Academiei Române și primul său președinte, considerat cel mai important ctitor din cultura română prepașoptistă, este cel care semnează cele două scrisori - manuscris și care sunt adresate sorei sale, Maria Heliade, aflată în Italia. Textul fiecărei scrisori este în limba română cu caractere chirilice și se întinde pe trei pagini. Pe ultima pagină, printre ștampilele de apartenență și ștampilele poștei este prezentă și parafa de ceară roșie a lui Ion Heliade Rădulescu.

Materialul suport al celor două documente este o hârtie fabricată mecanic din pastă de lemn , cu aciditate ridicată, fibră scurtă și cu un procent mare de lignină, care a favorizat un proces de îngalbenire al scrisorilor.

Acțiunea factorilor de mediu, în timp, a generat apariția unui ansamblu de degradări:

- fizico-mecanice: plieri, fisuri marginale și pe liniile de pliere, lipsuri din materialul suport, pierderea unității. Scrisul cu cerneală neagră transpare pe verso făcând dificilă citirea textului;

- fizico-chimice: aciditatea cernelii ferogalice a afectat structura hârtiei provocând îmbrunirea și chiar perforarea acesteia, depozite de impurități, urme de murdărie mai accentuate pe zonele de pliere, pete de naturi diferite, migrările de cerneală au format cearcăne și dublări ale textului;

- biologice: deteriorări provocate de activitatea umană, acestea fiind rezultatul depozitării și manipulării necorespunzătoare, anterior achiziției de către Muzeul Național al Literaturii Române.

Comisia de Restaurare, formată din investigator, conservator, restauratori și istoric de carte, a analizat starea de conservare a scrisorilor și rezultatul investigațiilor fizico-chimice și biologice și a stabilit tratamentul de restaurare.

S-au aplicat metode clasice de curățire mecanică, după realizarea fotografiilor-document. Textul scrisorilor a fost scris cu cerneală ferogalică neagră cu pH-ul scăzut, care a condus la dantelarea suportului papetar. Un alt efect negativ al acestor cerneluri ferogalice a fost migrarea pe verso-ul documentului, formând cearcăne și dublări ale scrisului. Dezacidificarea s-a făcut prin metoda întâlnită în „Manualul de restaurare” al lui Otto Wechter și în articolele referitoare la dezacidificare ale lui W.J. Barrow. Este vorba de metoda neapoașă folosindu-se pulberea de carbonat de calciu pulverizată pe versoul documentului.

Porțiunile fragilizate au fost dublate cu vâl japonez. Pentru fisuri s-a folosit tot vâl japonez, iar pentru micile lacune de material din zonele cu text s-a folosit hârtie japoneză, aplicând metoda „la simplu”. Lipsurile marginale au fost reîntregite cu hârtie japoneză, ținând cont de caracteristicile hârtiei suport, prin metoda „la dublu”.

O altă problemă ridicată de aceste manuscrise a fost restaurarea sigiliului din ceară roșie, fragmentele lui fiind asamblate cu suturi din vâl japonez și carboximetilceluloză (CMC).

Pentru restaurarea propriu-zisă a acestor documente a fost necesară o documentare amănunțită în scopul alegerii celei mai potrivite metode de tratament.

Scrisorile - manuscris I. H. Rădulescu restaurate, se păstrează într-o mapă specială de protecție în vederea depozitării și manipulării corespunzătoare. Intervențiile de restaurare și conservare au avut rolul de a stagna procesele evolutive de degradare a acestora.

Prin restaurare, aceste documente-manuscris au putut fi din nou valorificate prin cercetare sau prin expunere. Valoarea documentară și artistică a acestora impune asigurarea unor condiții de depozitare și de microclimat optime, pentru a împiedica declanșarea unor noi procese de degradare.

Aceste scrisori-manuscris au fost restaurate de regretata **Versavia Lazăr**. Aprecierea modului în care s-a realizat restaurarea lor s-a concretizat prin acordarea **Diplomei de Excelență la Salonul Național de Restaurare, Craiova 2012**.

Bibliografie

1. OPREA, Florea – *Conservarea și restaurarea documentelor de arhivă*, Bucuresti, 2008;
2. OPREA, Florea – *Manual de restaurare a a cărții vechi și a documentelor grafice*, București, 2009;
3. BARROW, W.J. – *Manuscrise și documente. Deteriorarea și restaurarea lor* - în “Probleme de Patologie a Cărții”, București, Biblioteca Centrală de Stat, 1976;
4. MOLDOVEANU, Aurel – *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a 2 a, București, 2003;
5. LEAHU, Mirela – *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, București, CPPC, 2006.

Fotografiile aparțin arhivei MNLR.

Foto 1 – Scrisoare -manuscris, 1846, înainte de restaurare

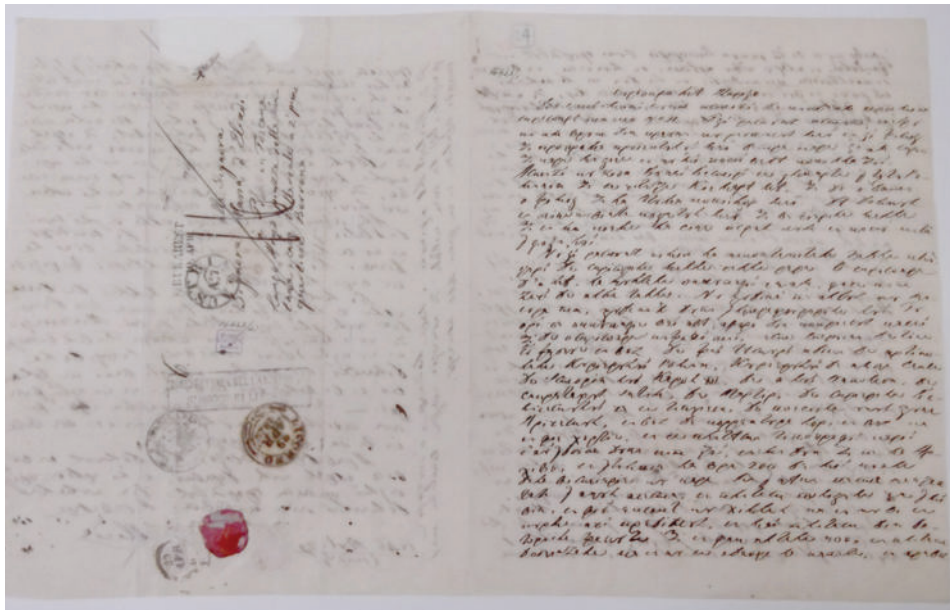

Foto 2 – Scrisoare I.H.Radulescu,1846-dupa restaurare

Foto 3 – Scrisoare-manuscris 1846, inainte de restaurare

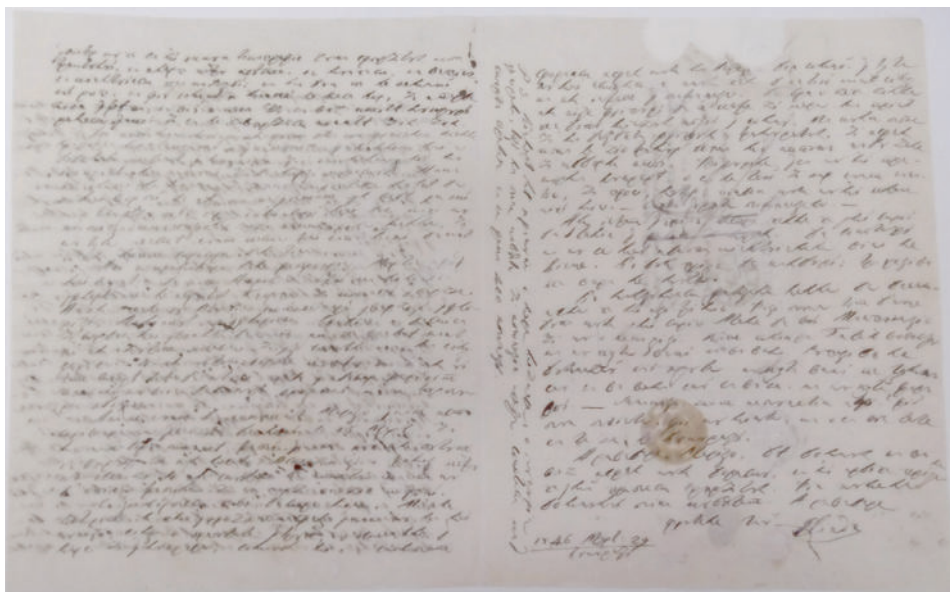

Foto 4 – Scrisoare I.H. Radulescu-dupa restaurare

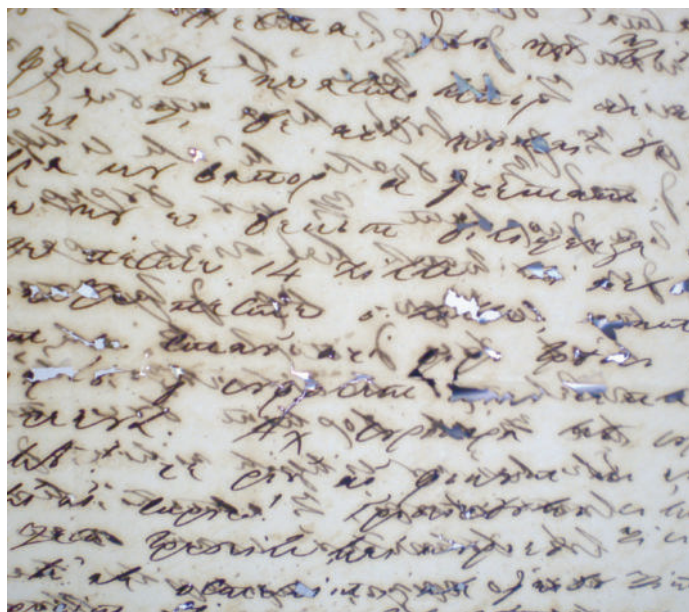

Foto 5 – degradare chimica a hartiei și textului produsa de cerneala ferogalica acida

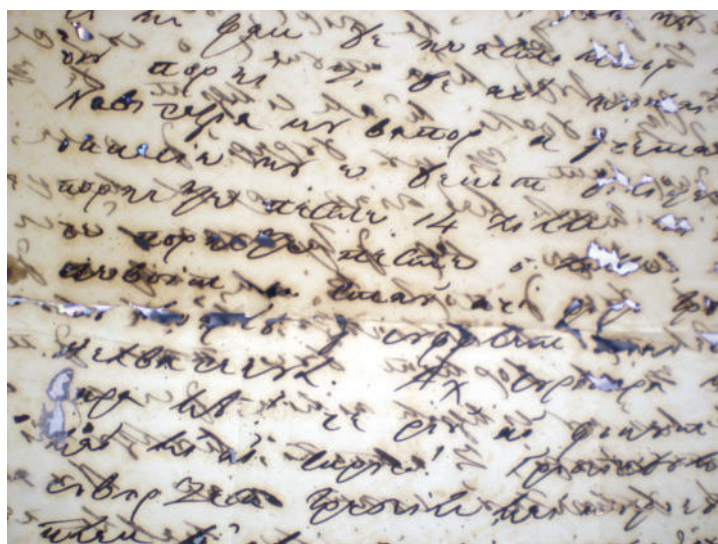

Foto 6 – Degradare chimica a hartiei și textului produsa de cerneala ferogalica acida

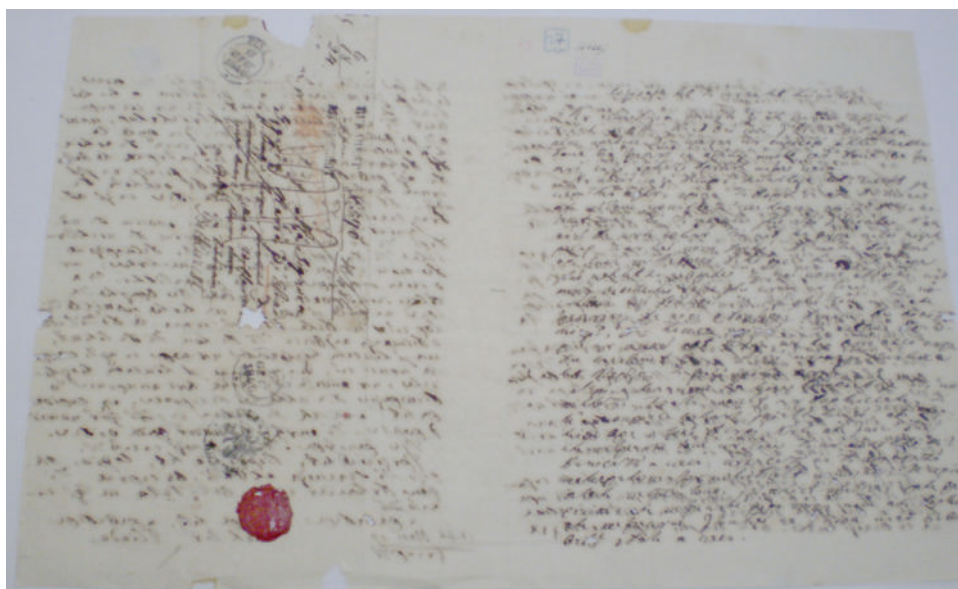

Foto 7 – Scrisoarea Scrisoarea I.H.Radulescu-inainte de restaurare

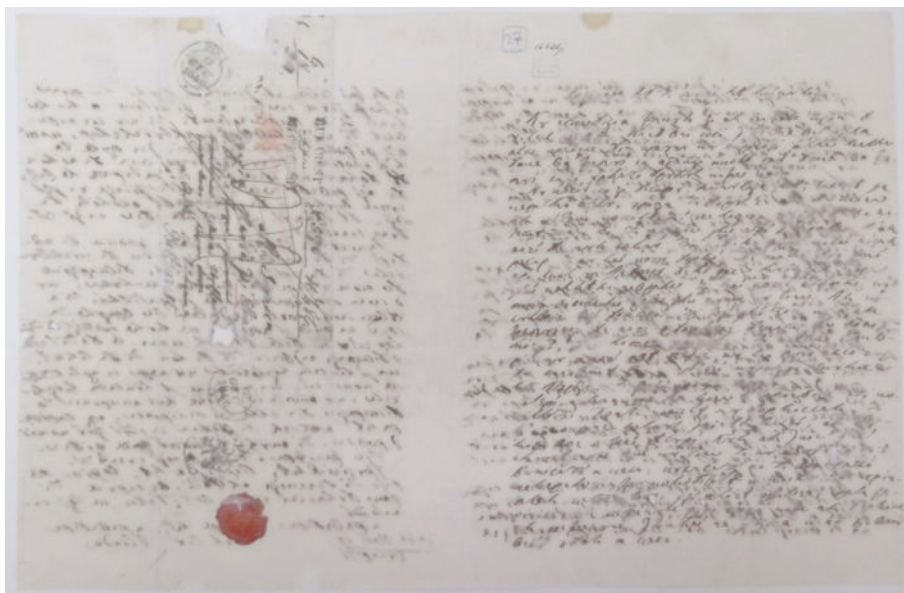

Foto 8 – Scrisoarea I.H. Radulescu - dupa restaurare

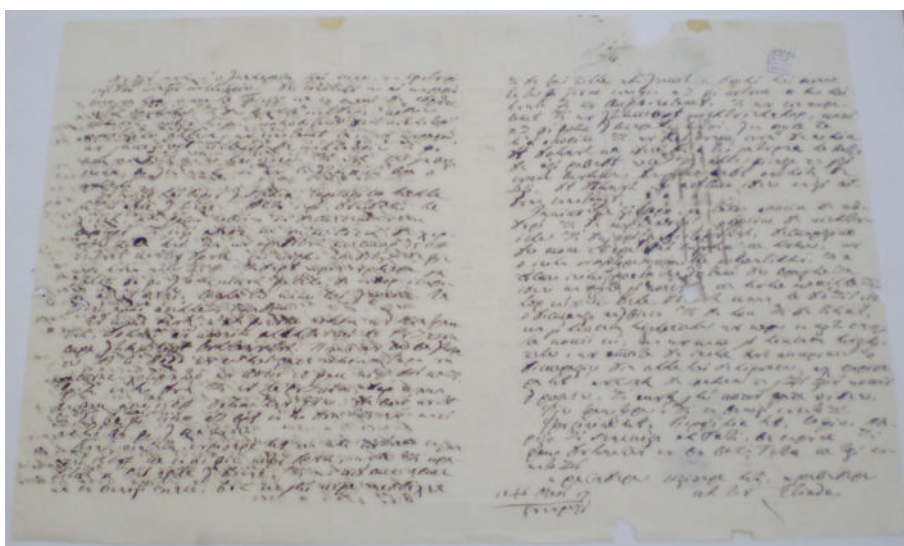

Foto 9 – Scrisoare I.H. Radulescu inainte de restaurare

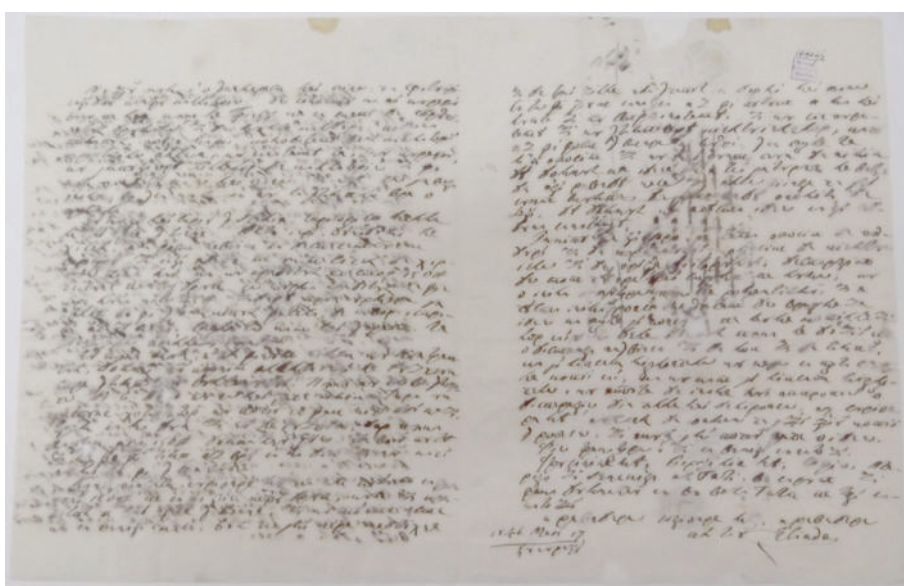

Foto 10 – Scrisoare manuscris I.H. Radulescu-dupa restaurare

Restaurarea unei biblii tipărită la Veneția în anul 1748

Valentina Albei

Restaurator carte

Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor

Biblioteca Națională a României

B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București

e-mail: albei.valentina@bibnat.ro

Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor (CNPRD), al Bibliotecii Naționale a României, are ca principală atribuție restaurarea documentelor de patrimoniu (carte veche și bibliofilă, manuscrise, hărți, stampe, etc.).

În cadrul colaborării acestuia cu serviciul Colecții Speciale, restauratorii au prilejul de a descoperii adevărate valori create de om de-a lungul istoriei. O astfel de valoare este și Biblia tipărită de Nikolaos Glykus, în 1748, la Veneția.

Nikolaos Glykus a fost membru al unei cunoscute familii de tipografi și editori greci din Veneția secolelor XVIII – XIX, ale căror tipărituri au circulat și în spațiul românesc, inclusiv sub formă de traduceri.

Realizările sale tipografice au inclus cu predilecție literatură religioasă, dar și scrieri de filologie sau filosofie greacă, acoperind perioada cuprinsă între anii 1742 – 1788, deși sub numele său, urmașii au continuat să publice și în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Lucrarea, care face subiectul acestui articol este alcătuită din două părți, prima reprezentând o ediție a Noului Testament în limba greacă, sub îngrijirea diortositorului Alexandros Kagkellarios, cărturar și medic originar din Atena, care a derulat activități de corectură și editare de texte liturgice la Veneția, fiind totodată un arhitect al iluminismului grec, prin traducerea din limba franceză a „Histoire Ancienne des Egyptiens, des Carthaginois, des Assyriens, des Babyloniens, des Medes et des Perses, des Macedoniens, des Grecs” de Charles Rollin.

A doua parte a cărții cuprinde o reeditare a sintezei textelor evanghelice, semnate de Manuel Glynzonios (1540 – 1596), al cărui manuscris, redactat în greaca veche, a cunoscut numeroase republicări.

Înainte de intrarea obiectului în laborator spre restaurare, starea de conservare a acestuia prezenta numeroase degradări fizice, chimice și biologice atât la corpul cărții cât și la legătură.

Starea de conservare a corpului cărții

Din cauza efectelor deteriorante combinate ale umezelii și ale atacurilor fungice, în zona tranșei frontale se pot observa **lipsuri mari** de suport papetar la toate filele volumului:

Foto 1 – Pagina de titlu cu degradari mecanice, chimice și biologice

- Din cauza umezelii se constată ondularea filelor în bloc:

Foto 2 – Imaginea tranșei frontale și a ondularii blocului de carte

- Se observă și degradări de natură mecanică: plieri și răsuciri ale colțurilor filelor și răsuciri, plesnituri, franjurări etc. ale tranșelor și degradări de natură fizico-chimică: pete de apă, modificarea culorii filelor datorită acidificării, pete de ceară etc.

Foto 3 – Cearcane de apă, atac biologic

- Sunt prezente depozite de praf, clei de origine animală, cărbune, păr la paginile: 110 – 111, 116 – 117, 120 – 121.
- Sunt prezente degradări de natură biologică: depozite de mucegai, slab dezvoltate, de culoare brună în zona tranșei frontale (pag. 62 -65), de culoare gri-negru în zona cotorului interior (pag.130 – 131) și în partea superioară a filelor (pag. 190 – 194). În prezent toate atacurile fungice sunt inactice, dar au ramas deteriorarile provocate de ele.

Restaurare

Foto 4 – Urme de cari, pete de mucegai

- Pe zona tranșei frontale, din cauza atacului biologic, hârtia întregului bloc al cărții este foarte pufoasă, având structura profund afectată.

Foto 5 – Tranșa frontală distrusă în urma atacului biologic

- Pe suprafața majorității filelor sunt prezente perforații și galerii produse de insecte, dar și excremente de insecte. Tipul de atac este inactiv.

Foto 6 – Detaliu cu hartia rezultată în urma atacului de cari

Starea de conservare a legăturii cărții

COPERTA:

Învelitoarea - prezintă lipsuri mari din piele în zona muchiilor și colțurilor, urme de cari în zona tranșelor frontale. Ambele învelitori prezintă aproximativ același tip de deteriorări: Grenul pielii efasat și depozite de murdărie pe suprafețe mari.

Foto 7 – Pielea învelitorilor și cotorul exterior

Cotorul exterior - are pielea dezlipită de pe cotorul interior. Este foarte fragilizat, cu lipsuri mari din material, în special în zona nervurilor și a capișoanelor.

Foto 8

Foto 9

Degradările suferite de cotorul exterior (foto 8, 9)

Scoarțele - sunt foarte fragilizate, cu lipsuri mari din material (cam o treime) în zona tranșei frontale din cauza atacurilor vechi de cari.

Foto 10 – Scoarța anterioară-atac de cari

Foto 11 – Detaliu - scoarța cu atac de cari

Cotorul interior - prezintă urme ușoare de încliere.

Foto 12 – Detaliu al cotorului interior

- Nervurile sunt foarte subțiate și fragilizate. A III-a nervură este retezată de la nivelul corpului cărții, la începutul volumului. A IV-a nervură este retezată de la nivelul corpului cărții, la sfârșitul volumului. Ambele lănișoare sunt rupte aproape în întregime.

Foto 13 – Nivelul de degradare al nervurilor

Foto 14 – Imaginea forzațului anterior

Forzațul anterior - prezintă lipsuri din material în zona tranșei frontale, sfâșieri pe zona articulației (aproape pe toată lungimea), îndoituri, ondulări, pete de murdărie.

Forzațul posterior - nu are decât partea fixă, desprinsă aproape în întregime de pe scoarță. Prezintă însemnări cu creionul, pete de murdărie, ondulări, lipsuri mari de material în zona tranșei frontale.

După consultarea buletinelor de analize fizico-chimice și biologice, precum și a volumului, s-a stabilit diagnosticul și s-a întocmit tratamentul de restaurare, care a fost apoi prezentat de Comisia de Restaurare a B.N.R. și avizat în unanimitate de membrii acesteia.

Diagnostic:

Din cauza păstrării în condiții necorespunzătoare, volumul a suferit multiple deteriorări de natură fizică, chimică și biologică, care au afectat atât legătura, cât și corpul cărții. Așa cu care a fost cusut volumul a fost ruptă în multe locuri, putrezită și fragilizată. Mare parte din mijloacele filelor care compun fasciculele sunt rupte. Întregul bloc al cărții era foarte ondulat.

Foto 15 – Ansamblu volum înainte de restaurare

Foto 16 – Tranșa frontală înainte de restaurare

Tratamentul propus și efectuat:

1. Fotografiera volumului;
2. Îndepărtarea cu pensula uscată a depozitelor de praf. Îndepărtarea depozitelor de ceară cu ajutorul bisturiului;

3. Numerotarea cu un creion cu mină moale a filelor;
4. Desfacerea cusăturii volumului și notarea modului de îmbinare a fasciculelor;
5. Sortarea filelor în vederea protejării ștampilelor și a numărului de inventar, solubile în apă;
6. Protejarea ștampilelor și a numărului de inventar cu parafină, la temperatura de 70 – 80 °C;
7. Spălarea filelor din primul fascicol prin imersie în apă, la temperatura de 25 – 35 °C, până când apa de spălare rămâne incoloră.

Foto 17 – Pagina de titlu după restaurare

Foto 18 – Înelitoarea anterioară după restaurare

Restaurare

Foto 19 – Cotorul exterior după restaurare

Foto 20 – Tranșa frontală după restaurare

8. După uscarea filelor, zonele protejate cu parafină au fost tamponate cu white spirit, după care parafina a fost îndepărtată cu bisturiul. Restul de parafină a fost îndepărtat prin imersia filelor în white spirit timp de 50 – 60 minute;
9. Îndepărtarea solventului prin tamponarea filelor între hârtii de filtru și evaporarea în spațiu ventilat și departe de surse de foc;
10. Spălarea celorlalte file prin imersie în apă la temperatura de 25 – 35 °C până când apa de spălare a rămas incoloră. Măsurarea pH-ului ultimei ape de spălare;
11. Uscare liberă la raft a filelor;
12. Presarea filelor între hârtii de filtru, în vederea realizării completărilor părților lipsă cu hârtie japoneză;
13. Completarea zonelor lacunare, prezente pe suprafața filelor, cu ajutorul hârtiei și vâlului japonez;
14. Curățarea surplusului de hârtie japoneză și presarea intermediară a filelor;
15. Recompunerea fasciculelor și constituirea corpului cărții;
16. Colaționarea filelor, operație necesară începerii procedurilor de coasere a volumului;
17. Aranjarea fasciculelor pentru trasarea semnelor de coasere. Trasarea și obținerea semnelor de coasere;
18. Coaserea volumului;
19. Încheierea cotorului interior;
20. Rotunjirea cotorului interior;
21. Coaserea capitalband-ului;
22. Căptușirea cu pânză și hârtie a cotorului interior;
23. Confeccionarea unor scoarțe noi de lemn;
24. Atașarea scoarțelor noi la corpul cărții, prin lipirea nervurilor și a pânzei pe interiorul scoarțelor;
25. Confeccionarea, șerfuirea și vopsirea unor bucați noi de piele, în vederea completării lipsurilor de la nivelul învelitorilor și cotorului exterior;
26. Lipirea bucăților noi de piele pe zonele lacunare;
27. Reconstituirea celor patru închizători din alamă;
28. Lipirea părților fixe ale forțașurilor;
29. Lipirea cotorului original peste pielea nouă;
30. Confeccionarea unei casete de protecție.

Odată cu încheierea procesului de restaurare s-a obținut prelungirea vieții pe termen lung a acestui volum, care este exemplar unic în colecția de carte bibliofilă străină a Bibliotecii Naționale a României.

Fotografiile aparțin arhivei CNPRD.

Restaurarea pe volum nedesfăcut a manuscrisului “Picu Pătruț”

Nicoleta Oprică

Expert restaurator carte veche, rară, document.
Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României
B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București
e-mail: nicoleta.oprica@bibnat.ro

Cabinetul de manuscrise al Colecțiilor Speciale din cadrul Bibliotecii Naționale a României, deține un fond important de manuscrise valoroase, atât din punct de vedere al informațiilor legate de text, cât și din punctul de vedere al tehnicilor de realizare. Manuscrisul “Picu Pătruț” conține cântări către Maica Domnului, legenda lui Iosif și a fraților săi, versuri pentru Sărbătoarea Paștilor, versuri către cruce și sfinți. Volumul datează din anii 1850-1860. A fost găsit la Săliște de către familia Ana și Ion Vlasiu în anul 1942. Manuscrisul are pe tot cuprinsul lui gravuri cu imagini bisericesti, colorate foarte frumos.

Restaurare

Foto 1 – Fotografie înainte de restaurare – Prima filă, din care lipsește aproximativ jumătate din suportul papetar cu text și desen, colțul superior fiind susținut impropriu de o foiță cristalină.

Foto 2 – Colț inferior lipsă, marginile frontale, inferioare prezintă sfășieri, răsuciri.

La început și sfârșit de text sunt prezente chenare florale sau litere majuscule înconjurate de motive florale. În interiorul volumului, la pagina 150, este prezent un filigran.

Hârtia este îngălbenită. La primele file, bucăți din text și imaginea Maicii Domnului erau susținute impropriu cu ajutorul unor benzi de hârtie ancorate cu pap de făină, provenind dintr-o restaurare anterioară. Patina vulgară este prezentă pe întregul volum, în special pe colțurile din partea inferioară. Sunt prezente pete de grăsime, depozite de ceară, urme de colivă.

Restaurare

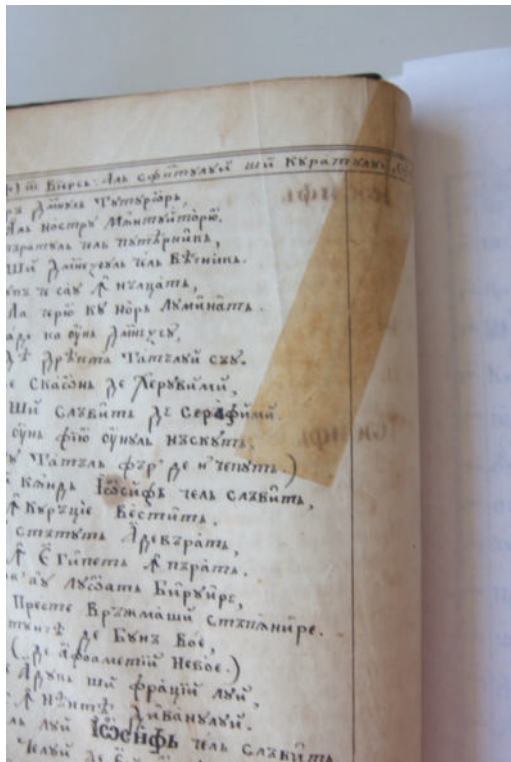

Foto 3 – Intervenție anterioară executată impropriu: bandă scotch.

Foto 4 – Lipsă suport papetar pe tranșa frontală, răsuciri marginale, sfâșieri.

Foto 5 – Lipsă suport papetar pe tranșa frontală, răsuciri marginale, sfâșieri.

Pe acest volum am intervenit la filele afectate mai grav, într-un timp record, deoarece manuscrisul pleca într-o expoziție la Muzeul Național al Țăranului Român, iar după întoarcerea lui din expoziție, am continuat restaurarea filă cu filă, conform necesităților de conservare.

Restaurarea pe volum nedesfăcut este mai lentă și nu prea comodă, din această cauză intervențiile se întind pe o perioadă mai mare de timp, restaurarea filelor fiind mai greoaie. Trebuie așteptată uscarea completă a intervențiilor făcute pe fiecare filă, presarea se aplică local, cu ajutorul plăcilor de marmură etc. Pot fi restaurate integral cam cinci file pe zi.

În imaginile următoare se pot vedea câteva file ale acestui manuscris, care au fost restaurate pe volum nedesfăcut, și care au avut deteriorări majore.

Fotografii după restaurare (6, 7, 8, 9)

Foto 6

Foto 7

Foto 8

Foto 9

Restaurarea reprezintă redarea formei originare, pierdute parțial sau estompate în timp, și consolidarea structurii suport. Restaurarea bunurilor culturale este un ansamblu de măsuri destinate să reîntinerească un bun patrimonial, excluzând orice adaos care ar putea modifica structura, forma, stilul sau maniera epocii care l-a creat¹.

Fotografiile aparțin arhivei CNPRD.

¹ BRANDI, Cesare, *Teoria restaurării*, vol. I București; Editura Meridiane, 1996.

«Le Grand Dictionnaire Historique Du Moreri» - Dosar de restaurare -

Marinela Lixandru

Restaurator legiătură carte

Centrul Național de Patologie și Restaurarea Documentelor

Biblioteca Națională a României - București

e-mail: marinela.lixandru@bibnat.ro

Restaurarea cărților vechi urmărește redarea semnificațiilor originale pierdute în timp, fiind un ansamblu de măsuri destinate să refacă obiectul, evitând în același timp executarea oricărei proceduri care ar putea modifica structura, forma și stilul epocii.

Lucrarea pe care o voi prezenta se numește *Le grand dictionnaire historique du moreri*, tipărită la Paris, în anul 1759. Volumul este imprimat în limba franceză cu ajutorul alfabetului latin.

Acest volum este legat în piele de vițel de culoare maron, cu scoarță de mucava. Este prezentă doar scoarța anterioară, iar cea posterioară este pierdută.

Cotorul exterior, executat din aceeași piele de culoare maro, este împărțit în 7 registre. Fiecare registru are motive florale, încadrate de câte 2 linii aurite.

Cotorul interior are falț bătut, căptușit cu pergament.

Volumul este cusut pe 6 nervuri profilate, având capetele săpate în scoarță, cu 2 lănișoare marginale, iar capitalbandul lipsește. Forțașurile sunt confecționate din hârtie manuală pastelată, executate la dublu, fiind cusute odată cu volumul.

Tranșa este dreaptă, ușor colorată.

Hârtia folosită ca suport de scris este manuală, având în compoziție fibre textile, vegetale, cu linii de apă dispuse vertical. Cerneala folosită la imprimare este tipografică, de culoare neagră. În cuprinsul textului sunt prezente inițiale ornate (letrine), iar frontispiciul prezent pe fila a doua este o xilogravură. Textul volumului este scris pe două coloane.

În continuare voi expune pe larg metodologia folosită în timpul restaurării acestui volum, cât și materialele folosite.

Stare de conservare – corpul cărții

Degradări de natură mecanică:

- lipsuri de suport papetar;
- plieri la primele file ale volumului;
- fisuri marginale;
- depozite de praf, păr, fragmente vegetale.

Degradări de natură fizico-chimică:

- pete de foxing;
- pete specifice (halouri) produse de contactul cu apa.

Degradări de natură biologică:

- pete și depozite de mușcagăi, localizate frecvent în zonele afectate de absorbția apei;
- fragilizarea hârtiei din cauza atacurilor fungice vechi (forțașul anterior, primele 3 – 4 file și ultimele 8 – 10 file);
- perforații și galerii produse de insecte (pe forțașul anterior mobil și la primele 4 file);
- nu sunt prezente atacuri biologice active.

Starea de conservare – legătura cărții

1. Înelitoarea anterioară prezintă multiple deteriorări fizico-mecanice soldate cu lipsuri de material de-a lungul articulației externe, în zona colțurilor și în zona frontală;
2. Înelitoarea posterioară prezintă deteriorări fizico-mecanice, astfel:
  - lipsă de material în zona articulației externe
  - pielea este în totalitate desprinsă de pe scoarță și mai mică decât cea de pe învelitoarea anterioară;
  - crăpături și efasări ale grenului.
3. Scoarța anterioară: prezintă deteriorări fizico-mecanice soldate cu lipsuri de material în zona colțurilor, a tranșei superioare și frontale. În zona frontală scoarța s-a exfoliat pe toată lungimea ei;
4. Cotorul exterior: deteriorări fizico-mecanice prezente la fiecare registru în parte, unde pielea lipsește cam jumătate din suprafața ei;
5. Nervurile din zona scoarței anterioare sunt cu capetele subțiate, iar cele din zona scoarței posterioare au suferit deteriorări fizico-mecanice soldate cu ruperea lor;
6. Cotorul interior: cusătura se află în stare buna de conservare, cu excepția primei file unde cusătura este ușor slăbită;
7. Forțașul anterior prezintă, la partea fixă, deteriorări fizico-mecanice prin: rupturi în zona inferioară și frontală, de-a lungul articulației interne și lipsă de material în zona de mijloc, de-a lungul articulației interne;
8. Forțașul posterior prezintă următoarele deteriorări fizico-mecanice:
  - partea fixă lipsește complet;
  - partea mobilă prezintă deteriorări grave, soldate cu lipsa de material a 2/3 din suprafața sa, în zona frontală;
  - în zona superioară și inferioară forțașul este rupt, fisurat și plesnit;
  - în zona superioară, vecină cu articulația internă, lipsește din materialul papetar;
9. Tranșa se afla în stare bună de conservare;
10. Degradări biologice: - urme de atacuri vechi de mucegai în zona de îmbinare cu nervurile;
  - nu sunt prezente atacuri biologice active.

Volumul, ajuns în laboratorul de investigații fizico-chimice și biologice unde a fost analizat de biochimistul Serviciului Centrul Național de Patologia Restaurarea Documentelor (C.N.P.R.D.) din cadrul B.N.R., i s-a întocmit un buletin de analiză fizico-chimică pentru: identificarea filigranului, a tipurilor de hârtie folosite, a timpului de udare a hârtiei, a nivelului de aciditate și a gradul de înclieiere al hârtiei, a identificării culorilor și pigmentilor folosiți, a agenților de înclieiere existenți în hârtie, a naturii petelor și depozitelor de murdărie etc.

S-au făcut și investigații biologice pentru cercetarea cărții privind infestarea cu mucegaiuri, prin examinarea probelor la microscop și identificarea speciilor de mucegaiuri; s-a cercetat cartea și privitor la eventuale atacuri de insectelor pentru aplicarea tratamentelor de dezinfecție necesare.

Au fost făcute fotografiile-document necesare.

Metodologia de restaurare aplicată

Având în vedere că acestui volum i s-a păstrat legătura și cusătura originală, am propus o intervenție fără desfacerea volumului în părți componente, păstrând elementele originale, consolidând părțile slăbite și completarea părților lipsă.

I. Pentru corpul cărții

- prima etapă a fost curățarea uscată a volumului, prin îndepărtarea depozitelor de praf, a fragmentelor vegetale, a părului și a mucegaiului uscat, cu o pensulă lată și moale;
- tratamentul umed a constat în spălarea primelor 8-10 file ale volumului, în vederea înlăturării petelor de apă, prin tamponarea acestora cu tampoane de vată îmbibate în apă la temperatura de 25-35°C; s-au protejat zonele sensibile la umezeală cu hârtie de filtru;
- după aplicarea tratamentului umed s-a trecut la presarea ușoară a filelor spălate, cu hârtie de filtru și netex, între platan de lemn;
- zonele lacunare s-au completat cu vâl și hârtie japoneză, folosindu-se ca adeziv carboxi-metil-celuloza (CMC), în concentrație de 2 %.

II. Pentru legătura cărții

Am parcurs următoarele etape de restaurare:

- detașarea cotorului exterior deteriorat;
- curățarea cotorului interior de resturile căptușelii și ale adezivului;
- prelungirea capetelor nervurilor cu sfoară din bumbac;
- consolidarea cusăturii primei file;
- baterea și formarea falțului, care s-a executat cu mare atenție;
- înlocuirea căptușelii deteriorate a cotorului interior cu material nou, pentru a reda acestuia netezime, a-i asigura rezistența necesară și capacitatea de a menține unitatea fasciculelor de file care constituie corpul cărții;
- confecționarea de capitalband-uri noi, cele originale fiind pierdute. S-au folosit miezul de sfoară, cusut pe o bucată de pânză de bumbac, și ață de bumbac colorată;
- confecționarea scoarței posterioare, care lipsea, din mucava;
- ancorarea scoarțelor, anterioară (originală) și posterioară (nouă), cu pap de făină;
- restaurarea nervurilor și inserția lor în scoarțele volumului, conform legăturii originale;
- restaurarea colțurilor tranșelor cu piele nouă, șerfuită și integrată cromatic cu pigmenți vegetali pentru piele;
- realizarea unui cotor exterior din piele nouă, deoarece pielea celui original era foarte stricată;
- executarea aînșlagurilor;
- modelarea noului cotor din piele peste nervurile profilate cu ajutorul cleștelui de nervuri;
- formarea capișoanelor;
- lipirea părților fixe ale forzașului nou, croit din hârtie vestică;
- emolieră învelitorii din piele cu o cremă pe bază de lanolină;
- lipirea învelitorii din piele pe scoarță, cu pap de făină;
- tratarea și emolieră micilor bucăți de piele, salvate din cotorul exterior original, și lipirea lor cu pap, conform poziției lor originale, peste cotorul din piele nouă.

Astfel prin intervențiile efectuate, am redat unitatea funcțională a volumului. Pentru a se asigura conservarea preventivă pe termen lung a acestui volum de patrimoniu, am confecționat o casetă rezistentă, din materiale neacide, în care este așezat și păstrat în depozit.

Fotografiile document prezentate în continuare ilustrează starea avansată de degradare a legăturii acestui dicționar, precum și complexitatea procedurii de restaurare care a fost aplicată pentru recuperarea și stabilizarea lui.

a) Fotografii înainte de restaurare

Foto 2: Lipsa scoarței posterioare soldată cu deteriorări ale forzașului posterior

Foto 1: Deteriorări ale legăturii și corpului cărții

Foto 4: Lipsa capitalband-ului

Foto 3: Cotorul exterior deteriorat

Restaurare

b) Fotografii intermediare - din timpul procesului de restaurare

Foto 5: Coaserea capitalband-ului pe miez de sfoară cu ață de bumbac

Foto 6: Ancorarea scoarțelor

Foto 7: Detaliu asupra tranșei frontale:

c) Fotografii finale - după restaurare

Restaurare

Foto 8: Cotor în curs de restaurare

Foto 9: Cotor restaurat

Foto 10: Coperta restaurată

Foto 11: Ansamblu volum restaurat

Fotografiile aparțin arhivei CNPRD.

Restaurarea unor documente papetare cu fragmentare mecanică extremă

Asist. univ. dr. Lucian Dogan, expert conservator-restaurator carte veche și documente: coordonare tehnico-științifică;

Cristian Dima, student an II, licență: operator;

Cornel Stegaru, student an II, licență: operator.

Universitatea din București. Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”

Str. Sf. Ecaterina, nr. 2, sector 3, cod 040155, București

Tel. +40 213356117

e-mail: luciandogan@yahoo.com

În cadrul *Laboratorului de restaurare carte veche* al *Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”* din București se derulează un proiect de restaurare a nouă documente papetare cu fragmentare mecanică extremă. Documentele au fost extrase de deținător, fără asistență de specialitate, dintr-o alveolă a unei piese de mobilier în care se aflau pliate și blocate integral în ceară. Situația a determinat degradări mecanice cu pierdere de material în proporții considerabile. În expunerea de față prezentăm metodologia de lucru însoțită de documentația fotografică a două manuscrise (două file) asupra cărora s-au finalizat operațiile de restaurare, fiind deja redacte beneficiarului care și-a rezervat dreptul de a-și păstra anonimul.

Descrierea tehnică a documentelor. Cele nouă documente manuscrise (pomelnice) identificate au fost redactate în limba română, cu alfabet chirilic, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În partea inferioară a documentului marcat în mod convențional de echipa de restaurare ca fiind *Nr. 1* se poate citi și anul, „1863”, scris cu cifre arabe. Suportul papetar este de producție industrială specifică tehnologiei de secol XIX și nu prezintă filigran. La analiza celor două documente puse în lucru au fost identificate două sortimente de hârtie de bună calitate: unul având textură fină, cu grad mare de încliere și culoare alb-gălbuie; celălalt, mai poros și mai slab încliat, cu vărgătură și culoare albastră-deschis. Grosimea colilor de hârtie variază între 0,11 mm și 0,14 mm. Pentru scriere s-a folosit cerneală ferogalică și grafit. Diferitele tipuri de grafie, unele efectuate mai îngrijit, cu o linie cursivă, altele mai stângaci și mai puțin lizibile, indică mâna de lucru a mai multor scribi. După redactare colile au suferit mai multe plieri pentru a fi inserate într-un locaș special executat într-o piesă de mobilier cu caracter cultic. Peste acest pachet de file pliate s-au aplicat succesiv un strat de ceară și un strat de preparație pe bază de praf de marmură și var în vederea păstrării documentelor în locașul respectiv pentru totdeauna.

Starea de conservare a documentelor înainte de restaurare. Datorită blocării filelor în masa de ceară, excavarea necalificată și lipsită de asistență de specialitate a manuscriselor, folosindu-se obiecte contondente, a generat sfâșieri și fracturi severe la nivelul suportului papetar, în unele zone cu pierderi ireversibile de material (Fig. 1). La o analiză atentă a fragmentelor s-au constatat, pe lângă degradările fizice, și degradări de natură biotică rezultate din activitatea metabolică a coloniilor fungice care s-au dezvoltat în condiții de umiditate și temperatură specifice înainte de extracție. Pe suprafețele contaminate sunt vizibile pete de culoare brună ca urmare a pigmentilor sintetizați de microorganisme. De asemenea, acțiunea biodeteriogenilor a avut ca efect destructurarea fibrei de celuloză și a cleiurilor care compun suportul de scriere, iar liniile de pliere, fiind mai sensibile, au fost și cele mai afectate. Printre factorii de degradare se pot adăuga și unele fenomene de oxidare provocate de acțiunea chimică a cerii precum și a unor pete de ulei care au fost identificate în urma analizelor de laborator, filele suferind în aceste condiții un proces de îngălbenire.

Metodologia de restaurare a documentelor. Înaintea operațiilor propriu-zise de restaurare au fost separate fragmentele de hârtie libere de cele blocate în depozitele de ceară și mortar, după care s-au prelevat probe pentru a testa în solvenți puterea de dizolvare a cerii. S-au folosit, pe rând, un dizolvant pe bază de acetat de etil și alcool izopropilic (cunoscut în comerț cu numele impropriu de *acetona*), esență de terebentină, white spirit de laborator și esență de petrol comercială. Dintre acestea, cea mai eficientă soluție s-a dovedit a fi esența de petrol, obținându-se rezultate foarte bune (Fig. 5), duritatea cerii fiind diminuată până la nivelul de „pastă”, înlesnind îndepărtarea ei în două etape: 1. răzuirea lejeră cu ajutorul unui bisturiu; 2. curățirea prin ștergere cu bastoncini și vată. Deblocarea fragmentelor a permis, în mod evident, și depierea colilor (Fig. 6), etapă care necesită atenție și precizie sporite pentru a evita plesnirea fibrelor de celuloză pe linia de pliere, dar și pentru a menține poziția fiecărui fragment în suprafața desfășurată. Ulterior, fragmentele

au fost plasate între site suport și spălate în acetonă, îndepărtându-se astfel depunerile interfibrilare și mirosul de petrol. Ultimul tratament umed a constat în spălări succesive în apă ale tuturor fragmentelor, iar în faza de clătire s-a adăugat 1% substanță biocidă (*Preventol - RI 80*) cu acțiune asupra contaminărilor fungice și 1% pastă de var pentru corectarea pH-ului. În final, fragmentele au fost uscate prin etalare în aer liber și netezite pentru a facilita sortarea în funcție de culoare și grosime, luând în considerare și diferențele de grafie, marginea de rupere, ductul liniei de scriere, vârgăturile, colțurile la 90° sau marginile drepte. În funcție de aceste criterii s-a constatat faptul că, în total, au existat nouă coli distincte, iar la două dintre ele, conservate în proporție de 80%, s-au finalizat operațiile de restaurare.

Documentul Nr. 1 (marcaj operativ). Dimensiuni: 32,5 x 21 x 0,013 cm. După sortare, fragmentele corespunzătoare unei coli au fost așezate perfect pe poziție în sistem „puzzle” (Fig. 8) și fixate provizoriu cu ajutorul unor pense din *Filmoplast P* transparent. După reconstituirea documentului a urmat completarea zonelor lacunare cu petice de hârtie japoneză (31 g/m²) decupate în lumină transmisă (Fig. 9). Peticile s-au croit cu acul pe linia de contur a originalului; între original și hârtia de completare s-a interpus o sită foarte fină (841 ochiuri/cm²), aceasta având un rol dublu: pe de o parte, de a proteja originalul de presiunea acului, iar pe de altă parte de a înlesni defibrarea pe linia de rupere a peticelor. La înclierea acestora, prin suprapunere peste original cu 0,5 mm, s-a întrebuițat gel de *carboxi-metil-celuloză* (CMC). Având în vedere friabilitatea suportului papetar și numărul relativ mare de peticiri, s-a impus consolidarea documentului prin placarea (față/verso) cu vâl de hârtie japoneză (6 g/m²), folosindu-se ca substanță de încliere CMC 2% (Fig. 10). Pentru a evita încrețirea colii, datorită umidității excesive create între foile siliconate folosite la presare, placarea s-a efectuat în două etape: mai întâi fața și apoi verso-ul.

Documentul Nr. 2. Dimensiuni: 34,5 x 21 x 0,012 cm. Au fost efectuate aceleași lucrări de consolidare și completare a golurilor ca în cazul *Documentului Nr. 1* (Fig. 12). Ambele documente conțin text doar pe o față a colii.

Perioada restaurării: februarie-mai 2012.

Recomandări de conservare și depozitare:

1. Limitarea folosirii și a expunerii;
2. Depozitarea în poziție orizontală. La sfârșitul operațiilor de restaurare a celor nouă documente se va confecționa o mapă specială cu acces individual la fiecare document.
3. Depozitarea în condiții de temperatură și umiditate relativă conform normelor de conservare ($t^{\circ} = 15-24^{\circ}\text{C}$; UR = 50-60 %).

Mențiuni cu privire la expunerea publică a documentației de restaurare

1. Participare la Expoziția de Iconografie organizată de Primăria din Nea Ionia – Volos (Grecia) în parteneriat cu *Școala de Iconografie a Sfintei Mitropolii Dimitriadis - Volos „Dia Hiros” și Facultatea de Teologie „Justinian Patriarbul”* din București, 8- 17 octombrie, 2012;
2. Participare la expoziția „20 de specialiști în *Artele bisericesti*” organizată pentru studenți și profesori, deschisă pe 19 oct. 2012 la *Universitatea „Sf. Kiril și Metodie”, sala „Rafael Mihailov”* din Veliko Târnovo, Bulgaria;
3. Participare cu documentația fotografică în cadrul expoziției „Imaginea sacră – între creație și restaurare” organizată la *Biblioteca Națională a României* între 14-30 decembrie, 2012;
4. Participare la Sesiunea de Comunicări Științifice, găzduită de Biblioteca Națională a României în 18. decembrie, 2012. A prezentat studiul de caz studentul Cristian Dima.

Concluzii

Încadrat de o suită de factori sociali, culturali, teologici, domeniul restaurării se identifică, cel puțin în plan teoretic, cu ideea că oricât de avansată ar fi starea de degradare a operei de artă există *un timp și o metodă* de recuperare și de transmitere a acesteia în viitor. Plecând de la această observație de principiu, care își rezervă limitele aferente, credem că studiul de caz pe care îl prezentăm aici este o dovadă, ca multe altele, de altfel, că tot ce pare irecuperabil pentru o persoană neavizată poate să devină o reușită pentru specialist. Ori, ca să fie posibilă această finalitate fericită, este necesară o minimă condiție, respectiv să funcționeze în mentalitatea colectivă o atitudine fermă de respect față de bunul de patrimoniu cultural degradat, iar acest exercițiu de respect trebuie să fie mai eficient provocat sub raportul recunoașterii valorilor spirituale, pentru ca și persoanele neavizate să intuiască potențiala valoare pe care o incubă un obiect sau altul.

Bibliografie

- 1) BRANDI, Cesare. *Teoria restaurării*. Prefață și glosar de Dan Mohanu. București: Editura Meridiane, 1996.
- 2) OPREA, Florea. *Biologie pentru conservarea și restaurarea patrimoniului cultural*. București: Editura Maiko, 2006.
- 3) OPREA, Florea. *Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice*. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2009.
- 4) OPREA, Florea. *Etiopatogenia operei de artă și a materialelor structurale*. Note de curs universitar. București: Editura OSIM, 2010.
- 5) OPREA, Florea. *Biodeteriorarea operei de artă și a materialelor structurale*. Note de curs universitar. București: Editura OSIM, 2012.
- 6) ROBERTS, Matt T.; ETHERINGTON, Don. *Bookbinding and the conservation of books. A dictionary of descriptive terminology*. Washington: Library of Congress, 1982.
- 7) WÄCHTER, Wolfgang. *Buchrestaurierung*. Leipzig: VEB Fachbuchverlag, 1983. Tradusă și comentată în: *Probleme de patologie a cărții. Culegere de material documentar*, vol. 22, București: Biblioteca Centrală de Stat, 1986.

Fotografiile aparțin autorilor.

Documentația fotografică

Foto 1. Aspectul documentelor înainte de restaurare

Foto 2. Aspectul documentelor înainte de restaurare (detaliu): impregnare cu ceară; degradări fizico-mecanice și chimice

Foto 3. Aspectul documentelor înainte de restaurare (detaliu): depozite de ceară și mortar

Foto 4. Aspectul documentelor înainte de restaurare (detaliu): degradări biotice (funghi)

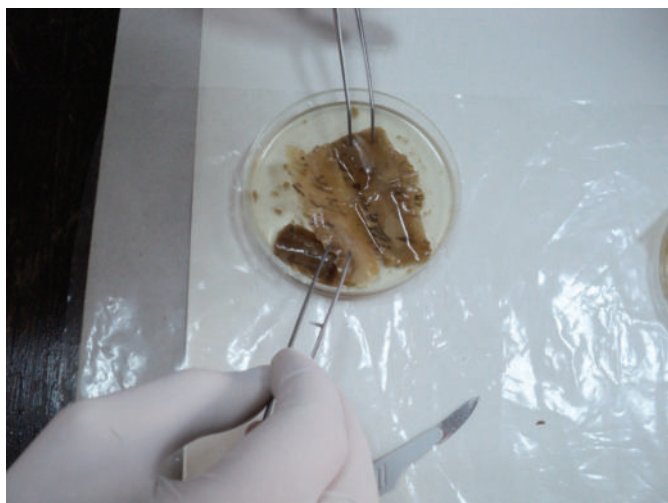

Foto 5. Debecarea fragmentelor lipite în stratul de ceară

Foto 6. Recuperarea și deplierea fragmentelor

Foto 7. Sortarea fragmentelor

Foto 8. Documentul Nr. 1: poziționarea fragmentelor în sistem „puzzle”

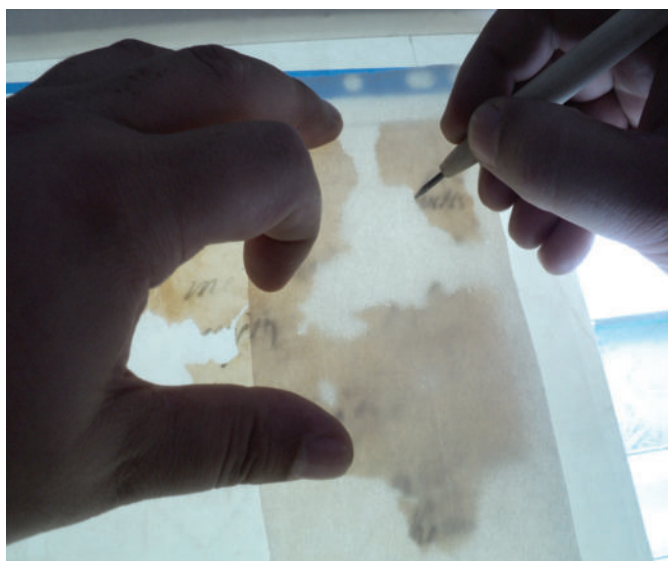

Foto 9 Decuparea peticelor de hârtie japoneză în lumină transmisă

Foto 10. Placarea documentului (verso) cu vâl de hârtie japoneză

Restaurare

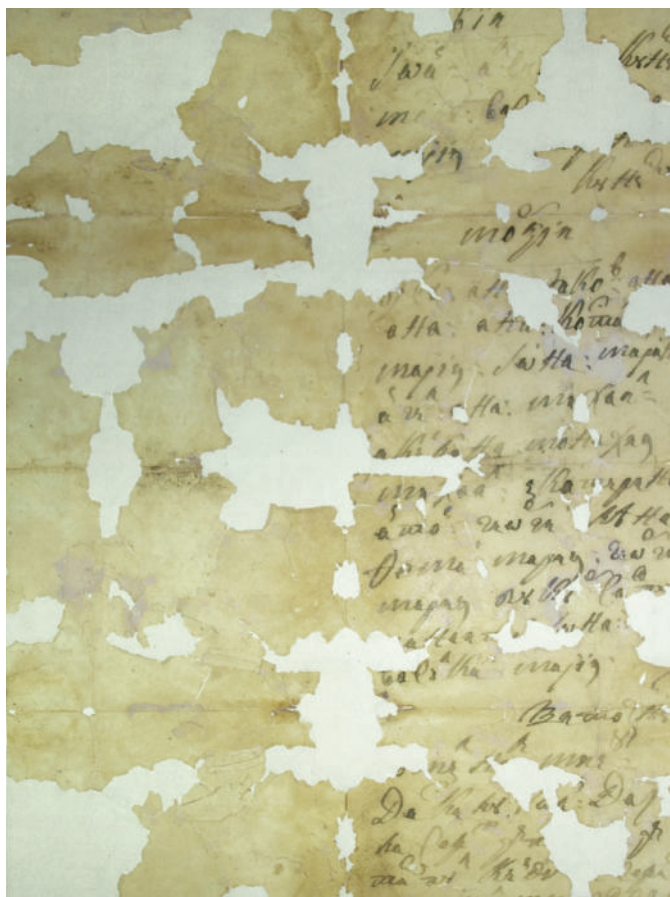

Foto 11. Aspectul general al documentului Nr. 1 după restaurare

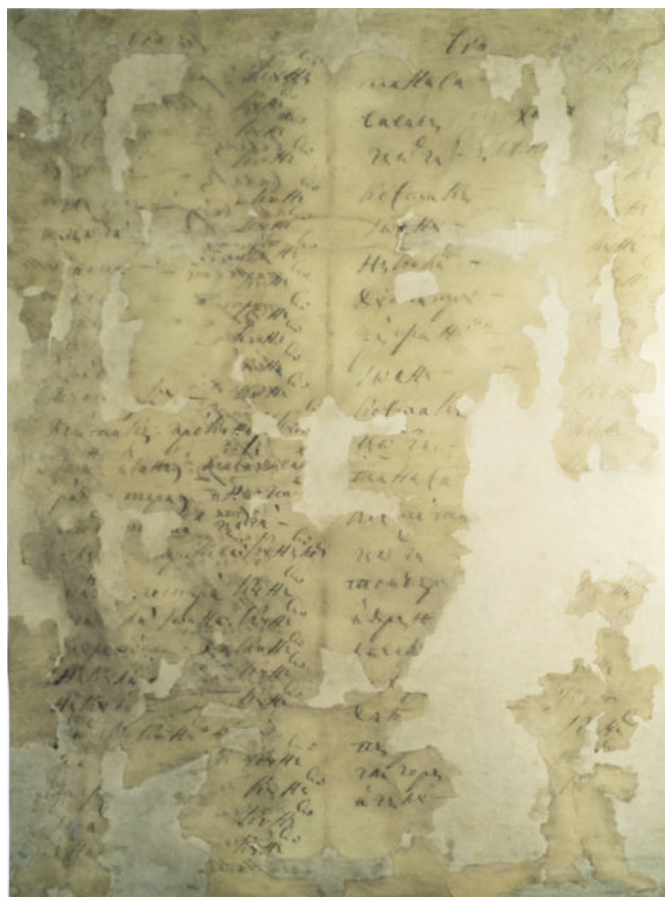

Foto 12. Aspectul general al documentul Nr. 2 după restaurare

Restaurarea unei tipărituri românești din anul 1652

Păcurariu Oana

Restaurator corp carte-document.

Centrul Național de Patologie și Restaurare a Documentelor

Biblioteca Națională a României

B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București

e-mail: oana.pacurariu@bibnat.ro

Restaurare

În patrimoniul Bibliotecii Naționale a României se află o carte de o valoare inestimabilă pentru cultura românească: **Îndreptarea legii** (Târgoviște, 1652). Cartea reprezintă un adevărat „cod civil și penal” al secolului al XVII-lea și a contribuit la unificarea gândirii asupra acestui domeniu.

Culegerea de legi în limba română a fost tipărită la Târgoviște, în anul 1652, în timpul domniei lui Matei Basarab. Cartea este, totodată, un monument al artei grafice românești, ce se impune prin bogăția de inițiale ornate, frontispiciile fastuoase și gravurile mari, înfățișând sinoade, stema Munteniei sau „Dreapta Judecată”.

În momentul intrării volumului în laborator, acesta prezenta grave deteriorări, atât la nivelul corpului cărții, cât și al legăturii. Hârtia era fragilizată, îmbrunită, prezenta sfășieri și rupturi, cruste de ceară, pete de grăsime și murdărie, halouri de apă, lacune ale materialului suport cu mesaj informațional, răsuciri și plieri ale materialului suport, mai accentuate la primele și ultimele file ale volumului. Numeroase pagini prezentau în zona scrisă rupturi și plesnituri, unele dintre acestea fiind consolidate empiric, cu hârtie lucrată manual, folosindu-se ca adeziv cleiul de oase pe de o parte, iar pe de altă parte cu hârtie lucrată mecanic, iar ca adeziv a fost folosit amidonul în amestec cu alte componente (foto 1, 2, 3).

File consolidate empiric – imagini înainte de restaurare

Foto 1

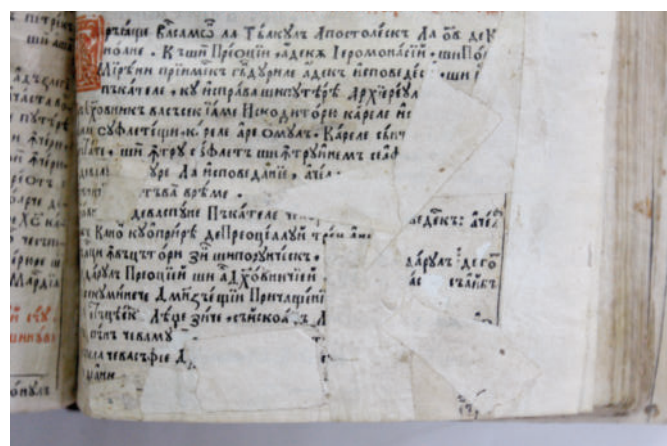

Foto 2

Foto 3

Analizele de laborator au relevat următoarele: hârtia este fabricată manual din fibre textile vegetale, pH-ul acesteia este de 6,5-6,6 și cerneala este tipografică de culoare neagră și roșie. Date fiind multiplele degradări, atât la corpul cărții, cât și la legătura, s-a ales soluția restaurării pe volum desfăcut.

După întocmirea buletinului de analiză și stabilirea diagnosticului s-a procedat la alegerea tratamentului, care a constat în desprăfuirea filelor cu pensule moi, descoaserea volumului, îndepărtarea hârtiei folosite pentru completări și consolidări (executate în mod neprofesionist de-a lungul timpului), îndepărtarea depozitelor de ceară, spălarea filelor prin imersarea acestora în apă (la temperatura de 25-35°C), pe site de protecție, presare, consolidarea cu vâl japonez și completarea părților lipsă cu hârtie japoneză, refacerea mijloacelor, îndepărtarea surplusului de hârtie japoneza și ancorarea acesteia cu carboxi-metil-celuloză (CMC).

După descoaserea volumului s-a constatat ca toate mijloacele filelor fuseseră refăcute. Simpla înșirare a etapelor de restaurare poate da impresia că este vorba de o lucrare banală. Realitatea este însă alta. A trebuit examinată cu atenție fiecare pagină care prezenta consolidări anterioare, pentru a hotărî care benzi de hârtie pot fi înlăturate, existând textul tipărit sub ele.

Cea mai complexă operație de restaurare a fost aceea de a îndepărta hârtia folosită pentru completări și consolidări, și s-a efectuat astfel: zonele de suprapunere ale hârtiei au fost tamponate, pe ambele părți, cu o soluție apoasă de dodecil-sulfat de sodiu (lauril- sulfat de sodiu) 0,5%.

După 2-3 minute de la tamponare am început desprinderea hârtiei folosită la completări și consolidări, fiind necesare zeci și zeci de astfel de intervenții.

Procedura de restaurare a corpului acestei cărți a fost foarte laborioasă, cu etape care au cerut maximum de acuitate și atenție la executarea lor, iar timpul de lucru necesar a fost de peste șase luni de zile. Astfel, s-a redat funcționalitatea acestui volum de mare valoare patrimonială și documentară al Colecțiilor Speciale ale Bibliotecii Naționale a României.

După restaurarea legăturii volumului, acesta va fi așezat într-o casetă de protecție individuală, confecționată din materiale rezistente, neacide, și transferat în depozitul de carte veche al Colecțiilor Speciale.

Pentru conservarea preventivă pe termen lung a unei astfel de cărți, salvate cu profesionalism și mult efort în laboratorul de restaurare al CNPRD, se impune asigurarea unor condiții de păstrare și microclimat optime, pentru a împiedica declanșarea unor noi procese de degradare.

Restaurare

Fotografii după restaurarea filelor volumului

Foto 4

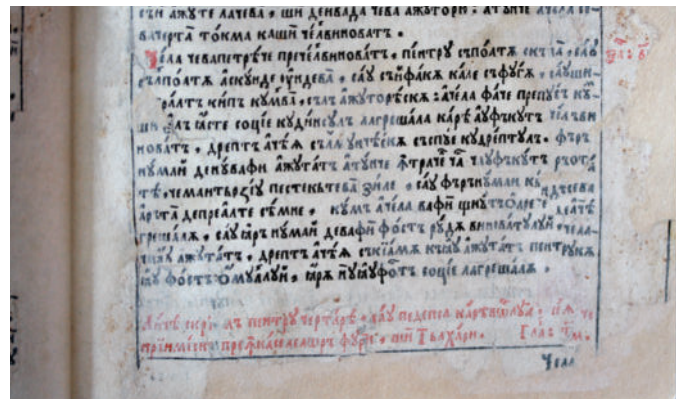

Foto 5

Foto 6

Microscopia optică în investigarea documentelor

Flavian Nica

*Conservator – investigator
Biblioteca Națională a României,
Centrul Național de Patologie și Restaurare a Documentelor
Biblioteca Națională a României
B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București
e-mail: flavian.nica@bibnat.ro*

Investigație

Microscopia optică a impulsionat, încă de la apariție, cercetările în domeniile biologiei, geologiei, metalurgiei, agriculturii, medicinei etc., contribuind, pe lângă alte metode de investigație, la cunoașterea microstructurii materiei și a mecanismelor de interrelații între diversele componente ale acesteia¹.

Prin microscopia optică a fost posibilă observarea și cercetarea diverselor tipuri de țesuturi, celule sau organite celulare, au fost elucidate unele mecanisme metabolice, folosind diverse tipuri de colorații și markeri specifici. Totodată au fost identificate anomalii cromozomiale, agenți patogeni care produc modificări în structura celulelor sau mutații genetice. Prin microscopie s-au identificat unele minerale după modul de cristalizare a substanțelor componente^{2, 4}.

În cadrul Centrului Național de Patologie și Restaurare a Documentelor din Biblioteca Națională a României sunt folosite pentru investigații: un microscop optic binocular Carl Zeiss cu putere de mărire de peste 1000 de ori, având și obiective pentru imersie, un stereomicroscop Optika Italia cu putere de mărire de până la 180 de ori și un minimicroscop cu puterea de mărire de 30 de ori² (Foto 1, 2).

Stereomicroscopul are cameră foto-video care este cuplată cu un calculator printr-un cablu USB, imaginile putând fi salvate, prelucrate și stocate³.

Minimicroscopul, cuplat cu un laptop, permite observații diverse asupra cărților din depozite și asupra fenomenelor de igrasie, eflorescență sau mucegăire a pereților. Totodată pot fi făcute și fotografii sau înregistrări video. Mobilitatea sa deosebită permite vizualizarea zonelor cotorului interior, a tranșelor și capitalbandului. Pot fi observate anumite zone pe hârti, cărți format mare, globuri pământeste, ziare etc. care au suferit atac biologic (Foto 12).

Stereomicroscopul, prevăzut cu mai multe sisteme de iluminare și minimicroscopul au fost achiziționate de curând, dezvoltând, astfel, gama de investigații fizico-

chimice și biologice asupra documentelor.

Prin microscopie optică sunt studiate detalii legate de: starea de conservare a documentelor, structura părților componente, compatibilitatea unor materiale noi cu cele vechi, prezența mucegaiurilor, petelor de mucegai, petelelor foxing, insectelor, depozitelor de praf, clei, păr, fibre vegetale etc. și aprecierea tipului de atac biologic (Foto 5, 6, 9, 12).

Datorită puterii de mărire ridicate și a înaltei rezoluții pot fi identificate tipurile de fibre vegetale din structura hârtiei – după colorări specifice, fibre ce provin din zdrențe, depozite, ouă eclozate, fragmente și excremente de insecte (Foto 7, 8, 10).

Pe medii de cultură artificiale pot fi studiate: germinarea sporilor și caracteristicile morfologice ale fungilor, viteza de extindere a coloniilor în funcție de diverși factori metabolici din mediu. Sporii mucegaiurilor foarte vechi nu mai germinează² (Foto 3).

Prin microscopie optică pot fi identificate și apoi confirmate cu pH-metrul zonele cu aciditate mare după aspectul fibrelor celulozice sau după modificările suferite de anumiți pigmenți sau agenți de încliere.

Nu în ultimul rând, pot fi făcute aprecieri asupra nivelului de degradare fizico-chimică și biologică a materialelor de natură organică sau asupra gradului de coroziune a închizătorilor metalice, observarea detaliilor referitoare la stabilitatea unor pigmenți în mediu apos sau alcoolic, evidențierea unor detalii ale ornamentelor de pe hârtie sau piele (Foto 11), evidențierea structurilor straturilor proteice aplicate, în unele cazuri, pe suprafața pergamentului, evidențierea straturilor fotografice pentru înțelegerea diverselor cauze ce provoacă ștergerea imaginii.

Microscopia optică furnizează, în domeniul investigațiilor asupra bunurilor de patrimoniu, o parte din datele fizico-chimice și biologice necesare la stabilirea unora dintre tratamentele ce trebuie aplicate în etapele de restaurare.

¹ CONSTANTINESCU, D. (1983)

² DIMITRIU, M. (1968)

⁴ *** (1985)

³ *** (2012)

Bibliografie

1. CONSTANTINESCU, D., Gr., HAȚIEGANU Elena, *Biologia moleculară a celulei vegetale*, Ed. Medicală, București, 1983
2. DIMITRIU, M., *Microbiologie generală*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1968, p. 14-21, 84-87
3. *** *Manual de utilizare*, Optika Microscopes, Italia, 2012
4. *** *Probleme actuale de biologie*, Societatea de Științe Biologice, București, 1985

Fotografiile aparțin arhivei CNPRD.

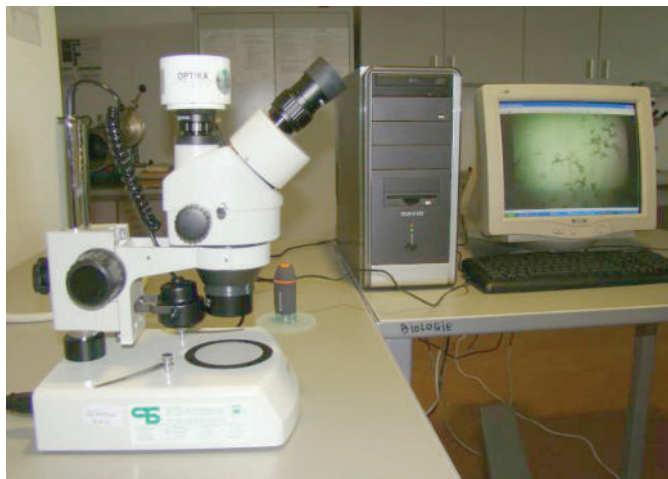

Foto 1. Stereomicroscop cu cameră foto-video

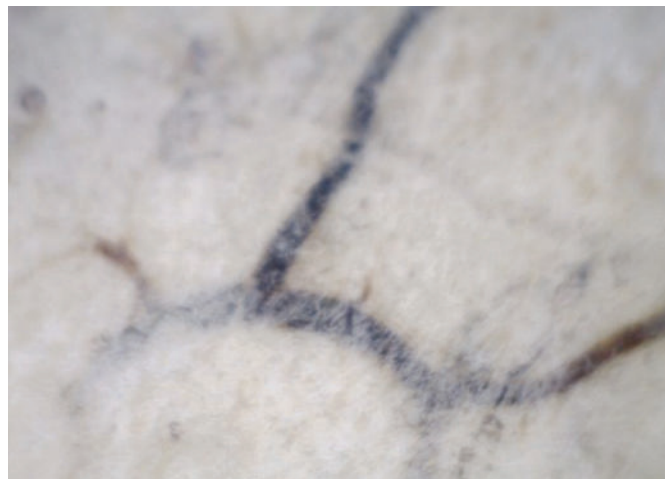

Foto 4. Capilare sanguine în pergament (imagine la stereomicroscop)

Foto 2. Minimicroscop cu cameră foto

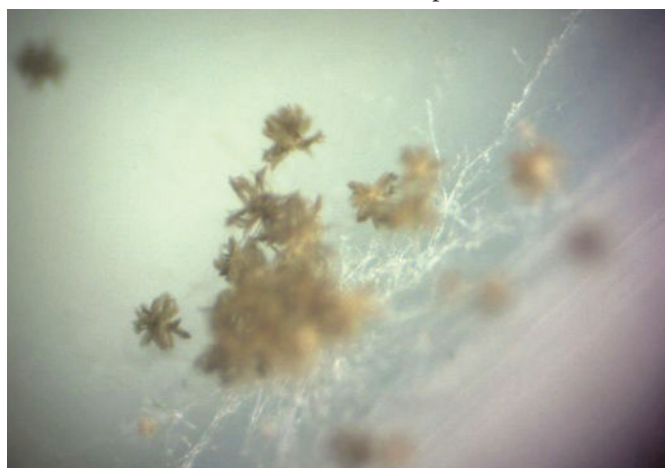

Foto 5. *Aspergillus* sp. (imagine la stereomicroscop)

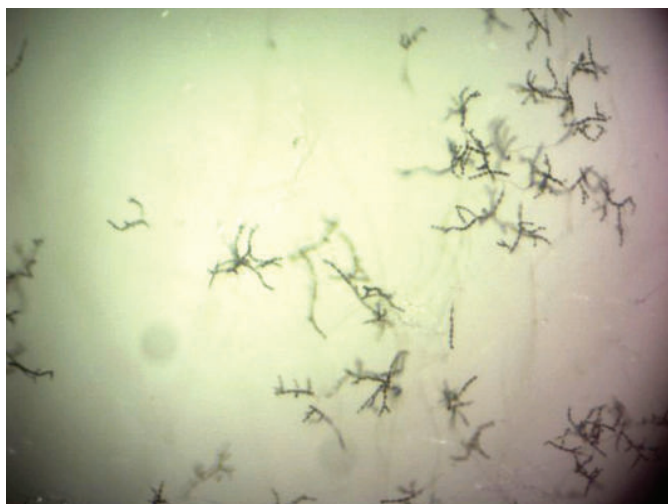

Foto 3. Miceliu fungic dezvoltat pe mediu de cultură artificial (imagine la stereomicroscop)

Foto 6. Fragment de insectă (imagine la stereomicroscop)

Investigație

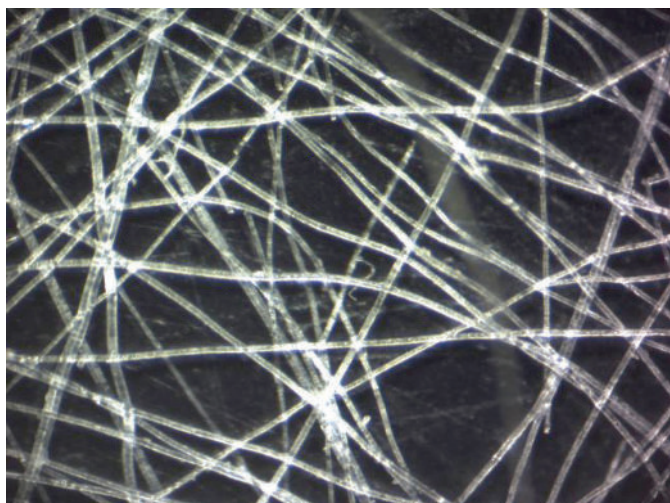

Foto 7. Fibre vegetale (imagine la stereomicroscop)

Foto 10. Ouă eclozate pe învelitoare din piele (imagine la minimicroscop)

Investigație

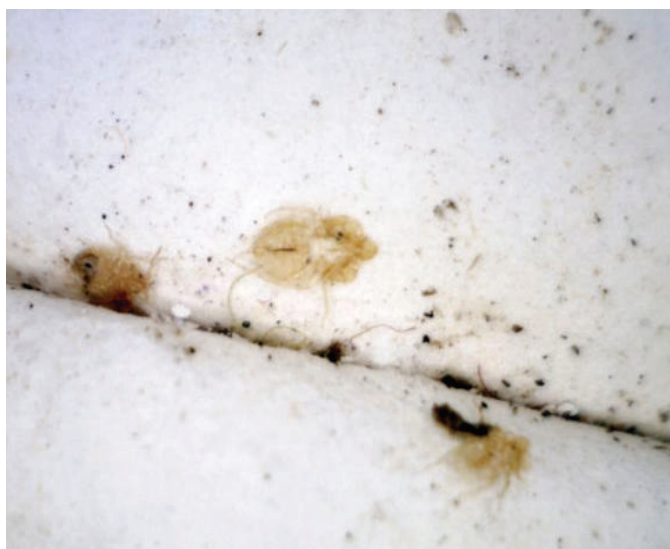

Foto 8. Insecte și excremente de insecte (imagine la minimicroscop)

Foto 11. Detaliu ornament pe piele (imagine la minimicroscop)

Foto 9. Perforații și galerii produse de insecte (imagine la minimicroscop)

Foto 12. Depozite de mucegai dezvoltate pe tranșa cărții (imagine la minimicroscop)

Sistem inteligent pentru analiza și diagnoza obiectelor de patrimoniu pe bază de collagen

Cristina Carșote, *chimist*,

Muzeul Național de Istorie a României/Centrul Național de Cercetări și Investigații Fizico-chimice și Biologice, București (MNIR/CCIS)
e-mail: criscarsote@yahoo.com , +40213158207

Dr. Irina Petroviciu, *cercetator științific III*,

Muzeul Național de Istorie a României/Centrul Național de Cercetări și Investigații Fizico-chimice și Biologice, București (MNIR/CCIS)
e-mail: petroviciu@yahoo.com , +40213158207

Dr. Lucreția Miu, *cercetator științific II*,

Institutul de Cercetare-Dezvoltare Textile și Pielărie, București (INCDTP)
e-mail: lucretiamiu@yahoo.com , +40213404928

Dr. Elena Badea, *cercetator științific*,

Institutul de Cercetare-Dezvoltare Textile și Pielărie/ Sucursala Institutul de Cercetare Pielărie Încălțăminte, București (INCDTP/ICPI)
Departamentul de Chimie, Facultatea de Științe Exacte, Universitatea din Craiova
e-mail: elena.badea@unito.it , +40213205060

1. Introducere

Un număr semnificativ de obiecte aflate în patrimoniul cultural românesc și universal precum documente, manuscrise, codex-uri și legături de carte, piese de îmbrăcăminte și încălțăminte, obiecte de decor, au la bază o structură collagenică. Ca orice material organic, collagenul este influențat de acțiunea factorilor de mediu (temperatură, umiditate relativă, poluanți chimici, lumină) și a agenților de biodegradare, ceea ce impune controlul parametrilor ambientali în spațiile de expunere și depozitare a obiectelor de patrimoniu din piele și pergament.

În ultimii ani, numeroase studii au fost dedicate acestui subiect în efortul de a stabili criterii concrete de evaluare a nivelului de deteriorare a pieilor și pergamentelor istorice și de a elabora metodologii specifice de conservare luând în considerare influența fiecărui factor, precum și efectul sinergic al acestora. Inițiate la nivel european în cadrul proiectelor STEP, ENVIRONMENT, IDAP și OPERA [1-4], cercetările în acest domeniu au fost dezvoltate și la nivel național în cadrul proiectelor PERGAMO, PEL-RESTAURO și ETNOPEL [5-7], precum și în proiecte de cercetare bilaterală cu Ucraina, Austria, Bulgaria, Republica Populară Chineză [8-11]. Obiectivul principal al acestor studii a fost investigarea aprofundată a proceselor de deteriorare a materialelor collagenice la toate nivelele structurale, de la microscopic la molecular, prin utilizarea diverselor metode de analiză fizico-chimică, nedistructive și micro-distructive. Acestea au inclus observarea microscopică

[12] și microscopică [13], microscopia electronică (SEM) [14-18], spectrometria în infraroșu (FTIR) [14-16, 19-21], microscopia termică (metoda MHT – MicroHot Table) [22-25], analiza termică (DSC [14-17, 26-32], TG și DTA [18, 26, 30]), rezonanța magnetică nucleară (unilateral NMR) [14, 33, 34] și cromatografia de lichide [35, 36].

Lucrarea de față ilustrează obiectivele și metodologia proiectului COLLAGE¹, coordonat de Institutul de Cercetare-Dezvoltare Textile și Pielărie - Sucursala Institutul de Cercetare Pielărie Încălțăminte (INCDTP-ICPI). Partenerii sunt instituții care au făcut parte din consorțiile proiectelor naționale menționate anterior, precum Institutul Național de Cercetare Dezvoltare pentru Inginerie Electrică ICPE-CA, Muzeul Național de Istorie a României, Universitatea "Politehnica" din București, dar și un IMM recent alăturat consorțiului, Mira Telecom.

Obiectivele principale ale proiectului sunt:

1. Dezvoltarea unui instrument nou (software și hardware), capabil să determine în mod automat activitatea de contracție fibrilară a collagenului (imageMHT). Acesta va înlocui sistemul MHT clasic și va furniza evaluarea intervalelor de contracție în timp real, precum și analiza cantitativă a stării de deteriorare conform unei proceduri îmbunătățite comparativ cu procedura elaborată în proiectul IDAP [32].
2. Dezvoltarea unui sistem inteligent de analiză și diagnoză (CLEAR) a obiectelor de patrimoniu pe bază de collagen. Sistemul se bazează pe rezultatele obținute prin intermediul diverselor tehnici de analiză (FTIR, TG, DTG, DSC,

¹ Sistem inteligent pentru analiza și diagnoza obiectelor de patrimoniu pe bază de collagen (COLLAGE, 2012-2015, www.collage.com.ro), proiect de cercetare PN-II-PT-PCCA-2011 finanțat de UEFISCDI, România

MHT), organizate într-o bază de date elaborată *ad hoc* în cadrul proiectului. Aceasta va reuni informații cu privire la materiale colagenice noi, îmbătrânite artificial și istorice, analizate în cadrul proiectului și în proiectele anterioare ale consorțiului.

2. Metodologia analitică

Metodologia se bazează pe utilizarea unor tehnici analitice care au ca scop identificarea mecanismelor de deteriorare și evaluarea gradului de deteriorare la fiecare nivel din structura materialului colagenic [37].

2.1 Nivelul molecular

Spectrometria în infraroșu (FTIR) permite evaluarea nivelului de deteriorare a materialelor colagenice la nivel molecular. Studii anterioare au demonstrat că spectrul FTIR furnizează informații utile privind deteriorarea prin hidroliză și prin oxidare [14-16, 19-21]. Indicatorul proceselor hidrolitice este raportul intensităților benzilor amidă I și amidă II (A_I/A_{II}). Acest raport se modifică o dată cu intensificarea benzilor aferente întinderii și forfecării grupării hidroxil, vizibile în spectru la 3400 cm^{-1} și 1650 cm^{-1} . Oxidarea lanțului polipeptidic duce la formarea compușilor carbonilici, vizibili în spectru la aproximativ 1740 cm^{-1} , banda care reprezintă indicatorul proceselor oxidative ($\nu_{C=O}$). Hidroliza și oxidarea au ca efect gelatinizarea materialului colagenic și destabilizarea structurii triplului helix. Gelatinizarea corespunde deplasării benzii amidă II și este cuantificată prin $\Delta\nu$, diferența dintre lungimile de undă ale benzilor amidă I și amidă II. Indicatorul destabilizării structurii triplului helix este raportul A_{III}/A_{1450} . Figura 1 ilustrează un spectru IR caracteristic unui pergament nou comparativ cu spectrul IR al unui pergament istoric.

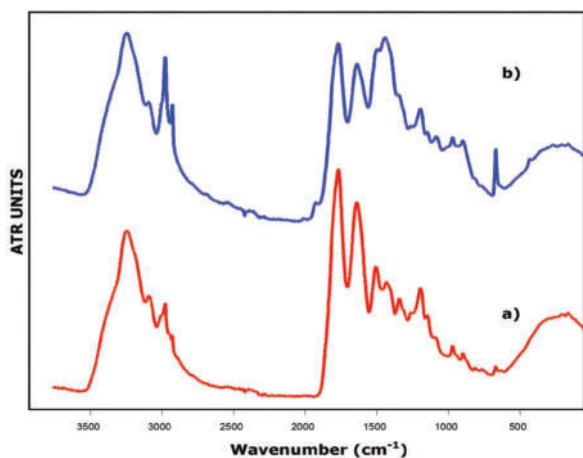

Figura 1. Spectrul IR al unui pergament nou (a) comparativ cu spectrul IR al unui pergament istoric (b)

În funcție de modul de colectare a spectrului, spectrometria IR poate fi utilizată în diferite variante:

transmisie, reflexie totală atenuată (ATR) și reflexie *in situ*. Figura 2 prezintă sistemul portabil FTIR Alpha Bruker Optics dotat cu un accesoriu ATR, din dotarea Muzeului Național de Istorie a României. Pentru analiza în transmisie este necesară prelevarea unei probe de câteva miligrame, în timp ce pentru analizele ATR și reflexie *in situ*, spectrul IR se poate colecta în mod nedistructiv, fără prelevarea unei probe, condiție esențială în studiul obiectelor de patrimoniu. Mai mult, reflexia *in situ* permite obținerea unui spectru fără realizarea unui contact direct între spectrometru și obiectul de investigat. Trebuie însă menționat că raportul semnal/zgomot scade considerabil de la transmisie către reflexie *in situ* și de aceea obținerea unor rezultate reproductibile prin aplicarea unei metode total nedistructive și neinvazive (reflexie *in situ*) este încă subiect de studiu [38]. Aceasta este una dintre direcțiile abordate în cadrul proiectului COLLAGE, studii aprofundate urmând a fi efectuate pe material colagenic nou și îmbătrânit artificial.

Figura 2. Spectrometru portabil Alpha Bruker Optics cu accesoriu ATR din dotarea MNIR

2.2. Nivel nanoscopic

Rezonanța magnetică nucleară

Prezența apei în structura materialelor colagenice și rolul său în stabilizarea triplului helix, a fibrelor și fibrelor de colagen pot fi descrise cu ajutorul tehnicilor relaxometrice. Deoarece apa interacționează în mod omogen cu substratul proteic prin intermediul legăturilor de H, orice schimbare în structura ierarhică a colagenului provoacă modificări în vecinătatea moleculelor apei, modificări ce pot fi detectate prin măsurarea timpilor de relaxare a protonilor. Utilizarea tehnicii de rezonanță magnetică nucleară (RMN) de mică rezoluție, în special NMR Mouse, constituie o abordare inovatoare în evaluarea

calitativă a modului în care moleculele de apă se pot organiza în interiorul structurii fibrelor de collagen. Primele studii de acest tip realizate cu un instrument NMR Profiler (Bruker) au determinat timpul de relaxare spin-rețea sau longitudinal T_1 al unui mare număr de pergamente noi și îmbătrânite în mod accelerat. S-a observat ca T_1 are valori cuprinse în intervalul (42.4 - 48.8) ms și nu depinde nici de specia de animal, nici de metoda de preparare a pergamentului [33]. În cazul probelor îmbătrânite în mod accelerat s-a observat o creștere a valorii T_1 la pergamentele expuse efectului sinergic al SO_2 , luminii și căldurii, în timp ce probele expuse la temperaturi ridicate în ambient umed sunt caracterizate de valori T_1 foarte mici [33]. Primul caz este datorat proceselor de hidroliză, iar al doilea celor de gelatinizare. Procesul de gelatinizare, foarte dificil de detectat în special în faza inițială, este frecvent în pergamentele istorice [14]. Prin urmare, posibilitatea de a individualiza transformarea progresivă a fibrelor de collagen în material gelatinos prin intermediul unei măsuratori complet neinvazive este extrem de utilă pentru evitarea unor daune ireversibile. Recent a fost publicat un studiu, privitor la pergamentele de la Marea Moartă, care confirmă rezultatele menționate anterior, și anume faptul că valorile foarte mici ale parametrului T_1 sunt un indicator al procesului de gelatinizare [34].

Figura 3. Instrumentul portabil NMR Mouse (Magritek) din dotarea INCDTP-ICPI și modalitatea de efectuare a unei măsuratori în cazul unui manuscris istoric

2.3 Nivel mezosopic

Metode de analiză termică

Metodele de analiză termică precum analiza termogravimetrică (TG), analiza termică diferențială (DTA) și calorimetria diferențială dinamică (DSC și micro DSC) s-au dovedit a fi deosebit de utile în caracterizarea pieilor și pergamentelor noi și istorice.

Analiza DSC în exces de apă permite evaluarea temperaturii de denaturare termică a materialului collagenic [26]. În

figura 4 este prezentată o curba DSC tipică unui pergament nou, analizat în exces de apă. Temperatura la care începe denaturarea în apă (T_{onset}) este măsura gradului de stabilitate hidrotermică a materialelor collagenice. Studii anterioare au arătat că T_{onset} are valori apropiate cu temperatura de contracție (T_s) măsurată prin metoda MHT (paragraful 2.4) [27-30].

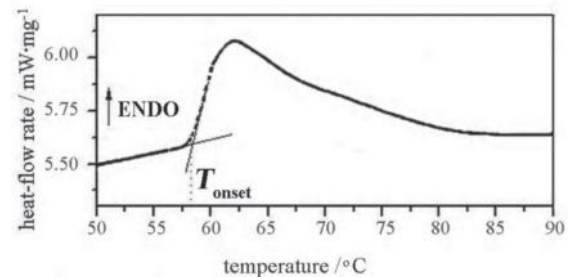

Figura 4. Curba DSC tipică unui pergament nou analizat în exces de apă

Rezultate analizei DSC în exces de apă au evidențiat că T_{onset} variază în modul următor: T_{onset} piei vechi $\approx T_{onset}$ pergamente vechi $< T_{onset}$ pergamente noi $< T_{onset}$ piei manufacturate recent tăbăcite vegetal $< T_{onset}$ piei tăbăcite combinat

Analiza DSC în atmosferă inertă de azot permite stabilirea temperaturii de topire a zonei cristaline (T_m) a materialului collagenic (Figura 5). Valorile acestui parametru variază în ordinea următoare: T_m collagen pur $\approx T_m$ pergamente noi $\leq T_m$ pergamente vechi $\approx T_m$ piei vechi $< T_m$ piei noi. Valorile mari și foarte mari caracteristice pieilor noi sunt datorate reticulării induse în procesul de tăbăcire, care determină o creștere a cristalinității. O dată cu îmbătrânirea naturală a pieilor, gradul de reticulare scade, fapt care conduce la scăderea temperaturii de topire a zonei cristaline [27, 30]. Prin urmare, T_m reprezintă un indicator util pentru evaluarea gradului de de-reticulare.

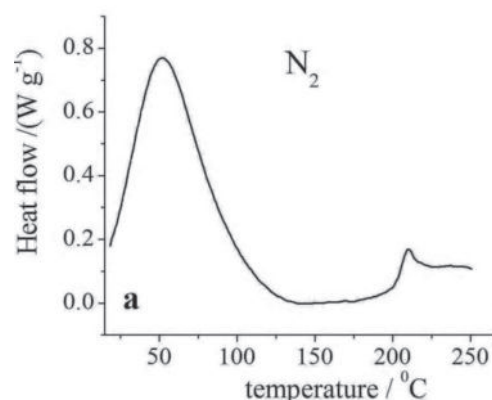

Figura 5. Curba DSC tipică unui pergament analizat în atmosferă inertă de azot

Analiza simultană TG/DTG+DSC furnizează etapele degradării termo-oxidative neizoterme a pieilor și pergamentelor în domeniul de temperatură (25 – 700) °C (Figura 6). Primul proces endoterm (I) apare la temperaturi inferioare a 150°C și corespunde deshidratării materialului colagenic. Următoarele două procese exoterme (II și III) constau în termo-oxidarea pirolitică și descompunerea materialului colagenic. Pe baza parametrului caracteristic procesului de termo-oxidare (II) a fost sugerat un criteriu calitativ de distincție între falsuri (obiecte manufacturate recent) și obiectele de patrimoniu autentice din piele (îmbătrânite natural) [18].

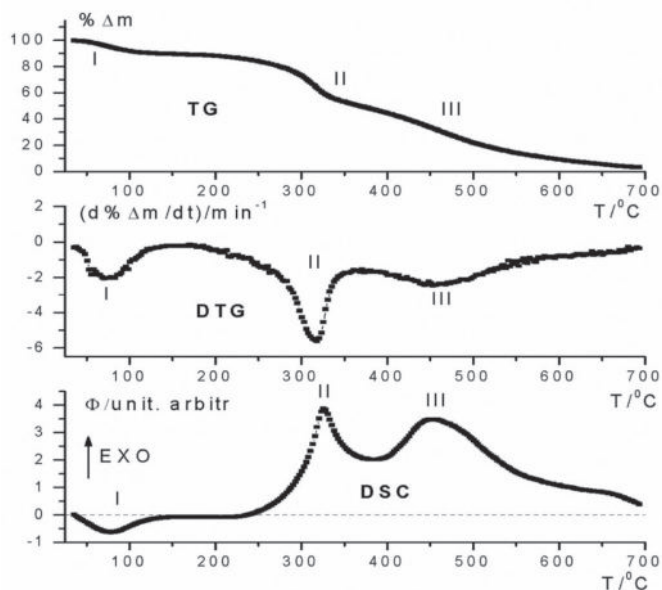

Figura 6. Curbele tipice TG/DTG/DSC ale unei piei noi

Metoda micro DSC caracterizează schimbările induse de procesele de îmbătrânire și deteriorare din materialele colagenice prin determinarea energiei necesare denaturării termice a structurii colagenului: conversia triplului helix în ghem statistic. Energia de denaturare termică este cuantificată de aria picului DSC (Figura 7) și este proporțională cu cantitatea și calitatea forțelor care stabilizează structura colagenului. În consecință, cu cât o probă este mai deteriorată, cu atât energia necesară pentru ruperea colagenului conținut este mai mică. Pergamentele nedeteriorate prezintă picuri ascuțite, caracterizate de următorii parametri: temperatura de denaturare T_d (temperatura maximă a picului), lărgimea picului măsurată la jumătatea înălțimii acestuia $DT_{1/2}$, înălțimea picului DC_p^{ex} . Deteriorarea indusă de procesele de îmbătrânire naturale sau artificiale conduce la perturbarea progresivă a structurii colagenice, colagenul nativ transformându-se într-un amestec de structuri mai puțin stabile cu valori ale T_d din ce în ce mai mici (Figura 8). Pe măsură ce procesul de deteriorare avansează, picul DSC devine mai larg, mai mic

și se deplasează către temperaturi scăzute [31]. Parametrii micro DSC permit evaluarea cantitativă a nivelului de deteriorare și clasificarea pergamentelor istorice în patru categorii: nedeteriorat, puțin deteriorat, deteriorat, foarte deteriorat [14, 29].

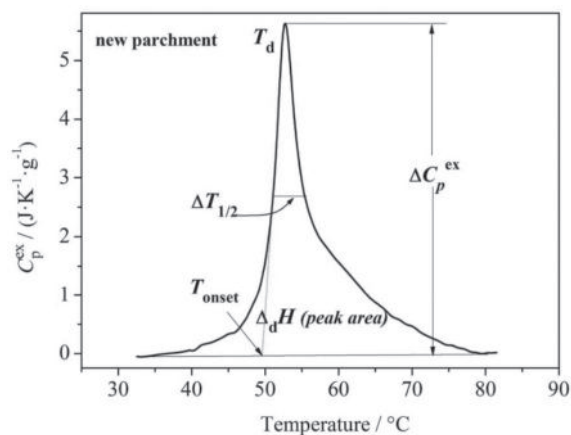

Figura 7. Curba DSC a unui pergament nou, nedeteriorat

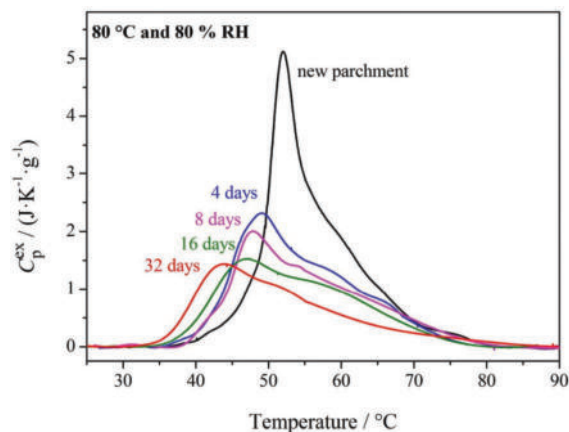

Figura 8. Curbele DSC pentru o serie de pergamente expuse la 80 °C și 80 % RH pentru perioade de timp din ce în ce mai lungi, care prezintă o alterare progresivă: lărgire, micșorare și deplasare către temperaturi mai mici.

2.4 Nivel microscopic

Metoda MHT (Micro Hot Table)

Activitatea de contracție a fibrelor de colagen reprezintă manifestarea macroscopică a fenomenului molecular de denaturare termică: această proprietate se monitorizează prin intermediul metodei MHT (Micro Hot Table), dezvoltată și îmbunătățită pe parcursul proiectelor europene STEP, ENVIRONMENT și IDAP [1-3] în cadrul grupului coordonat de René Larsen [22-25] de la School of Conservation, Royal Academy of Fine Arts, Copenhaga. Această metodă a fost preluată de arhive și biblioteci din Europa, singura instituție din România care dispune de echipament MHT fiind Institutul de Cercetare Pielărie și Încălțăminte (ICPI) din București.

Metoda constă în monitorizarea activității de contracție a fibrelor de colagen supuse încălzirii controlate în mediu

apos. Activitatea de contracție este definită de o succesiune de 5 intervale:

- Intervalul A1 în care activitatea de contracție se observă la fibre individuale. T_{first} este temperatura la care se observă prima mișcare de contracție și coincide cu începutul intervalului A1.

- În intervalul B1 contracția unei fibre este urmată imediat de contracția unei alte fibre.

- Intervalul C este intervalul principal de contracție în care majoritatea fibrelor de colagen se contractă simultan. Temperatura de contracție (T_c) care definește stabilitatea structurală a materialelor colagenice fibrilare, marchează începutul acestui interval.

- În intervalul B2 se observă activitate de contracție simultană la ultimele fibre.

- În intervalul A2 ultimele fibre prezintă activitate de contracție reziduală. T_{last} este temperatura la care se observă ultima contracție și marchează sfârșitul intervalului A2 [22]. Temperatura de contracție a pieilor variază de la 65 °C, în cazul pieilor brute sau netăbăcite, la (80 – 85) °C pentru pieile tăbăcite cu extracte tanante vegetale și până la 100 °C [39] pentru cele tăbăcite cu săruri minerale tanante. Pergamentele noi prezintă temperaturi de contracție în jur de 60°C [25]. O dată cu creșterea gradului de denaturare termică, temperatura de contracție scade iar lungimile intervalelor de contracție se modifică în funcție de nivelul de deteriorare [24]. În Figura 9 sunt prezentate lungimile intervalelor de contracție caracteristice unor pergamente istorice în diferite stadii de deteriorare. Se observă o mare variație a valorilor tuturor intervalelor și temperaturilor, ceea ce se explică prin natura heterogenă a proceselor de îmbătrânire naturală. În anumite cazuri, intervalele A2 și B2 nu pot fi detectate. Studii recente au arătat existența unor probe istorice care nu prezintă intervalul principal de contracție C [32].

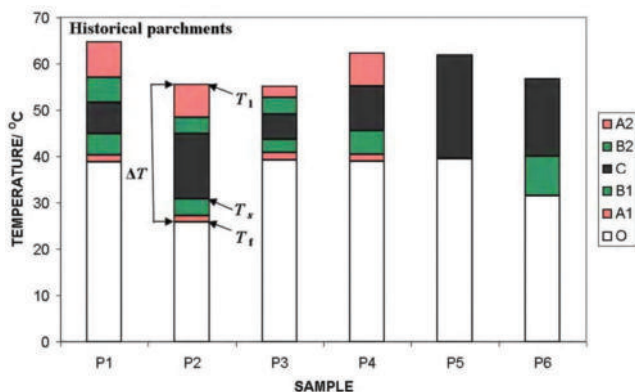

Figura 9. Lungimile intervalelor de contracție caracteristice unor pergamente istorice cu nivele diferite de denaturare termică (vezi text). În imagine sunt evidențiate T_s și T_l - temperaturile la care au loc prima și respectiv ultima contracție, T_c temperatura de contracție și ΔT intervalul total de contracție

Mai mult, parametrii T_s și T_{first} care se corelează foarte bine cu nivelul de deteriorare sunt utilizați pentru clasificarea pergamentelor istorice în cele patru clase menționate anterior [22].

3. Sistem inteligent pentru analiza și diagnoza obiectelor de patrimoniu pe bază de colagen

3.1 Instrument pentru determinarea automată a activității de contracție fibrilară a colagenului (imageMHT)

Echipamentul MHT care se utilizează în prezent este constituit dintr-un stereomicroscop cu cameră video, o microplacă cu sistem de încălzire programat și un computer (Figura 10).

Figura 10. Echipament MHT aparținând Institutului de Cercetare Pielărie și Încălțăminte (ICPI)

Succesul metodei MHT și propagarea pe scară largă la nivelul utilizatorilor din domeniul patrimoniului cultural sunt datorate unor avantaje evidente precum: caracterul micro-destructiv, simplitatea și costul relativ scăzut al instrumentației, instruirea în timp scurt a operatorilor independent de specializare sau experiență, interpretarea ușoară a rezultatelor. Cu toate acestea, metoda MHT prezintă câteva limitări tehnice și analitice care reduc eficiența și capacitatea de analiză: durata mare a măsurătorii (45 – 60 minute) și a evaluării (pentru reducerea erorilor este recomandat ca evaluarea intervalelor de contracție să nu se realizeze în timp real); reproductibilitatea și repetabilitatea măsurătorilor pot fi influențate în mod semnificativ de factorul uman (experiență, acuitate vizuală, stare de spirit, oboseală).

Reducerea sau eliminarea acestor dezavantaje se va realiza prin utilizarea tehnicilor de imagine și a unui software pentru evaluarea cantitativă a deteriorării. În acest scop, instrumentul va furniza în timp real atât cele 5 intervale de contracție, cât și clasificarea materialului colagenic investigat într-una din cele 4 categorii de deteriorare. Astfel, se va

reduce timpul de analiză și evaluare și se vor îmbunătăți repetabilitatea și reproductibilitatea măsurărilor, permițând compararea rezultatelor obținute în laboratoare diferite de către operatori diferiți.

3.2 Sistem inteligent de analiză și diagnoză (CLEAR) a obiectelor de patrimoniu pe bază de colagen

Sistemul CLEAR, constituit dintr-o bază de date analitice și un software, va oferi în mod automat un diagnostic cu privire la starea materialelor colagenice și clasificarea acestora în 4 categorii de deteriorare. Sistemul va lua decizii pe baza protocoalelor de evaluare cantitativă elaborate pentru fiecare metodă în parte, prin intermediul parametrilor cuantificabili. În consecință, răspunsul sistemului va ține cont de fiecare nivel structural și va furniza o diagnoză finală completă a stării de deteriorare a materialului analizat.

Baza de date va reuni informații grupate pentru fiecare din cele două categorii de materiale: piele și pergament. Fiecare dintre acestea va cuprinde informații cu privire la materiale

noi (referințe), îmbătrânite artificial și istorice. Pentru fiecare grup vor fi introduse date de identificare și caracterizare a probelor și rezultatele analitice obținute. Datele de identificare vor cuprinde informații despre probe (tip animal, procedeu de manufacturare, protocol de îmbătrânire artificială etc.), pentru primele două categorii, și informații cu privire la obiectul de piele/pergament (dată, perioadă, colecția din care provine etc.) pentru piesele istorice. Datele analitice vor include tehnica și protocolul analitic (inclusiv informații cu privire la modalitatea de prelevare și pregătire a probelor) și rezultatele propriu-zise (valorile parametrilor cuantificabili specifici fiecărei metode), precum și laboratorul în care a fost efectuată analiza, tipul de instrument, proiectul și anul. Nivelul de deteriorare stabilit cu ajutorul sistemului CLEAR va permite mai departe elaborarea unor decizii cu privire la conservarea obiectelor în depozite, oportunitatea restaurării (în cazul unor riscuri crescute de deteriorare ireversibilă) și va stabili eventuale limite ambientale și temporale în expunerea pieselor.

4. Concluzii

Instrumentul automat imageMHT și sistemul inteligent de diagnoză CLEAR, vor contribui la îmbunătățirea practicilor curente de analiză și monitorizare a colecțiilor din piele și pergament din muzee, arhive și biblioteci, precum și la optimizarea strategiilor de conservare preventivă.

Mulțumiri

Consortiul COLLAGE mulțumeste autorității UEFISCDI pentru finanțare.

Membrii consorțiului COLLAGE

Institutul de Cercetare-Dezvoltare Textile și Pielărie, Sucursala Institutul de Cercetare Pielărie Încălțăminte, București

Dr. Elena Badea

Dr. Lucreția Miu

Ing. Claudiu Șendrea

Institutul Național de Cercetare Dezvoltare pentru Inginerie Electrică ICPE-CA, București

Dr. Petru Budruga

Post.Doc. Andrei Cucuș

Muzeul Național de Istorie a României, Centrul Național de Cercetări și Investigații Fizico-chimice și Biologice, București

Dr. Irina Petroviciu

Drd. Cristina Carșote

Facultatea de Electronică, Telecomunicații și Tehnologia informației, Universitatea „Politehnica” București

Prof. Ovidiu Grigore

Drd. Valentin Velican

Mira Telecom, București

Ing. Silviu Ciobanu

Ing. Oana Miu

Bibliografie

- 1) STEP: *Protection and Conservation of European Cultural Heritage* (1991 - 1993);
- 2) ENVIRONMENT: *Deterioration and Conservation of Vegetable Tanned Leather* (1994 – 1996);
- 3) IDAP: *Improved Damage Assessment of Parchment* (2002 - 2005);
- 4) OPERA: *Old Parchment: Evaluation, Restoration and Analysis* (2006 – 2009);
- 5) PERGAMO: *Cercetari multidisciplinare privind stabilirea mecanismelor de degradare a documentelor istorice și culturale din pergament* (2006 - 2008);
- 6) PEL-RESTAURO: *Tehnologii și materiale durabile de conservare și de restaurare a obiectelor din piele, pentru asigurarea viabilității moștenirii culturale la nivel comunitar* (2007 - 2010).;
- 7) ETNO-PEL: *Tehnici complexe de investigare, evaluare, conservare și restaurare a materialelor colagenice etnografice* (2008 - 2011);
- 8) Proiect bilateral Romania - Ucraina: *New durable materials for conservation and restoration of leather and parchment patrimony objects* (2008 – 2009);
- 9) Proiect bilateral Romania - Austria: *The influence of environmental factors in the conservation of collagen based museum objects* (2009 – 2010);
- 10) Proiect bilateral Romania - Bulgaria: *Study of the environmental impact on leather and parchment in Byzantine and post-Byzantine manuscripts in relation to their preservation and conservation* (2010 – 2012).
- 11) Proiect bilateral Romania - Republica Populara Chineza: *Environmental influence on collagen based cultural objects of museums* (2011 – 2012);
- 12) NIELSEN, K.- *Visual damage assessment*. In Improved Damage Assessment of Parchment (IDAP) Collection and Sharing of Knowledge, Research Report No. 18, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 45-51 (2007);
- 13) MUHLEN AXELSSON, K.; LARSEN, R.; POULSEN SOMMER, D.V.- *Dimensional studies of specific microscopic fibre structures in deteriorated parchment before and during shrinkage*, J. Cult. Heritage 13 (2012) 128-136;
- 14) BADEA, E.; MIU, L., BUDRUGEAC, P.; GIURGINCA, M.; MASIC, A.; BADEA, N.; Della GATTA. G. - *Study of deterioration of historical parchments by various thermal analysis techniques, complemented by SEM, FTIR, UV-VIS-NIR and unilateral NMR investigations*, J. Therm. Anal. Calorim., Vol. 91 (2008) 17-27;
- 15) BADEA, E.; VETTER, W.; PETROVICIU, I.; CARSOLE, C.; MIU, L.; SCHREINER, M.; Della GATTA, G. - *How parchment responds to temperature and relative humidity: a combined micro DSC, MHT, SEM and ATR-FTIR study*. In Proceedings Book of ICAMS 2012, Certex Publishers, ISSN 2068-0783, Bucharest, 487-492 (2012);
- 16) ODLYHA, M.; THEODORAKOPOULOS, C.; De GROOT, J.; BOZEC, L.; HORTON, M.- *Fourier Transform Infrared Spectroscopy (ATR/FTIR) and Scanning Probe Microscopy of parchment*, e Preserv. Sci. 6 (2009) 138 -144;
- 17) Della GATTA, G.; BADEA, E.; CECCARELLI, R.; USACHEVA, T.; MASIC, A.; COLUCCIA, S.- *Assessment of damage in old parchments by DSC and SEM*, J. Therm. Anal. Calorim. 82 (2005) 637-649.;
- 18) BUDRUGEAC, P.; MIU, L.; SOUCKOVA, M.- *The damage in the patrimonial books from Romanian libraries*, J. Therm. Anal. Calorim. 88 (2007) 693-698;
- 19) DERRICK, M. - *Evaluation of the State of Degradation of Dead Sea Scroll Samples Using FT-IR Spectroscopy*. American Institute for Conservation Book and Paper Group Annual 10 (1992) 49-65;
- 20) GIURGINCA, M.; IFTIMIE, N.; MIU, L.; MEGHEA, A. - *Spectral Techniques for Identifying Tanning Agents in the Heritage Leathers Items*, Rev. Roum. Chim. 58 (2007) 923–928;
- 21) MOZIR, A; GONZALES, L.; CIGIC, I. K.; WESS, T. J.; RABIN, I.; STRLIC, M. - *A study of degradation of historic parchment using small-angle X-ray scattering, synchrotron-IR and multivariate data analysis*, Anal. Bioanal. Chem. 402 (2012) 1559-1566;
- 22) LARSEN, R.; VEST, M.; NIELSEN, K. - *Determination of hydrothermal stability (shrinkage temperature) of historical leathers by Micro Hot Table technique*, J. Soc. Leather Technol. Chem. 77 (1993) 151–156.
- 23) LARSEN, R. - *Experiments and observations in the study of environmental impact on historical vegetable tanned leathers*,

Termochim. Acta 365 (2000) 85–99;

24) LARSEN, R.; VEST, M.; NIELSEN, K. - *Determination of Hydrothermal Stability (Shrinkage Temperature)*, in STEP Leather Project *Protection and Conservation of European Cultural Heritage*, Research Report no.1 (1994) 151-164;

25) LARSEN, R.; POULSEN, D.V.; MINDDAL, K.; DAHLSTROM, N.; FAZLIC, N. - *Damage of parchment fibres on the microscopic level detected by the micro hot table (MHT) method*. In Improved Damage Assessment of Parchment (IDAP) Collection and Sharing of Knowledge, Research Report No. 18, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 69-72 (2007);

26) CHAHINE, C. - *Changes in hydrothermal stability of leather and parchment with deterioration: a DSC study*, Thermochim. Acta 365 (2000) 101–110;

27) BUDRUGEAC, P.; MIU, L. - *The suitability of DSC method for damage assessment and certification of historical leathers and parchments*, J. Cult. Heritage 9 (2008) 146–153;

28) BUDRUGEAC, P.; BADEA, E.; DELLA GATTA, G.; MIU, L.; COMANESCU, A. - *A DSC study of deterioration caused by environmental chemical pollutants to parchment, a collagen-based material*, Thermochim. Acta 500 (2010) 51-62;

29) BADEA, E.; DELLA GATTA, G.; P. BUDRUGEAC, P. - *Characterisation and evaluation of the environmental impact on historical parchment by DSC*, J. Therm. Anal. Calorim. 104 (2011) 495–506;

30) BUDRUGEAC, P.; CUCOȘ, A.; MIU, L. - *The use of thermal analysis methods for authentication and conservation state determination of historical and/or cultural objects manufactured from leather*, J. Therm. Anal. Calorim. 104 (2011) 439–450;

31) BADEA, E.; DELLA GATTA, G.; USACHEVA, T. - *Effects of temperature and humidity on fibrillar collagen within parchment: A micro differential scanning calorimetry (micro DSC) study*, Polym. Degrad. Stab. 97 (2012) 246-353;

32) BADEA, E.; POULSEN SOMMER, D.V.; MUHLEN AXELSSON, K.; LARESEN, R.; KURYSHEVA, A.; MIU, L.; DELLA GATTA, G. - *Damage ranking of historic parchments: from microscopic studies of fibre structure to collagen denaturation assessment by micro DSC*, e Preserv. Sci. 9 (2012) 97–109;

33) DELLA GATTA, G.; BADEA, E.; MASIC, A.; CECCARELLI, R. - *Structural and thermal stability of collagen within parchment: a mesoscopic and molecular approach*. In Improved Damage Assessment of Parchment (IDAP) Collection and Sharing of Knowledge, Research Report No. 18, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 89-98 (2007);

34) MASIC, A.; CHIEROTTI, M.R.; GOBETTO, R.; MARTRA, G.; RABIN, I.; COLUCCIA, S. - *Solid-state and unilateral NMR study of deterioration of a Dead Sea Scroll fragment*, Anal. Bioanal. Chem. 402 (2012) 1551–1557;

35) LARSEN, R.; VEST, M.; NIELSEN, K.; JENSEN, A.L. - *Amino Acid analysis*. In STEP Leather Project – Protection and Conservation of European Cultural Heritage, Research Report no.1 (1994) 39–57;

36) LARSEN, R.; VEST, M.; POULSEN, D.V.; KEJSER, U.B.; JENSEN, A.L. - *Amino Acid Analysis*. In ENVIRONMENT Leather Project – Deterioration and Conservation of Vegetable Tanned Leather, Protection and Conservation of the European Cultural Heritage, Research Report no. 6 (1996) 145–159;

37) BADEA, E.; DELLA GATTA, G.; MIU, L.; CARȘOTE, C.; PETROVICIU, I.; LARSEN, R.; ODLYHA, M.; BRAGHIERI, A.; BENEDETTO, S. - *Damage assessment of historical parchments: a protocol for preventive conservation*, Restitutio 5-6 (2012) 21-30;

38) Proiect bilateral Romania - Austria: *Experiments aiming to establish the optimum microclimate conditions for historical parchments preservation* (2012 – 2013);

39) BERNATH, A.; MIU, L.; GUTTMANN, M. - Identification, Microanalysis, Evaluations and Diagnosis of an Ethnographical Leather Object, 9th International Conference ART2008, Jerusalem, Israel (2008).

Tehnica litografiei și parcursul istoric al acesteia în Țările Române. Restaurarea unor cromolitografii de secol XX. Rolul generatorului de vapori cu ultrasunete în procesul de stabilizare a suportului celulozic

Oana-Mihaela Căpățină

Restaurator

Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural Iași

Complexul Național Muzeal "Moldova" - Iași

e-mail: oana_capatina@yahoo.com

1. Litografia. Repere tehnice și istorice

Litografia (din greaca veche, λίθος = piatra; γραφή = a scrie), reprezintă o lucrare grafică a cărei imagine se obține prin executarea desenului cu un creion gras (ce are în compoziție săpun, ceară, grăsime, gumă și negru de fum), sau tuș, pe suprafața plană a unei plăci litografice.

Tehnica litografiei se folosește de repulsia mutuală dintre apă și materiile grase și în acest sens, utilizează grăsime și gumă arabică pentru a separa suprafața netedă a calcarului litografic, în zone hidrofobe și regiuni hidrofile. Dacă primele vor absorbi în timpul procesului cerneala tipografică/tușul, cele din urmă o vor refuza, vor absorbi apa și vor deveni, astfel, fundalul imaginii [1, 2].

Itinerariul tehnic abordat în realizarea litografiei, fie ea artistică sau de reproducere, se aliniază, de regulă, pe următorul traseu:

- se efectuează desenul pe calcarul neted, fin grunduit;
- se aplică pe placa de calcar o soluție ușor acidă de gumă arabică (soluție de gumă arabică și acid azotic pentru creșterea aderenței apei la piatră);
- piatra litografică se umezește cu apă și se trece peste ea, uniform, un rulou cu cerneală de tipar (cu conținut de ulei);
- se așează o foaie de hârtie/o bucată de pânză pe placa desenată și tratată cu cerneală și prin presarea acesteia, imaginea se va transfera "în oglindă" de pe calcar, pe suportul ales pentru transfer [3].

Cel care a descoperit că fenomenul de incompatibilitate dintre apă și grăsimi permite obținerea de rezultate asemănătoare gravurii este **Alois Senefelder** (1771-1834) (Fig. 1). El este inventatorul imprimării chimice prin intermediul pietrei litografice sau a litografiei, tehnică pe care a elaborat-o între anii 1797-1799, la Munchen. Senefelder a prezentat în detaliu tehnica imprimării pe piatră într-un manual (*Vollständiges Lehrbuch der Steindruckerei*), apărut în 1818 la Munchen și Viena și, în 1819, la Londra și Paris, care conține 370 pagini, 18 planșe probă și 2 imagini ale preseii litografice (Fig. 2) [1].

Fig. 1 - Alois Senefelder [4]

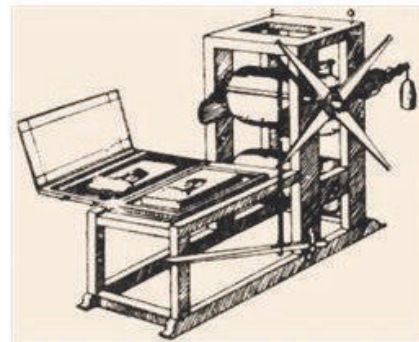

Fig. 2 - Presa litografică, Senefelder, 1799 [4]

Litografia, ca modalitate de imprimare și mijloc de multiplicare, a fost apreciată atât pentru originalitatea și rapiditatea execuției, cât și pentru costurile limitate implicate în realizarea ei, devenind foarte populară la scurt timp după apariție. Ca și publicație, litografia se poate decela în două categorii, și anume, **litografia de reproducere** (utilizată pentru multiplicarea partiturilor muzicale, desenelor tehnice, programelor de teatru, cărților științifice ilustrate și editate în tiraj mare, circularelor administrative, calendarelor, cărților de vizită, invitațiilor, almanahurilor, albumelor de reproducere după opere de artă celebre, periodicelor, hărților), și **litografia artistică** (pentru portrete de domnitori și personalități importante ale vremii, tablouri istorice și peisaje) [1].

În categoria lucrărilor de grafică planografice se încadrează și litografia în peniță, în cretă (considerată "regina" tehnicilor litografice), cu pensula, imprimările cu pelicule de Au/Ag și imprimarea în culori. Litografia în culori se obține prin utilizarea în timpul procesului tehnologic, a mai multor plăci litografice, câte una pentru fiecare culoare [1,5].

Artistul litograf franco-german, **Godefroy Engelmann** (1788-1839) a ales termenul de cromolitografie pentru a desemna procedeul său de imprimare litografică în culori, bazat pe quadricromie și care stă la originea procedurii offset. El a pus la punct o metodă cu baze teoretice prin folosirea a patru plăci de calcar, pe care contura ușor desenul, și a celor trei culori primare (cărora le adăuga negru pentru a obține toate tentele și nuanțele

posibile), și prin utilizarea unei prese litografice dotată cu sisteme elaborate pentru obținerea de imprimări succesive.

Spre deosebire de litografie, tehnica cromolitografiei presupune un consum mai mare de timp și un grad sporit de dificultate, rezultatele depinzând de măiestria litografului. După anul 1870, cromolitografia devine o tehnică pe care mulți artiști litografi și-au însușit-o până la obținerea unor lucrări artistice deosebite [6,7,8].

2. Reprezentanți ai lucrărilor litografice în Țările Române

Harta [9] și casele de mai jos (A, B, C) ilustrează răspândirea centrelor litografice în spațiul românesc din secolul al XIX-lea și reprezentanții de seamă ale acestora, împreună cu activitățile importante din domeniul litografic.

- perioada incunabilelor litografice: 1821-1831 (Sibiu) și 1831-1841 (Cluj)
- reprezentanți de seamă ai lucrărilor litografice în **Transilvania**:
  - în prima jumătate a sec. al XIX-lea: **Franz Neuhauser cel Tânăr** (1763-1836) și-a imprimat litografiile folosind hârtii prețioase, cu filigran, la Sadu și în Institutul Litografic al lui M. Bielz, fondat de acesta la Sibiu (1822); triumful litografiei în culori îl reprezintă lucrarea "**Târg în Transilvania**" aparținând lui Neuhauser cel Tânăr și litografiată de Joseph Lanzedelli la Viena, care a utilizat pentru aceasta între 9-13 pietre litografice și o tehnică combinată, prin folosirea cretei, pensulei, peniței și a manierei "schab";
  - în a doua jumătate a sec. al XIX-lea: **Carol Popp de Szathmary** (1812-1887) - pictor, desenator, acuarelist, fotograf și litograf - a finalizat, înaintea plecării din Cluj, două mari proiecte litografice: albumul "**Portretele deputaților din Dieta Transilvaniei**" și seria "**Transilvania în imagini**";
  - alte figuri marcante: R. Krabs; I. Costandea; K. Daniels; S. Ferenc; S. Miklos; B. Miklos [1].

- debutul incunabilelor litografice: 1825 (Iași) ;
- prima litografie moldovenească originală care s-a păstrat reprezintă **portretul lui Ștefan cel Mare**, litografiat de Gh. Asachi, în peniță, în 1825, după o pictură de sfârșit de secol XVIII aflată la Mănăstirea Putna;
- în 1833, în Institutul Tipografic al "Albinei Românești" s-au imprimat litografii artistice cu subiecte din istoria **Moldovei**, de către litografii cu care Gh. Asachi a colaborat: Iosif Muller (1834), Karl Friedrich (1839) ;
- între anii 1835-1840 apare litografia ca ilustrație a periodicelor, calendarelor, cărților cu caracter literar și științific ;
- reprezentanți de seamă ai lucrărilor litografice în Moldova:
  - Gheorghe Asachi** (1788-1869) - a realizat litografii și cromolitografii în care s-a remarcat ca portretist și autor de planșe istorice ("**Cadre din Istoria Moldovei**", 1833) ; a inclus ca obiect de studiu în programa de învățământ a primei generații de artiști ieșeni, Tehnica Litografiei ;
  - Alexandru Asachi** litografiază portrete și scene istorice; după 1854-1855 s-a orientat spre publicarea albumelor cu caracter documentar ;
  - alte figuri marcante: **J. Rey, Gh. Lemeni, Gh. Panaiteanu-Bardasare, P. Muller, Antohi Partheny, Alexander Kaczanowski** [1].

- debutul incunabilelor litografice: 1829 (București) ;
- reprezentanți ai lucrărilor litografice în **Muntenia**:
  - Constantin Lecca** (1807-1887), litograf portretist, a imprimat lucrări în atelierul litografic al lui J. Venrich din Buda și București; a realizat compoziții istorice (**Mihai Viteazul**), cât și portrete de voievozi și personalități ale vieții politice;
  - Carol Popp de Szathmary** (1812-1887) a abordat în litografii portretul și tabloul istoric cu tematică inspirată din istoria națională; este autorul cromolitografiei în Muntenia;
  - Dimitrie Pappazoglu** (1811-1892) a desfășurat în Muntenia o activitate asemănătoare lui Gh. Asachi în Moldova; a imprimat compoziții istorice, portrete cu valoare artistică, dar și reclame comerciale, imprimate administrative, note muzicale ș.a.;
  - Carol Gobl** (1845-1916) s-a dedicat reproducerilor în tehnica cromolitografiei care, după anul 1860, a fost susținută de către însuși regele Carol I al României ;
  - alte figuri marcante: **K. Daniels, G. Johann Venrich, M. Lapaty, A. Chladek, A. Prestreau, I.D. Negulici, A. Strixner și J. Bielz**;
  - alte ateliere litografice apar la Brăila (1870) și la Craiova (1886) [1].

3. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza și Elena Cuza în lucrările artiștilor litografi din România secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

Arta litografică din Principatele Române a abordat în decursul afirmării sale o tematică diversă, în cadrul căreia s-au promovat peisajul, natura statică, scenele ce reprezintă idei abstracte, tabloul istoric și militar, și s-a evidențiat, ca gen major al întregii creații litografice, portretul.

S-au portretizat astfel chipuri de ctitori, voievozi și figuri importante ale vremii (militari, demnitari, aristocrați), nu doar pentru a se afirma trăsăturile de caracter ale acestora,

dar mai ales pentru redeşptarea conștiinței naționale a românilor, prin reactualizarea datelor și personalităților istorice remarcabile. Arta litografică a fost prin urmare un instrument de educare a tinerimii, prin formarea acesteia în spirit artistic, religios și patriotic [1].

În tabelul nr. 1 am intenționat o trecere în revistă a reprezentanților artiștilor litografi din România care s-au dedicat realizării stampelor litografice, ce au ca tematică portretele domnitorului Alexandru Ioan Cuza și a soției sale, Elena Cuza, în țară sau în străinătate [1,10].

Tabel nr. 1

Al. I. Cuza și Elena Cuza în litografii și cromolitografii; Reprezentați ai veacului al XIX-lea și ai începutului secolului XX	Exemplificări prin imagini
<p>A. Strixner (Țara Românească): <i>Alexandru Ioan Cuza</i> (1861, Viena; litografie; 65,7 x 48,6 cm; colecția Bibliotecii Academiei Române, Cabinetul de Stampe, nr. inv. 566) (Fig. 3);</p>	 <p>Fig. 3 - <i>Alexandru Ioan Cuza</i>, A. Strixner [1]</p>
<p>J. Bielz (Țara Românească): <i>domnitorul Alexandru Ioan Cuza și Elena Cuza</i> (prelucrări după desenele lui C.Popp de Szathmary, litografiate în cretă, în Stabilimentul litografic "Sander et Comp"; <i>Elena Cuza</i> – 41,7 x 33 cm.; colecția Bibliotecii Academiei Române, Cabinetul de Stampe, nr. inv. 5699) (Fig. 4);</p>	 <p>Fig. 4 - <i>Elena Cuza</i>, J. Bielz [1]</p>
<p>C. Popp de Szathmary (Țara Românească): <i>domnitorul Alexandru Ioan Cuza</i> (1859; 68,3 x 45,2 cm.) și <i>Elena Cuza</i> (desenate și litografiate de el însuși; actualmente se găsesc în Colecția Cabinetului de Desene și Gravuri al Muzeului Național de Artă al României cu nr. inv. 53630/18848 și 53630/18849); litografiate în Franța, în imprimeria lui J. Lemercier (Fig. 5 și 6);</p>	 <p>Fig. 5 - <i>Alexandru Ioan Cuza</i>, C. Popp de Szathmary [11] Fig. 6 - <i>Elena Cuza</i>, C. Popp de Szathmary [11]</p>

D. Pappasoglu (Țara Românească): a editat portretul lui *Alexandru Ioan Cuza* în litografia lui **E. Wiegand**;

K. Daniels (Țara Românească): *domnitorul Alexandru Ioan Cuza* (editată de Dimitrie Pappasoglu și imprimată în atelierul lui **A. Bielz**);

E. Wiegand (Țara Românească, București): a litografiat portretul lui *Alexandru Ioan Cuza* (litografie în cretă, 39,9 x 30,4 cm., 1887, editată de Nestor Nițescu; colecția Bibliotecii Academiei Române, Cabinetul de Stampe, nr. inv. 32304) (Fig. 7);

A.Kaczeanowski-Sander (Moldova): *Alexandru Ioan Cuza* (litografie în cretă; 33,5 x 19,5 cm; colecția Bibliotecii Academiei Române, Cabinetul de Stampe, nr. inv. 11712);

Fig. 7 - *Alexandru Ioan Cuza*, **E. Wiegand** [1]

Autor necunoscut: *Alexandru Ioan Cuza și Elena Cuza* (cromolitografie; 1909; realizare după desenele lui C. Popp de Szathmary; 42,4 x 32 cm.; aparține actualmente colecției de grafică a Muzeului Memorial „Al. I. Cuza” Ruginoasa, nr. inv. 322) (Fig. 8, după restaurare);

Fig. 8 – *Alexandru Ioan Cuza și Elena Cuza*; autor necunoscut

Alexandru Resmeriță (Țara Românească): *Alexandru Ioan Cuza* (cromolitografie; prelucrare după desenul și litografia lui C. Popp de Szathmary, 1909, Leipzig, 70 x 48 cm.; aparține actualmente colecției de grafică a Muzeului Memorial „Al. I. Cuza” Ruginoasa, Iași, nr. inv. 335) (Fig. 9, după restaurare și integrare cromatică);

Fig. 9 – *Alexandru Ioan Cuza*; profesor - pictor **Alexandru Resmeriță**

Alexandru Resmeriță (Țara Românească): **Alexandru Ioan Cuza** (cromolitografie, prelucrare după desenul și litografia lui C. Popp de Szathmary; 1909; litografiată în atelierul lui **Emil Pinkau & Co A-G, Fabrik lithografischer Erzeugnisse Leipzig**, 70 x 48 cm.; aparține actualmente colecției de grafică a Muzeului Memorial „Al. I. Cuza” Ruginoasa Iași, nr. inv. 319) (Fig. 10, după restaurare și integrare cromatică);

Fig. 10 – **Alexandru Ioan Cuza**;
profesor - pictor **Alexandru Resmeriță**

Alexandru Resmeriță (Țara Românească): **Elena Cuza** (cromolitografie, prelucrare după desenul și litografia lui C. Popp de Szathmary; 1909; Leipzig; 70 x 48 cm.; aparține actualmente colecției de grafică a Muzeului Memorial „Al. I. Cuza” Ruginoasa Iași, nr. inv. 318) (Fig. 11, după restaurare și integrare cromatică).

Fig. 11 – **Elena Cuza**;
profesor – pictor **Alexandru Resmeriță**

4. Restaurarea unor cromolitografii de început de secol XX, având ca tematică portretul istoric

Ultimele patru litografii prezentate în tabelul nr. 1 (Fig. 8-11), realizate cu prilejul sărbătoririi Jubileului Unirii din 1859 a Principatelor Române, Moldova și Țara Românească, au fost restaurate în anul 2010, în Laboratorul de Restaurare Carte și Document aparținând Centrului de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural Iași.

Atât hârtia cartonată, ca suport grafic al acestor lucrări, cât și cernelurile litografice colorate, au suferit ca urmare a unei manipulări defectuoase și depozitării în spații insalubre și în condiții de microclimat necorespunzătoare, procese de deteriorare care au condus în timp la apariția următoarelor degradări fizico-chimice, mecanice și sociale: fisurări, pierderi și rupturi ale materialului celulozic; exfolieri

și desprinderi de pigmenți din componența straturilor policrome; modificări cromatice cauzate de infiltrațiile de apă și pierderi din ariile decorate.

Investigațiile fizico-chimice efectuate asupra cromolitografiilor au permis identificarea majorității pigmenților straturilor policrome; verificarea solubilității cernelurilor colorate; determinarea compoziției materialului fibros (pastă celulozică din lemn), și determinarea parțială a compoziției straturilor de preparare de pe suprafața hârtiei suport. Acestea au fost aplicate la vremea respectivă în vederea reducerii afinității pentru soluții apoase și realizării unui suport neted, lucios, uniform, peste care s-a aplicat imaginea colorată prin tehnica litografică descrisă la începutul lucrării [12].

Identificarea pigmenților din straturile de culoare ale cromolitografiilor s-a efectuat utilizând spectrometria de fluorescență de raze X (XRF), care furnizează informații

asupra compoziției elementale, și este folosită în analiza pieselor de patrimoniu pentru avantajele sale deosebite: nedistructivă, sensibilă și rapidă. S-au identificat, astfel, următorii pigmenți: galben de crom, albastru de Prusia, ocru roșu de fier, verde de crom și alb de zinc. Ca elemente componente a straturilor de preparare s-au determinat barita (pentru piesa cu nr. inv. 322 – Fig. 8), și caolinul sau argila

albă (pentru piesa cu nr. inv. 335 – fig. 9), ceea ce ne arată executarea lucrărilor în ateliere litografice distincte [12].

Ușoara sensibilitate la apă a straturilor de culoare, mai ales a celor ce au în compoziție pigment alb și lianți sau medii de fixare neidentificate, a condus la apariția infiltrațiilor și a unor procese nedorite de solubilizare și desprindere de pigmenți (Fig. 12, a-e).

Fig 12 – Fragmente cromolitografii nr. inv.: 319, 322, 335;
Exfoliere straturi de culoare ce au în compoziție
pigment alb (a,b,c,d); infiltrații de apă (e)

Analiza stării de conservare și rezultatele investigațiilor fizice, chimice și biologice efectuate asupra acestor cromolitografii ne-au determinat să optăm pentru intervenții de restaurare în care tratamentele apoase de curățire și neutralizare (aplicate piesei cu nr. inv. 322 – Fig. 8), să fie limitate ca timp de execuție și realizate cu multă precauție, pe pat absorbant de hârtie de filtru, pentru evitarea degradărilor suplimentare.

Consolidarea fisurilor, a fragmentelor desprinse, a zonelor decorate fragilizate, cu tendință de exfoliere de pe materialul fibros, s-a efectuat la masa cu lumină ascendentă, utilizând folii plexiglase de susținere a întregii dimensiuni a lucrării, vâl japonez și soluție apoasă de glutofix.

Reîntregirile ariilor cu lipsă din suport s-a realizat folosind hârtia japoneză (prin tehnica „la dublu”), și soluție apoasă de metilceluloză. La finalul restaurării, lucrările au fost integrate cromatic, fotografiate și predate proprietarului, în plicuri și mape de protecție confecționate din materiale neutre.

5. Rolul generatorului de vapori cu ultrasunete în procesul de stabilizare a suportului celulozic

Pentru piesa cu nr. inv. 335 (Fig. 9), în vederea îmbunătățirii caracteristicilor de permanență și durabilitate, a fost necesară desprinderea acesteia de pe cartonul degradat pe care a fost consolidată, prin intermediul unui agent de dublare organic, care și-a pierdut proprietățile adezive.

Pentru scopul propus am utilizat un generator de vapori cu ultrasunete Steam Scalpel C.T.S. srl (Fig. 13, x) compus dintr-un umidificator al aerului cu ultrasunete cu reglaj de flux, umiditate și temperatură; un rezervor pentru apă (pură, cu conținut scăzut de componente minerale), un vaporizator (pistol pentru vapori) și o centrală de comandă (poziționată la aproximativ 1 m, deasupra umidificatorului).

Am ales acest aparat și prin urmare această soluție spre a putea controla cât mai bine pătrunderea și trecerea apei spre partea interioară a cartonului, și totodată pentru a evita atât apariția halourilor/cearcănelor de apă, cât și a fenomenelor de solubilizare/desprindere a unor straturi de pigment de pe suportul celulozic al lucrării.

Înlăturarea cartonului prin acțiuni repetate de umezire - desprindere a fost urmată de curățirea verso-ului lucrării de urmele de adeziv îmbătrânit (prin raclare cu bisturiul), și de consolidarea piesei cu vâl de hârtie japoneză (Fig. 13, y-u).

Fig. 13 – generatorul de vapori cu ultrasunete (x);
fragmente cromolitografie nr inv. 335: umezirea controlată a cartonului (y, z); curățirea uscată a versoului lucrării, prin raclare (t, u)

Avantajul introducerii controlate a apei în substratul papetar determină considerarea generatorului de vapori cu ultrasunete ca fiind o alternativă optimă pentru documentele grafice ce conțin pigmenți solubili, în condițiile în care se impun intervenții umede de tratament în timpul procesului de stabilizare a suportului celulozic.

În ansamblul ei, arta litografică de pe teritoriul României poate oferi tuturor celor interesați de istorie, tehnică și știință, momente unice de extaz, meditație și provocare, iar a intra în legătură directă, ca restauratori, cu realizările concrete ale pasionaților de această artă (artiști litografi, istorici de artă ș.a.), nu ne poate trezi în suflet decât sentimente de admirație și responsabilitate.

Bibliografie

- 1) PUNGĂ, D., *Grafica pe teritoriul României în secolul al XIX-lea. Litografia și Gravura în acvaforte*, Editura Oscar Print, București, 2009, p.15-138; 181-240; 444-475;
- 2) on-line, <http://ro.wikipedia.org/wiki/litografie>, accesat în 2013;
- 3) OLTEANU, V., *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, București, 1992, p.233;
- 4) on-line, www.unitbv.ro/faculties/biblio/istoric, accesat in 2013;
- 5) HENKER, M., *Von Senefelder zu Daumier : Die Anfänge der Lithographischen Kunst*, K.G.Saur, 1988;
- 6) online, <http://fr.wikipedia.org/wiki/chromolithografie>, accesat în 2013;
- 7) TWYMAN, M., *Images en couleur, Godefroy Engelmann, Charles Hullmandel et les debuts de la chromolithografie*, Paris, Editions du Panama/Lyon, Musee de l'imprimerie, 2007;
- 8) JORGE DE SOUSA NORONHA, *La mémoire lithographique, 200 ans d'images*, Paris, Edition Art & Metiers du livre, 1998;
- 9) on-line, <http://istoria.md/Hărti/>, accesat în 2013;
- 10) on-line, <http://www.bvau.ro/manifestări/2007/0823/domnitori.pdf>;
- 11) on-line, <http://www.szathmari.ro/index.php/ro/lucrări/tip/grafică>;
- 12) URDESCU M. C., VLAD A. M., GEBA M., CĂPĂȚÎNĂ O. M., *Studiu analitic asupra unor cromolitografii din secolul al XX-lea - MATCONS 2011, Materie și materiale în/pentru Conservarea Patrimoniului - Rezumate*, Craiova, 24-28 august 2011, p.89-90.

Cabinetul de manuscrise de la Biblioteca Națională a României - între tradiție și modernitate

Carmen Vicol

Referințe bibliografice

Biblioteca Națională a României

B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București

e-mail: carmen.vicol@bibnat.ro

Colecțiile speciale de la B.N.R. – manuscrise și piese de corespondență

În lumea contemporană, arhivele, muzeele și bibliotecile reprezintă instituții de cultură care, adăpostind valori inestimabile create în diferite epoci, luptă împotriva trecerii inexorabile a timpului. Autori vechi și noi pot fi regăsiți în fondurile păstrate cu grijă și valorificate în fiecare perioadă istorică într-un mod specific.

Bibliotecile au existat încă din Antichitate, dar se confundau cu arhivele. Adăpostind manuscrise, incunabule, cărți vechi, cărți rare (laice și religioase), cărți din epocile moderne, stampe, gravuri etc., bibliotecile au rezistat până astăzi și se ada ptează cerințelor societății informaționale.

Departamentul Colecții Speciale din cadrul Bibliotecii Naționale a României cuprinde mai multe secțiuni, în funcție de specificul colecțiilor de patrimoniu deținute – Bibliofilie, Manuscrise, Arhiva Istorică, Periodice românești vechi, Stampe, Fotografii, Cartografie, Audio-Vizual. Vechimea, raritatea și, pentru anumite tipuri de documente, unicitatea pieselor constituie criteriile principale pentru păstrarea unor astfel de fonduri.

„În esență, acest autentic tezaur cultural reprezintă rodul peste vremi al respectului și iubirii pentru gândul scris, pentru frumos al elitei acestei țări. Exponenții săi de frunte au fost cei care au adunat cu osârdie și au păstrat cu grijă valori culturale inestimabile. Pe frontispiciul unor colecții găsim nume precum C. Esarcu, C. Karadja, Gh. Adamescu, Scarlat Rosetti, Ch. Adolphe Cantacuzène, Al. Boldur, I. Kalinderu. Din păcate, multe valori au fost distruse, pierdute în anii regimului comunist. A contribuit la aceasta maniera brutală de desființare a unor merituoase

instituții de cultură, cum au fost Biblioteca Ateneului Român, Așezământul Cultural «Ion C. Brătianu», Fundația Culturală «Mihail Kogălniceanu», Muzeul «Alexandru Saint-Georges» etc. Fondurile lor au trecut prin mâini diverse, transferări succesive care au favorizat risipirea multor lucrări pentru ca, începând cu anul 1955, să-și găsească liniștea în depozitele bibliotecii noastre. Patrimoniul acesta a fost îmbogățit continuu prin donații și printr-o politică susținută de achiziții. Așa s-au putut obține arhive personale, manuscrise și corespondență aparținând lui Valeriu Braniște, dr. C. I. Istrati, N. Georgescu-Tistu, Sextil Pușcariu, Cezar Petrescu etc.”¹

Toate aceste fonduri de valori existente în cadrul Colecțiilor Speciale de la Biblioteca Națională a României trebuie să fie păstrate, conservate, dezvoltate, prelucrate și, mai ales, valorificate prin alcătuirea de cataloage tradiționale și online, organizarea de expoziții, simpozioane, rotonde, prin redactarea unor publicații proprii, prin colaborarea cu alte instituții de cultură și prin mediatizarea celor mai importante inițiative. „Peste toate, la ordinea zilei este, trebuie să fie, informatizarea, mijlocul modern care, pe baza unor programe naționale, va putea permite conectarea necesară într-un unic sistem a principalelor biblioteci, arhive și muzee din țară”².

Cabinetul de Manuscrise de la Biblioteca Națională a României cuprinde aproape 40.000 u.b., dintre care aproximativ 10.000 u.b. sunt manuscrise propriu-zise, iar circa 30.000 u.b. sunt piese de corespondență. Majoritatea manuscriselor și pieselor de corespondență sunt create în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea, reflectând modernizarea societății și culturii românești.

¹ Mamina, Ion, Valori de patrimoniu în Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale a României, în „Lucrările Simpozionului «Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației», 23-24 noiembrie 2000”, coordonator conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu, 2001, București, Credis, p. 74.

² Ibidem, p. 77.

Caracteristica principală a acestor tipuri de documente este unicitatea, copiile neavând aceeași valoare. Criteriile de evaluare a unor astfel de piese în vederea achiziționării lor se referă la autenticitate, vechime, valoare istoric-documentară, valoare științifică, valoare artistică, existența semnăturii autorului, starea de conservare. De asemenea, este important dacă manuscrisul este sau nu inedit și dacă se adaugă unor fonduri deja existente în bibliotecă, completând ansamblul operei unui autor, portretul unei personalități, datele despre o anumită epocă, problematica unei teme etc. „Farmecul discret al manuscrisului”³, atât de cunoscut cercetătorilor, se degajă din contactul direct cu documentul original, care evocă o perioadă de timp mai veche sau laboratorul de creație al unui autor și redă uneori nașterea unor capodopere.

Fondul de manuscrise propriu-zise este foarte divers – poezii, nuvele, povestiri, romane, piese de teatru, memorii, jurnale, însemnări, fișe de lucru, articole, documente, cărți bisericești și cu conținut religios, lucrări muzicale religioase și laice, cărți populare, culegeri de folclor și alte lucrări diverse. În plus, fondul conține, alături de manuscrisele religioase românești scrise cu alfabet chirilic, manuscrise slavone, slavo-române, grecești, latine, precum și manuscrise maghiare, germane, franceze, italiene, evreiești, armenesti, arabe, persane și turcești, dintre care multe sunt scrise pe pergament și au miniaturi și inițiale ornate. Există chiar și un manuscris indian din secolul al XVI-lea, scris pe foi de bambus.

Dintre manuscrisele miniate mai deosebite enumerăm „Libro di Salomi” (Milano, secolul al XIV-lea), 1 filă pe pergament în limba latină (secolele al XIV-lea – al XV-lea), „Patentă spaniolă” (secolul al XVII-lea), un Coran cu două miniaturi reprezentând Mecca și Medina, două manuscrise persane și volumul „Înșiră-te mărgărite” de Vasile Alecsandri, provenit din biblioteca Reginei Elisabeta (Carmen Sylva).

Cel mai vechi manuscris este un fragment din „Evanghelia din Joia Mare” pe 1 filă de pergament din secolele al X-lea – al XI-lea, în limba greacă. De asemenea, în aceeași categorie de manuscrise se înscriu un „Evangheliar” slavon pe pergament, o culegere de cântece gregoriene în limba latină și un Coran, toate din secolul al XIII-lea.

Menționăm că uneori au fost achiziționate (prin donație sau prin cumpărare) fonduri întregi de manuscrise

și corespondență care aparțin sau care au strâns legătură cu anumite personalități (de exemplu, corespondența primită de o persoană), reflectând în mod amănunțit creația și activitatea acestora. Pot fi amintite arhivele „Martha Bibescu”, „Charles-Adolphe Cantacuzino”, „August Dall’Orso”, „Alexandru Marghiloman”, „Valeriu Braniște”, „Ilie Dăianu”, „A. P. Bănuț”, „Gh. Bogdan-Duică”, „Nicolae Georgescu-Tistu”, „Al. Marcu”, „Todor Avram”, „Ilie Bărbulescu”, „gen. N. M. Condiescu”, „Alexandru Rosetti”, „Tancred Bănățeanu”, „Vlad Bănățeanu”, „Vasile Voiculescu”, „Mihai Gafița”, „Ion Lăncrăjan”, „A. Dohotaru”, „pr. dr. Paul Mihail” și altele.

Fondul de manuscrise moderne cuprinde creații literare, memorii, jurnale, însemnări și articole semnate de majoritatea personalităților consacrate din viața culturală – scriitori, istorici și critici literari, filologi, lingviști, bibliologi, oameni de teatru, publiciști, istorici și politicieni, folcloriști, muzicieni, artiști plastici ș.a. Putem enumera nume de autori din secolul al XIX-lea până în contemporaneitate – Vasile Alecsandri, Ion Ghica, Ioan Slavici, Titu Maiorescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Mihail Dragomirescu, Șt. O. Iosif, Octavian Goga, George Bacovia, Al. Phillipide, Hortensia Papadat-Bengescu, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu, Perpessicius, Nicolae Iorga, Nichifor Crainic, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Mihail Sebastian, Constantin Noica, Petre Țuțea, Paul Goma, Paul Georgescu și alții.

Dintre operele reprezentative existente în colecție putem menționa Dimitrie Cantemir – „Vita Constantini Cantemirii” (fotocopie), „Cronica rimată despre uciderea lui Constantin Brâncoveanu” (fotocopie), Nicolae Bălcescu – „Românii supt Mihai-Voievod Viteazul” (1 filă - facsimil), Simion Bărnuțiu – „Harmonia evangelica”, Iacob Negruzzi - „Alexandru Lăpușneanu”, Alexandru Odobescu – „Pseudokynegetikòs”, Duiliu Zamfirescu – „În război”, Mihail Sadoveanu – „Ploaie la Nada Florilor”, Ionel Teodoreanu – „La Medeleni”, George Călinescu – „Enigma Otiliei”, Mircea Eliade – „Lumina ce se stinge” și Vintilă Horia - „Acolo și stelele ard”. Acestora li se adaugă poezii de Tudor Arghezi, Ion Barbu, Lucian Blaga, Alexandru Macedonski, Ion Minulescu, George Topârceanu, Vasile Voiculescu, Mihai Beniuc ș.a., caietele de însemnări ale Iuliei Hașdeu, „Jurnalul” lui Titu Maiorescu, memoriile Marthei Bibescu și ale lui Theodor Pallady etc. Menționăm și existența a 2 file facsimilate din „Liturghierul” lui Macarie (1508).

³ Ene, Ileana, Farmecul discret al manuscriselor – Scriitori români în Arhiva Muzeului Literaturii Române, vol. I, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 1998, p. 9.

Marii scriitori clasici sunt destul de puțin reprezentați în colecțiile de manuscrise de la Biblioteca Națională a României.

În privința lui Mihai Eminescu (care în perioada septembrie 1874 – iulie 1875 a condus Biblioteca Centrală Universitară din Iași, dovedindu-se preocupat de cumpărarea de incunabule, cărți vechi și manuscrise), totuși, există prima filă din „Legenda Luceafărului” (facsimil artistic), poezia „Renunțare” (3 f. - fotocopie), o scrisoare adresată scriitorilor I. L. Caragiale și Ronetti Roman (2 f. - fotocopie) pe 13 iulie 1878 din Florești (scrisoarea a fost publicată pentru prima dată în 1919), și traducerea lucrării „Gramatica critică abreviată a limbii sanscrite” de Franz Bopp (copie dactilografată și xeroxată). De asemenea, în legătură cu M. Eminescu există o „Declarație a lui Gh. Eminovici către primarul comunei Cocorăni” (1865 - fotocopie), o carte de vizită (1882 - fotocopie) a lui Titu Maiorescu către Mihai Eminescu și două volume de gravură pe lemn cu text și ilustrații la „Luceafărul” și „Versuri” de Greta Levy, realizate cu ocazia semicentenarului de la moartea poetului (1939).

În plus, există numeroase manuscrise și piese de corespondență despre Mihai Eminescu – jurnale, articole de critică literară, cuvântări, versuri dedicate poetului, traduceri de poezii eminesciene în limba franceză, fișe de lectură, partituri pe texte eminesciene, scrisori ale contemporanilor și ale urmașilor etc. Semnatarii lor sunt Titu Maiorescu, Ioan Slavici, Al. Vlahuță, Mite Kremnitz, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Mihail Dragomirescu, N. Gane, D. Caracostea, Gh. Bogdan-Duică, George Călinescu, Mihail Sadoveanu, Victor Eftimiu, Constant Ionescu, Todor Avram, N. Georgescu-Tistu, Tiberiu Iliescu, E. Monția, Gh. Dima, Andreescu-Skeletty, Edgar von Herz, N. G. Rădulescu-Niger, D. Furtună, Cezar Petrescu, Cezar Papacostea și alții. Pe baza acestor manuscrise și piese de corespondență în care se fac referiri la viața și opera lui Mihai Eminescu (unele inedite), este posibil ca, printr-o cercetare atentă, să se adauge la vasta bibliografie eminesciană o contribuție care să reflecte un aspect nou privind personalitatea și creația poetului național, precum și receptarea acestuia.

Ion Creangă este reprezentat printr-o dramatizare dactilografată după „Harap Alb” și, bineînțeles, prin manuscrisele și piesele de corespondență referitoare la viața și opera sa. După cum se știe, „Jurnalul” lui Titu Maiorescu este semnificativ pentru această epocă literară. În schimb, Ion Luca Caragiale este mai bine reprezentat, existând o colecție de piese de corespondență originale foarte interesantă.

Casa Regală este bine reprezentată în colecțiile manuscrise și piese de corespondență. Semnalăm aici paginile omagiale dedicate Reginei Elisabeta (poeta Carmen Sylva), la inițiativa unor scriitorii din Austria, cu ocazia sărbătoririi a 25 de ani de la încoronare, în mai 1906. Semnatarii textelor omagiale sunt scriitori și scriitoare de limbă germană, cehă, romanică, poloneză, slavă sudică, franceză, și reprezentanții unor institute pentru nevăzători. Printre semnatari se numără și poetul Rainer Maria Rilke (cu textul „Gedicht”).

În continuare, semnalăm existența în cadrul fondului de manuscrise a celor 96 de casete cu fișele originale ale Enciclopediei „Cugetarea”, aparținând istoricului literar Lucian Predescu, apărută în 1940. Fișele au fost îmbogățite cu date noi de către autor, în vederea publicării unei noi ediții. În prezent, aceste fișe sunt consultate atât de către bibliotecari, cât și de către diverși cercetători.

Documentele din colecție prezintă un real interes cultural și istoric. Întâlnim numeroase tipuri de documente, mai vechi sau mai noi – zapise, hrisoave, documente bisericești, decrete regale (semnate de Regele Ferdinand, Regele Mihai I), diplome, brevete, rapoarte, procese-verbale, hotărâri judecătorești, contracte, condici de socoteli, registre de cheltuieli, chitanțe etc. De exemplu, unul dintre cele mai vechi și mai semnificative documente este o copie din 1699 după „Pravila lui Vasile Lupu”.

Documentele bisericești, care formează un tot unitar cu cărțile bisericești, cărțile cu conținut religios, manuscrisele muzicale religioase și corespondența scrisă de către membrii clerului, oferă date despre viața creștină de la noi. De la mitropolitul Veniamin Costachi există un „Testament” și un document de hirotonire a protopresbiterului Nicolae (copie). De asemenea, mai există și alte tipuri de documente bisericești – pomelnice („Pomelnicul bisericii din satul Reci” – 1804, „Pomelnicul bisericii din Scăueni” – 1809, „Pomelnicul mitropoliei din București”, „Pomelnic citoresc a sfintei mănăstiri a Secului” – 1821, „Pomelnicul mănăstirii Cozia”) și monografiile de biserici din București și alte localități, scrise în anul 1906.

Astfel, în colecție se găsesc următoarele monografii - „Monografia bisericii parohiale Popa Nan” (preot Ioan Georgescu), „Monografia comunității elene din Galați cu hramul Schimbarea la față”, „Monografia bisericii Sf. Gheorghe Vechi”, „Monografia bisericii Sf. Silvestru din București”, „Monografia religioasă a județului Prahova”, „Monografiile bisericilor din județul Muscel”, „Monografia bisericii Adormirea din comuna Cocloc”, „Istoricul bisericii Bărbătescu-Vechi din București” și „Monografia

bisericii parohiale Dobroteasa”. „Monografia bisericii Sfântul Silvestru din București”, alcătuită de parohul din acea perioadă, preotul Chiriac Bidoianu, a fost redată și comentată într-o lucrare de licență în teologie pastorală, alcătuită sub îndrumarea părintelui Constantin Galeriu, care a fost publicată în 2004.

În continuare, enumerăm și alte titluri de documente bisericești – „Cartea de aur a bisericii Bucur Ciobanul și a bisericilor Stravopoleos și Adormirea Maicii Domnului” - 1940, „Copia pisaniei bisericii cu hramul Nașterii Maicii Domnului și a sfintei mucenițe Sofia” -1825, „Inscripții de pe cruci și pisanii de biserici” ș.a

Manuscrisele religioase românești (cu alfabet chirilic), slavo-române și slavone redau conținutul cărților sfinte (Vechiul și Noul Testament), al cărților de slujbă și rânduieli bisericești consacrate ale Bisericii ortodoxe, al cărților de rugăciuni, al scrierilor cu caracter religios aparținând unor personalități ale ortodoxiei și al lucrărilor despre vieți de sfinți.

De obicei, acest gen de manuscrise sunt și adevărate opere de artă, cu miniaturi, frontispicii și inițiale ornate policrome, cu legături deosebite, reprezentative pentru un număr mare de școli și orientări de caligrafie și ornamentație. Însemnările din manuscrise sunt redactate în limbile slavă, română, greacă, polonă, turcă, bulgară, rusă etc.

Lista manuscriselor slavone de la B.N.R. deja cercetate de specialiști cuprinde următoarele titluri – „Tetraevanghel” (sec. al XVI-lea), „Tetraevanghel” (sec. al XVI-lea), „Evangheliar” (sec. al XIII-lea), „Apostol” (sec. al XV-lea), „Apostol” (sec. al XVI-lea), „Apostol” (sec. al XVI-lea), „Molitvelnic” (1789), „Octoih” (sec. al XV-lea), „Cântări bisericești” (sec. al XVIII-lea), „Cântări bisericești” (1865), „Țipic” (sfârșitul secolului al XVI-lea – provenit din Muzeul „Al. Saint-Georges”), „Învățătură ale Sfântului Efrem Sirul” (sec. al XV-lea – provenit din fondul „Așezământului cultural Nicolae Bălcescu”), „Vieți de sfinți” (sec. al XVIII-lea), „Vieți de sfinți” (sec. al XVI-lea), „Vieți de sfinți” (sec. al XVII-lea), „Vieți de sfinți” (1737), „Minunile Icoanei Maicii Domnului” (sec. al XVIII-lea), „Sbornic” (1738). Acestea li se adaugă „Gramatica limbii ruse” din secolul al XVIII-lea, precum și manuscrisele slavo-române „Octoih și Rugăciuni” (sec. al XVIII-lea – provenit dintr-o colecție particulară), și „Pomelnicul mănăstirii Cozia” (1702).

Pentru exemplificare, oferim și alte titluri de manuscrise religioase din bogatul fond de acest gen din colecțiile Bibliotecii Naționale ale României – „Antologie de cântări biblicești”, „Psaltire”, „Osmoglasnic”, „Acatistul Sfântului Nicolae”, Sfântul Maxim Mărturisitorul – „Patru

sute de capete pentru dragoste” (sec. al XVII-lea), Sfântul Isaac Sirul - „Cuvinte pustnicești” și „Trimeri” (sec. al XVIII-lea), „Minunile Preacistii” (1807), „Carte de rugăciuni” (sec. al XVIII-lea), „Visul Maicii Domnului”, „Catavasier la Nașterea Domnului”, „Rugăciuni la vecernie”, „Rugăciune către Domnul nostru Iisus Hristos” (1857), „Rugăciune la Nașterea Născătoarei de Dumnezeu” (sec. al XVII-lea), „Tălcul Sfintei Liturghii” de Constantin Dascălul (1783), „Faptele Sfinților Apostoli” (sec. al XVII-lea – al XVIII-lea), „Viețile sfinților Ioan Gură de aur, Sf. Vasile cel Mare și a Sf. Nicolae” de ieromonahul Ieremia (1746), „Minunile Maicii Domnului” (1749), „Canon de rugăciune către cei 12 apostoli”, „Mineiul lunii noiembrie” (1827), „Sfintele cărți cu slujbe la praznice dumnezeiești” (1852), „Slujba Praznicelor și Sfinților Mari”, scrieri de Sfântul Simeon Noul Teolog (sec. al XVIII-lea), „Troparele Învierii” și altele.

Bineînțeles, acestor manuscrise religioase românești, slavone și slavo-române li se adaugă manuscrise religioase grecești și latine (unele în fotocopii), mai ales din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. De exemplu, există un manuscris grecesc cu titlul „Sinopsis” (1700), un manuscris în limba greacă cu titlul „Închinăciune a orașului Sfânt Ierusalim și a întregii Palestine” (1749), un manuscris grecesc de la Sfântul Munte Athos cu 2 pagini (fotocopii), și un manuscris grecesc aparținând ieromonahului Neofit.

Dintre piesele mai deosebite, amintim un „Martirologiu” în limba franceză cu gravuri (1739), „Carte de rugăciuni” în limba latină (sec. al XIV-lea) și două manuscrise ebraice – un manuscris cu ilustrații („Istoria Esterei” și „Tora”), și 3 suluri pe pergament cu „Tora”.

Manuscriselor cu texte religioase li se adaugă manuscrisele muzicale religioase românești, slave și grecești. Se remarcă în mod special manuscrisele de muzică psaltică, de tradiție bizantină, necesare cultului ortodox (de exemplu, antifonare din secolul al XVII-lea). Există și numeroase manuscrise de acest gen în fotocopii. Dintre titlurile existente în colecție amintim „Psaltichie”, „Antologie psaltică” (sec. al XIX-lea), „Antologie de cântece bisericești” (1885), „Heruvic” (sec. al XIX-lea), „Cântece bisericești” ș.a.

De asemenea, colecția de manuscrise muzicale cuprinde numeroase partituri aparținând unor muzicieni moderni – George Enescu (fragmente), Ionel Perlea, Béla Bartók, Mihail Jora, Dimitrie Cuclin, Ioan Vidu, Eduard Caudella ș.a.

În privința genului de manuscrise românești copiate de-a lungul timpului, s-a observat că în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, copiii au semnat aproape

numai opere religioase, cărora li s-au adăugat treptat cele laice, cu conținut divers.

Dintre titlurile de manuscrise laice vechi (cărți populare, cronici), existente în colecțiile Bibliotecii Naționale a României, enumerăm „Letopisețul Țării Moldovei” (papa Stanciu de la biserica Tuturor Sfinților din București, 1726), „Viața a prea cuvioșilor părinților noștri a lui Varlaam și Ioasaf” (sec. al XVIII-lea), „Alexandria, Cazanie de învățătură” (1746), „Pravila lui Vasile Lupu” (copie, 1699), „Bertoldo” (fotocopii) și „Legende apocrife, descântece” (1857).

Piese de corespondență (particulară și oficială) reprezintă, de fapt, cea mai mare parte (75%) a fondului de documente manuscrise din cadrul Colecțiilor Speciale de la Biblioteca Națională a României.

Aceste pagini de corespondență (aproximativ 30.000 u.b.), alcătuiesc un adevărat tezaur încă insuficient exploatat, unele având caracter inedit. Dacă lectura unui manuscris literar poate provoca emoții estetice și uneori determină descoperirea unei opere inedite, lectura unei simple scrisori poate emoționa prin dezvăluirea unor aspecte noi din biografia autorului și oferă de multe ori informații interesante pentru istoria literară. De asemenea, textele unor scrisori sunt alcătuite ca texte literare (de exemplu, corespondența lui Tudor Arghezi), sau conțin piese literare propriu-zise (de exemplu, corespondența lui Vasile Voiculescu).

Cele mai vechi scrisori datează din secolul al XVII-lea și aparțin unor clerici catolici de la nunțiatul papal din Polonia. În privința secolelor al XIX-lea și al XX-lea românești, putem afirma că sunt prezenți în colecții aproape toți scriitorii din această perioadă (în special, sfârșitul secolului al XIX-lea și perioada interbelică) – Gh. Asachi, I.H. Rădulescu, Vasile Alecsandri, C. Negruzzi, Aron Pumnul, Mihai Eminescu, I. L. Caragiale, Ioan Slavici, Gala Galaction, Ion Agârbiceanu, Panait Istrati, B. Fundoianu, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Camil Petrescu, Mihail Sebastian, M. Vulcănescu, Emil Cioran, Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Constantin Noica, Nicolae Steinhardt, Vasile Voiculescu, Valeriu Anania și mulți alții.

De asemenea, piesele de corespondență sunt semnate de către membri ai Casei Regale - Regina Elisabeta, Regina Maria, Principesa Ileana, Carol al II-lea; membri ai aristocrației - Martha Bibescu, Maruca Enescu, principesa Zoe Șuțu, Elena Văcărescu, Elena Ghica (Dora d'Histria), George Bibescu, Anton Bibescu, principele Basarab Brâncoveanu, G. Cantacuzino, Lascăr Catargiu, Al. Știrbey, M. Șuțu, principele Nicolae și alții; politicieni - Nicolae Titulescu, I. G. Duca ș.a.; istorici - Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Grigore Tocilescu, D. Onciul și alții.

Printre semnatari se mai numără filologi și lingviști - Al. Rosetti, Sextil Pușcariu, Ion Bianu, Iorgu Iordan, Eugen Coșeriu ș.a.; bibliologi - N. Georgescu-Tistu; istorici și critici literari - Titu Maiorescu, Ilarie Chendi, M. Dragomirescu, Garabet Ibrăileanu, Paul Zarifopol Eugen Lovinescu, Tudor Vianu, G. Călinescu ș.a.; publiciști - C. Mille, O. C. Tăslăuanu; folcloriști - Artur Gorovei, M. Gaster ș.a.; artiști - muzicienii George Enescu, Dinu Lipatti, Cella Delavrancea, Ionel Perlea, Vladimir Maximilian ș.a., actorii George Vraca, Ion Manolescu, Ion Anestin, Elvira Godeanu, Maria Ventura, Sonia Cluceru ș.a., pictorii I. Iser, N. Tonitza, Al Ciucurencu ș.a.; luptători naționaliști din Transilvania - Vasile Goldiș, V. Lucaciu, E. Brote, I. Rațiu; numeroși clerici - patriarhul Miron Cristea, mitropolitul Nicolae Bălan, pr. prof. Dumitru Stăniloae, pr. dr. Paul Mihail, André Scrima și alții.

Bineînțeles, există și emitenți (sau destinatari) importanți cu un număr mic de scrisori sau câte o singură scrisoare, putând fi grupați după perioada istorică, după loc sau după profesie.

Dintre raritățile întâlnite în colecție, amintim scrisoarea lui Mihai Eminescu către I. L. Caragiale și Ronetti Roman (fotocopie - 1878), cartea de vizită a lui Titu Maiorescu către Mihai Eminescu (fotocopie), scrisoarea lui Nicolae Bălcescu către Luxița Florescu, scrisoarea lui Mateiu Caragiale către Al. Rosetti, scrisoarea lui R. Dasgupta către d-na Eliade, cererea de înscriere în Societatea Scriitorilor Români a lui Ernest Bernea (adresată lui N. I. Herescu) și scrisoarea părintelui Dumitru Stăniloae către Ion Clopoșel.

În cadrul colecției de scrisori există și piese semnate de către autori străini, unii foarte cunoscuți – Romain Rolland, Paul Valéry, Thomas Mann, Henri Barbusse, Henri Bergson, generalul Berthelot, Steven Runciman, Carlo Tagliavini, M. Bartoli, Mario Roques, J. U. Jarnik, Yehudi Menuhin, Arthur Rubinstein și alții.

Numărul mare de piese de corespondență (unele inedite), strânse în cadrul acestei colecții (care mai cuprinde și manuscrise semnate de aceiași autori), informațiile pe care acestea le conțin (biografice sau culturale), și relațiile care se pot stabili între expeditorii și destinatarii din diverse domenii și din diferite perioade și locuri, creează un fel de rețea de date și conexiuni posibile cu efect stimulator și oferă prilejul unor cercetări semnificative pe teme variate.

Parcurgerea registrelor, analiza modului în care sunt așezate la raft aceste numeroase piese de corespondență și activitatea de prelucrare permit observarea unei grupări a lor în funcție de data la care au fost achiziționate (primind numere de inventar și fiind așezate la raft în ordinea acestora), de emitenți și, uneori, de destinatari.

Anumite scrisori se grupează în fonduri de manuscrise și corespondență aparținând aceluiași autor (arhive de scriitori – fondul „Martha Bibescu”, fondul „Charles-Adolphe Cantacuzino”, fondul „Ilie Bărbulescu”, fondul „Vasile Voiculescu”, fondul „A. Dohotaru”, fondul „Ion Lăncrăjan” ș.a.).

De asemenea, un alt tip de grupare a pieselor de corespondență se realizează în jurul emitentului lor (către același destinatar sau către destinatari diferiți), contribuind la cunoașterea directă a personalității acestuia – de exemplu, scrisori semnate de Regele Carol I către Ela Filiti; scrisori semnate de I. L. Caragiale; scrisori semnate de Al. Odobescu către Sașa; scrisori semnate de Aron Pumnul către Pavel Bănuțiu; scrisori semnate de Panait Istrati către Panait Mușoiu; scrisori semnate de Mihail Sebastian către Șerban Cioculescu; scrisori semnate de Tudor Arghezi; scrisori semnate de George Enescu; scrisori semnate de Mircea Eliade; scrisori semnate de Emil Cioran către Jenny Acterian ș.a.m.d.

În plus, există grupe de scrisori constituite în jurul destinatarului lor, cu emitenți diferiți (astfel de grupe de piese de corespondență se întâlnesc și în cadrul unor arhive de scriitori). Astfel, putem menționa scrisori către Hagi Constantin Pop (secolul al XVIII-lea); scrisori către I. Dăianu; scrisori către Ion și Emilia Rațiu; scrisori către A. D. Xenopol; scrisori către Al. Marghiloman; scrisori către Al. Rosetti; scrisori către Herman Sami; scrisori către O. Densușianu; scrisori către Vlad Bănățeanu; scrisori către Mihai Gafița ș.a.

În anumite cazuri, grupele de piese de corespondență (unele alăturate manuscriselor unui autor), pot fi constituite retrospectiv, nefiind achiziționate în același timp toate scrisorile trimise de către un autor sau toate scrisorile primite de un autor (există fonduri în curs de constituire). De asemenea, în cadrul unei arhive de scriitor se găsesc, în mod normal, piese de corespondență primite de acesta, dar este posibil ca tabloul oferit de o arhivă să fie completat de scrisori scrise de acesta achiziționate în altă perioadă (de exemplu, fondul „Martha Bibescu”).

Bineînțeles, există și fonduri care nu pot fi reunite complet, o parte dintre manuscrisele și piese de corespondență trimise de un autor (sau primite de un autor) fiind deținute de alte instituții (de exemplu, „Jurnalul” lui Titu Maiorescu, scris pe mai multe caiete, și corespondența acestuia, din care o parte se află la Muzeul Literaturii Române).

Importanța fiecărei piese de corespondență depinde mai mulți factori, dintre care subliniem aici vechimea, valoarea emitentului (uneori și a destinatarului) și conținutul propriu-zis, care poate oferi informații valoroase despre biografia și operele scriitorilor. Alături de manuscrisele propriu-zise, de însemnări, memorii și jurnale, scrisorile sunt documente literare. Studiarea manuscriselor oferă date despre paternitatea, geneza și autenticitatea unei opere. Există posibilitatea confruntării variantelor unei opere, a stabilirii diverselor etape de creație din viața unui scriitor, a identificării pieselor inedite. Piese de corespondență pot sprijini aceste activități de arhivistică literară, pentru că mai există destule „pete albe pe harta literaturii noastre”.⁴

Pentru exemplificarea rolului semnificativ al corespondenței unui scriitor în vederea clarificării unor probleme de istorie și critică literară putem alege mai multe fonduri de scrisori aparținând unor scriitori importanți.

Scrisoarea lui Mihai Eminescu către I. L. Caragiale și scriitorul evreu Ronetti Roman (fotocopie), datează din 13 iulie 1878 și este scrisă din Florești, pe 2 file. A fost publicată pentru prima dată în „L'Independance roumaine”, XLIII, nr. 12, 250, 29 iunie 1919, p. 1, și apoi în volumele „Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu” de Augustin Z. N. Pop (Editura Academiei R.S.R., 1969) și „Opere XVI. Corespondență” (1989).

La Biblioteca Academiei Române există o copie a aceste scrisori (BAR – Arhiva M. Eminescu I Varia 8, f 1-2, copie). Întreaga corespondență a lui Mihai Eminescu a fost publicată sub auspiciile Academiei Române, în volumul Eminescu - „Opere III. Publicistică. Corespondență. Fragmentarium” de la editura „Univers enciclopedic” (București, 1999).

În perioada mai-iulie 1878, Mihai Eminescu se afla la moșia Florești a lui Nicolae Mandrea, unde fusese trimis de conducerea ziarului „Timpul”, ca măsură de precauție, având în vedere atacurile poetului la adresa politicii interne și externe a guvernului liberal, în special în legătură cu problema Basarabiei. El traduce primul volum din „Fragmente zur Geschichte der Rumänen” de Eudoxiu Hurmuzachi (5 volume), apărut în 1879 cu titlul „Fragmente din istoria românilor” (următoarele două volume au fost traduse de către Ioan Slavici și au apărut în 1900).

Scrisoarea lui Eminescu către prietenii săi I. L. Caragiale și Ronetti Roman este scrisă într-un limbaj foarte familiar și umoristic. Poetul le mulțumește

⁴ Ene, Ileana, op. cit., p. 6.

ironic pentru „multele scrisori” pe care le-a primit de la ei, pentru care „s-au bucurat sufletul meu în adânc și s-au uns cu untdelemnul veseliei băierile inimei mele”. Dorește să primească „Timpul” („ca să fac și eu haz”) și îi roagă să mai treacă pe la casa lui. Pe sine însuși se numește „Moș Iftime Talpă-Lată” și pe C. A. Rosetti, cu care polemiza la „Timpul”, „Rosetache Alias Berlicoco”.

De asemenea, în colecțiile Bibliotecii Naționale a României se găsesc 24 de scrisori și cărți poștale semnate de Ion Luca Caragiale, un alt mare scriitor clasic. Numărul lor este mic în comparație cu întreaga corespondență a scriitorului, care cuprinde sute de epistole, adunate de către Șerban Cioculescu și Paul Zarifopol în „Opere. VII” (1942) și „I. L. Caragiale – Scrisori și acte” (1963). În aceste volume sunt cuprinse și 18 scrisori dintre cele aflate la „Colecțiile Speciale” de la BNR.

Dacă alegem un alt mare scriitor din literatura română care este prezent în colecțiile de la Biblioteca Națională a României, și anume pe poetul, prozatorul și dramaturgul Vasile Voiculescu (1884-1963), constatăm că există o adevărată arhivă a acestui scriitor, compusă din manuscrise literare originale și din corespondență. În plus, anumite scrisori conțin și poezii trimise spre lectură generalului Nicolae M. Condiescu, președintele Societății Scriitorilor Români (1936-1939), colaborator la „Gândirea” și la „Revista Fundațiilor Regale”.

Piese de corespondență (45 u.b.) sunt scrisori și cărți poștale ilustrate expediate între anii 1901-1939. Cele mai multe dintre ele (31 u.b.) sunt trimise către soția sa și către alte rude, prezentând un interes literar mai mic. Printre destinatari se mai numără A. Pop-Marțian (1 u.b) și C. Baltazar (1 u.b.).

Bineînțeles, cele mai interesante scrisori din punctul de vedere al istoriei și criticii literare sunt cele adresate generalului Condiescu și soției acestuia (12 u.b.), în care sunt abordate subiecte legate de creația literară. Generalul N. M. Condiescu, el însuși scriitor, era în acea perioadă președintele Societății Scriitorilor Români. Trei dintre scrisori conțin poezii originale ale lui Vasile Voiculescu, trimise spre lectură generalului Condiescu – „Sufletul vinului”, „Androgenul” și „Amurg”. Subliniem că acest schimb epistolar completează atât arhiva aparținând lui Vasile Voiculescu, cât și arhiva aparținând generalului N. M. Condiescu, care mai conține manuscrise și alte piese de corespondență.

Peisajul literaturii contemporane (din perioada regimului comunist) poate fi mai bine conturat cu ajutorul unei arhive constituite în jurul numelui criticului și

istoricului literar Mihai Gafița (1923-1977), destinatarul unui număr foarte mare de scrisori din partea confracțiilor săi, în calitate de redactor-șef la Editura „Cartea Românească” (1970-1977), al cărei director era, de la înființare (1970), scriitorul Marin Preda.

Mihnea Gafița a oferit Bibliotecii Naționale a României 521 de scrisori adresate tatălui său, semnate de majoritatea scriitorilor care se afirmaseră sau încercau să se afirme în perioada 1970-1980, în condițiile restrictive bine cunoscute. Editura „Cartea Românească” se străduia să ofere scriitorilor talentați o șansă de a se afirma, trecând pe cât posibil peste limitele impuse de cenzura comunistă.

Conținutul pieselor de corespondență se referă la propuneri de opere spre publicare, vizite anunțate la editură, întrebări despre stadiul de lectură al unor manuscrise depuse spre publicare, despre date și condiții tipografice de publicare, la problemele financiare apărute cu ocazia publicării unor lucrări etc. Bineînțeles, există și scrisori cu caracter mai personal (referitoare la familie și copii), adresate de către prieteni, dar aluziile la problematica literară nu lipsesc nici din acestea, literatura fiind cu adevărat unul dintre cele mai pasionante subiecte atât pentru emitenți, cât și pentru destinatar.

Numărul mare de scriitori care se adresează lui Mihai Gafița reflectă efervescența vieții literare românești din acea perioadă – Fănuș Neagu, Zaharia Stancu, Marin Preda, Eugen Simion, Veronica Porumbacu, Mihail Petroveanu, Anatol E. Baconsky și Clara, D. Țepeneag, Petru Popescu, Augustin Buzura, Mitropolitul Nifon Criveanu, pr. Petru Rezuș, Ileana Berlogea, Gerda Barbilian, Ana Blandiana, Romulus Rusan, Vintilă Corbul, Constantin Ciopraga, Ion Caraion, Valeriu Anania, Dragoș Vicol, I. Peltz, G. G. Ursu, D. R. Popescu, George Astaloș, I. Petrovici, Dinu Pillat, Cezar Petrescu, Platon Pardău, Aurel Dragoș Munteanu, A. Marino, Ion Lăncrăjan, Gh. Grigurcu, C. C. Giurescu, Iosif Constantin Drăgan, Șerban Cioculescu, Demostene Botez, I. Biberi, Mihai Beniuc, Ury Benador, Mircea Zăciu, Camil Baltazar, Tudor Arghezi (o scrisoare din 1958), Al. D. Zamfirescu, V. Nicolescu, Margareta Sterian, Teodor Scarlat, Porfira Sadoveanu, Octav Sargețiu, Petre Pascu, Petre Pandrea, Sașa Pană, Eta Boeriu, Maria Banuș, I. Grigorescu, Marin Mincu, George Moroșanu, George Lesnea, Liviu Bratoloveanu, Silviu Iosifescu și alții.

În cadrul acestei colecții atrage atenția în mod special un set de 15 scrisori aparținând scriitorului Valeriu Anania (1921-2011), călugărit, devenit din 1993 arhiepiscopul Bartolomeu Anania al Vadului, Feleacului și Clujului.

Poetul, prozatorul și dramaturgul V. Anania a debutat în 1935 în revista „Ortodoxia”, cu poezia „Pământ și cer”. Absolvent al unor studii superioare de teologie și călugărit la Mănăstirea Antim în 1942, Valeriu Anania a avut de suferit de pe urma prigoanei comuniste, fiind închis între anii 1958-1964, ca mulți alți intelectuali și clerici români. Și-a continuat activitatea literară, debutând editorial cu poemul dramatic „Miorița” (1966). A publicat mai multe volume de versuri, teatru („Meșterul Manole” – 1968), memorialistică („Rotonda plopilor aprinși” - 1983), și romanul „Străinii din Kipukua” (1979). A colaborat la revistele „Gândirea”, „Convorbiri literare”, „Credința” (Detroit), „Noi” (Detroit), „Destin” (Madrid), „Luceafărul” și altele.

Între anii 1965-1976, la Detroit, Valeriu Anania a deținut mai multe funcții bisericești în cadrul Arhiepiscopiei misionare ortodoxe române din America. În 1967 a fost hirotonit ieromonah și hirotosit arhimandrit de către episcopul Victorin al Americii, iar în 1969 a fost membru în delegația Bisericii Ortodoxe Române care a vizitat Bisericile vechi orientale din Egipt, Etiopia și India. A fost director al Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române din București (1976-1982). În 1982 s-a retras la mănăstirea Văratec și a revizuit traducerea românească a Sfintei Scripturi.

Cele 15 scrisori și cărți poștale ilustrate trimise lui Mihai Gafița sunt scrise în perioada 1966-1976, când V. Anania se afla la Detroit, desfășurând și acolo o bogată activitate literară. Locurile de unde sunt expediate piesele de corespondență sunt Hollywood, Honolulu, Hawaii, Detroit și Los Angeles.

Subiectele abordate în aceste scrisori sunt preponderent literare (de exemplu, se referă la tipărirea unui volum de versuri cu un tiraj mai mare, la corecturile la un nou volum sau la faptul că lucrează la piese de teatru).

Aceste scrisori, care conțin numeroase informații cu caracter literar, au căpătat odată cu trecerea timpului o importanță din ce în ce mare, reflectând o perioadă din activitatea scriitorilor români din țară și din S.U.A.

Arhiva de scrisori și cărți poștale adresate scriitorului Mihai Gafița într-o perioadă importantă pentru literatura română este un exemplu semnificativ în privința rolului de documente literare al pieselor de corespondență.

Dacă depășim sfera literaturii, în care scrisul este un mod de viață și corespondența poate fi analizată ca o completare a operei, constatăm că numeroase personalități din diverse domenii s-au manifestat prin scris și și-au exprimat opiniile chiar prin intermediul pieselor de corespondență, uneori cu un talent epistolar deosebit.

Pentru noi, un exemplu concludent în acest sens este marele muzician George Enescu (1881-1955). Publicarea în 1974, la Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, a primului volum de „Scrisori” aparținând lui G. Enescu, sub îngrijirea lui Viorel Cosma, a trezit un viu interes. Al doilea volum a apărut în 1981, în total fiind publicate 877 de scrisori. După cum nota și editorul, corespondența lui G. Enescu este estimată la peste 3.000 de scrisori, dintre care aproximativ 1.000 se găsesc în arhivele și bibliotecile din România.

În colecțiile Bibliotecii Naționale a României se găsesc 46 de piese de corespondență semnate de George Enescu în perioada 1902-1950. Majoritatea sunt scrise în limba franceză, doar 8 scrisori fiind redactate în limba română. Dintre acestea, 25 de scrisori sunt cuprinse în volumele publicate la Editura Muzicală.

În continuare, pentru a completa prezentarea colecției de piese de corespondență din cadrul Colecțiilor Speciale ale Bibliotecii Naționale a României, semnalăm existența unor numeroase scrisori semnate de membrii ai clerului în diferite epoci (secolele al XVIII-lea – al XX-lea), a căror lectură poate aduce informații interesante despre viața noastră bisericească. Aceste scrisori cu caracter religios se alătură în mod semnificativ manuscriselor religioase și manuscriselor muzicale religioase din cadrul Colecțiilor Speciale, reflectând spiritualitatea creștină ortodoxă, una dintre direcțiile constante ale culturii românești.

Semnatarii pieselor de corespondență cu caracter religios sunt ieromonahul Dorotei (către Hagi Constantin Pop), arhimandritul Nicodim Greceanu (către Hagi Constantin Pop), preotul Oprea din Brănești, ieromonahul Neofit, arhimandritul Dorotei al Coziei (1800), arhimandritul Partenie (1796), episcopul Iosif de Sevastos, arhimandritul Ilarion, monahul Visarion, stareța Fevronia (către părintele Cozma – 1847), Sfântul Calinic de la Cernica (3 scrisori din 1841, 1843 și 1855), arhimandritul Nicandru (1852), arhimandritul Scriban și alții.

Din secolul al XX-lea amintim numele altor personalități religioase, printre care și scriitori consacrați - patriarhul Miron Cristea (către Valeriu Braniște), mitropolitul Nicolae Bălan (către Todor Avram), preotul Dumitru Stăniloae (către Ion Clopoșel), Ion Agârbiceanu, Gala Galaction, mitropolitul Nifon Criveanul (către Mihai Gafița), Valeriu Anania (către Mihai Gafița), pr. Petru Rezuș (către Mihai Gafița), pr. dr. Paul Mihail, Nicolae Steinhardt, Andrei Scrima și alții.

De asemenea, semnalăm existența în colecțiile de manuscrise și piese de corespondență a unor autografe, în

afara celor care pot fi identificate pe documentele propriuzise. Acestea aparțin unor personalități ale vieții culturale și politice – Carmen Sylva, Regina Maria, Elena Văcărescu, Robert de Fleurs, Jean Cocteau, Paul Valéry, Anatole France, Henry Bataille, Gabriele D'Annunzio, Yehudi Menuhin, Igor Stravinski și alții. Este de remarcat faptul că unele autografe sunt rarități, deoarece în colecție nu se află manuscrise și piese de corespondență semnate de aceiași autori.

În plus, pe copertile unor manuscrise sub formă de carte pot fi întâlnite ex-libris-uri (mărci de proprietate), aparținând unor persoane care au deținut aceste manuscrise la un moment dat (de exemplu, „Ex-libris Sihlea”). Aceste ex-libris-uri completează colecția de ex-libris-uri de la Cabinetul de „Stampe”.

În general, putem afirma că fondul de manuscrise și piese de corespondență de Biblioteca Națională a României este încă insuficient cunoscut. Prin prelucrarea și valorificarea documentelor în cadrul bibliotecii, dar și prin intermediul unei atente activități de cercetare literară, pot fi descoperite date noi.

Există fonduri de manuscrise și piese de corespondență deja cunoscute și publicate de către cercetători și editori (de exemplu, Mircea Eliade, Vasile Voiculescu, George Călinescu, George Enescu, manuscrise de muzică psaltică ș.a), sau semnalate în cataloage (de exemplu, manuscrisele slavo-române), dar există și fonduri rămase în umbră. În plus, sunt achiziționate fonduri noi, mai mult sau mai puțin voluminoase, uneori completându-le pe cele existente deja în colecție. Atât un manuscris inedit, cât și o scrisoare încă necunoscută pot aduce informații complet noi despre un autor. De asemenea, există documente care nu formează arhive importante, dar care pot fi puse în legătură cu fonduri mai ample existente în alte instituții.

Catalogarea on-line și digitizarea pot contribui la o valorificare completă și complexă a fondurilor, prin avantajele oferite de informatizare (acces rapid la informații, consultarea copiilor digitale ale documentelor etc.).

Conservarea și restaurarea manuscriselor și pieselor de corespondență

Documentele păstrate în Cabinetul de Manuscrise de la Biblioteca Națională a României sunt piese unicate, unele cu valoare de bunuri de patrimoniu (conform Legii 182/2000 privind protejarea patrimoniului cultural național mobil, acestea vor fi clasate în bunuri culturale

din tezaurul patrimoniului cultural național, cu valoare excepțională, și bunuri culturale din fondul patrimoniului cultural național, cu valoare deosebită). În consecință, măsurile pentru protejarea, conservarea și restaurarea acestor documente sunt obligatorii.

Colecțiile Speciale deținute de Biblioteca Națională a României au fost adăpostite până în 2012 într-o clădire din 1920, fostă reședință particulară a familiei Brătianu. Această clădire cu valoare arhitectonică, care nu a fost încă renovată, prezenta mai multe inconveniente din punctul de vedere al conservării documentelor speciale – canalizare veche („a condus la infiltrații ascendente în ziduri, la apariția de zone cu igrasie și expansiune de mucegaiuri specifice”⁵), fisuri la burlanele de scurgere a apei și în acoperiș (au produs infiltrații de apă și apariția unor zone de umezeală pe tavane și pe pereți), neizolare termică a podului (înregistrându-se variații nepermise de temperatură între vară și iarnă în depozitele de la acest nivel).

Din cauza lipsei de spațiu, la început manuscrisele și piesele de corespondență au fost depozitate într-o singură cameră, în condiții necorespunzătoare. În anul 1998, o parte dintre documente au fost mutate și așezate la raft într-o cameră alăturată, mai mare, special amenajată cu rafturi. De asemenea, au fost reșezate la raft documentele rămase în prima cameră.

Existând un spațiu mai mare, a fost posibil ca mii de scrisori să fie învelite fiecare în materiale protectoare și așezate în cutii, asigurându-se o conservare de durată. De asemenea, pe parcursul acestei reșezări la raft, ca și în timpul activității obișnuite, au fost selectate și așezate separat numeroase manuscrise și piese de corespondență (unele foarte valoroase), care necesitau operațiuni de restaurare urgente. Treptat, aceste documente au fost predate la Laboratorul de restaurare și patologie, unde au fost restaurate și așezate în materiale protectoare corespunzătoare. La revenirea în depozite, manuscrisele și piesele de corespondență au fost reșezate la raft în ordinea numerelor de inventar, pentru a putea fi regăsite ca toate celelalte documente.

În general, s-a constatat că starea de conservare a manuscriselor și pieselor de corespondență nu este foarte bună și mai sunt foarte multe de făcut în acest sens. De-a lungul timpului, documentele s-au fragilizat, suferind diverse deteriorări de natură fizică, chimică și biologică. De obicei, se recomandă limitarea accesului la consultare pentru documentele deteriorate și propunerea acestora pentru igienizare, dezacidificare și restaurare.

⁵ Nesfântu Mariana-Lucia, Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale a României. Studiu de caz, în „Revista Bibliotecii Naționale a României”, nr. 1, Anul VI, 2000, p. 39.

Deteriorările fizice (prin abraziune, murdărire) au dus la modificarea aspectului material al documentelor. Mai mult, deteriorările mecanice au produs plierea, sfâșierea, plesnirea, îndoirea sau răsucirea materialelor.

Deteriorările chimice au afectat structura materialelor din care sunt compuse documentele (hârtie, pergament, piele, materiale textile, metale, lemn etc.). Acest gen de deteriorări sunt ireversibile, ducând la o modificare a compoziției materialelor, cu efecte de scădere a rezistenței, modificare a culorii etc.

Deteriorările chimice pot să apară dintr-o cauză internă (compoziția hârtiei, care este acidifiată aproape complet, cernelurile și culorile utilizate etc.), sau din contactul cu diverși agenți externi – praful, lumina, gazele, umezeala, precum și diverse materiale acide (de exemplu, legături noi aplicate unor volume vechi, pete produse de lumânări etc.).

Deteriorările de natură biologică sunt modificări care apar ca urmare a activității unor organisme vii – microorganisme, insecte și rozătoare. Microorganismele sunt organisme cu o structură extrem de simplă, prezente pretutindeni în aer sub formă de spori de bacterii și de mușegaiuri (ciuperci). Toate materialele care compun fondurile de bibliotecă sunt de natură organică, constituind astfel o sursă de hrană pentru microorganisme. Acestea se depun prin forța gravitației pe diverse obiecte, împreună cu praful. Efectele produse de microorganisme asupra documentelor, în anumite condiții de umiditate și temperatură, sunt pătarea, fragilizarea, pierderea lizibilității textului, blocarea filelor etc.

În această situație, se recomandă asigurarea unor condiții de microclimat optime, care să fie menținute constante de-a lungul timpului – o temperatură de maxim 18° C și o umiditate relativă de 50-65% (pentru cărți și documente de arhivă). Pentru supravegherea temperaturii și umidității relative, în depozitele de la Colecțiile Speciale se efectuau măsurători săptămânale pe termohigrografe. Astăzi, sunt asigurate condiții optime de microclimat în depozitele special amenajate din noul sediu al Bibliotecii Naționale a României.

În general, trebuie să se asigure circulația și ventilația naturală a aerului, precum și igiena, curățirea, desprăfuirea, dezinfectarea și dezinsectizarea generală a spațiilor de depozitare. Accesul și circulația în zonă trebuie

să fie riguros controlate. Se interzice utilizarea spațiului de depozitare pentru alte activități. Toate operațiunile de mânăuire, ambalare și transport se realizează în prezența conservatorului. În cazul organizării unor expoziții, trebuie să apară doar documentele aflate în stare bună de conservare sau restaurate.

De asemenea, așezarea la raft a documentelor trebuie să se facă conform normelor de conservare științifice. Mobilierul trebuie să fie funcțional, confecționat din materiale neutre din punct de vedere chimic și să asigure cele mai bune condiții de protejare, așezare la raft, acces și mânăuire a documentelor. Documentele trebuie ambalate în plicuri de hârtie și cutii de carton fără conținut acid și să fie însoțite de documentația stării de conservare.

Avantajele informatizării bibliotecilor pentru conservarea și valorificarea fondurilor de patrimoniu

În epoca modernă, informatizarea la nivel global a produs numeroase schimbări în toate domeniile. Societatea informațională este o societate de tip nou, în care bibliotecile, ca centre de cultură și informare, au de câștigat de pe urma dezvoltării continue a tehnologiilor de informare și comunicare. Obiectivul principal al bibliotecii este accesul la informație și „biblioteca publică are potențialul să devină instrument esențial pentru cei care doresc să folosească global sursele de informare și mai ales pentru cei care nu-și permit un astfel de acces la domiciliu”⁶.

Documentele intrate într-o bibliotecă nu mai sunt doar cele de tip tradițional. Au apărut noi suporturi, de natură audiovizuală și multimedia, care conțin date stocate atât în format analog, cât și în format digital.

În primul rând, au apărut microformatele (microfilme, microfise, microopace). „Cărți rare, și prețioase, ziare, reviste aflate în unicitate, fotografii, alte documente de valoare – toate au început să fie stocate pe microfilme și microfise. Duplicarea acestora pentru împrumuturi și schimburi interbibliotecare a devenit o activitate curentă a multor biblioteci. De asemenea, completarea colecțiilor, a volumelor absente dintr-o serie sau a numerelor unui periodic s-a putut face ușor, spre satisfacția multor biblioteci”⁷.

Microformatele aveau avantajul de a înregistra o cantitate mare de informații într-un spațiu cu 98% mai

⁶ Enache, Ionel, Rolul bibliotecilor, editurilor și arhivelor în epoca informațională, în „Lucrările Simpozionului „Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației», 23-24 noiembrie 2000”, coordonator conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu, 2001, București, Credis, p. 186.

⁷ Documente audiovizuale și multimedia în biblioteci: Ghid IFLA, traducere și adnotare de Mircea Regneală, anexe traduse de Gabriela Raicu și Corina Dovâncă, București, Asociația Bibliotecarilor din București, 2008, p. 8.

mic decât cel ocupat de documentele pe hârtie. Mai mult, numeroase biblioteci și-au transpus cataloagele pe microfîșe. Documentele audio au fost achiziționate mai ales de către bibliotecile publice, pentru a-și forma secții muzicale.

Dezvoltarea informaticii a determinat apariția documentelor multimedia, care au înlocuit microformatele. Aceste documente multimedia, „sub definiția de text, imagine, sunet pe suport informatic, cuprind suporturi optice – LV Laser Vision, format analog pentru video și imagini fixe; CD inscriptibil, format digital pentru orice media; MD MiniDisc, format digital pentru sunet; MD MiniDisc inscriptibil, format digital pentru sunet; CD reinscriptibil, format digital pentru orice media; DVD, format digital pentru orice media; DVD reinscriptibil, format digital pentru orice media”⁸.

Documentele multimedia s-au dezvoltat rapid și au fost achiziționate de majoritatea bibliotecilor, în special de cele universitare și de cercetare, interesate în mod special de bazele de date de reviste și de cărți electronice.

La noi, tradiționalismul încă primează, dar tot mai multe biblioteci românești achiziționează documente non carte, iar bibliotecarii se familiarizează cu procedeele de achiziție, prelucrare, depozitare și valorificare a noului tip de documente, pe suporturi informaționale. Ca și în cazul documentelor tradiționale, sunt importante drepturile de proprietate intelectuală pentru documentele scrise, documentele sonore și documentele care conțin imagini fixe și animate.

Trebuie însă subliniat că documentele tradiționale de tip carte au toate șansele să supraviețuiască alături documentele moderne, care necesită un echipament special pentru acces. Bibliotecarii își vor desfășura activitatea atît în mediul tradițional, cît și în mediul digital (biblioteci virtuale, biblioteci electronice).

Fiecare tip de document prezintă avantajele și dezavantajele lui. Cartea ocupă mult spațiu, dar documentele digitale nu sunt la fel de accesibile și nu oferă aceeași calitate a textului și a imaginii.

Documentul care ar putea înlocui cartea ar trebui, în mod ideal, să prezinte o serie întregă de calități, greu de obținut deocamdată. „El trebuie să fie luminat, portabil, rezistent la apă și foarte solid. Rezoluția ecranului să fie cel puțin egală cu rezoluția textului sau imaginii pe hârtie. Soft-ul trebuie să astfel creat încât să permită o utilizare

ușoară a «cărții» și «răsfoirea» sau utilizarea unor semne de carte. În afară de acestea, «cartea» trebuie să fie ieftină, astfel încât să nu creeze probleme financiare nici unei persoane. De asemenea, ea ar trebui să fie frumoasă, plăcută atingerii precum un obiect de artă, calități ale cărții care sunt apreciate astăzi. Mai mult, în această lume a informării și comunicării, conținutul ei să fie disponibil utilizatorului în orice loc s-ar afla acesta”⁹.

În acest context al informatizării serviciilor de bibliotecă, al creării de baze de date și de arhive digitale, au apărut noi posibilități de conservare, prelucrare, comunicare și valorificare a documentelor de colecții speciale, care sunt unice și a căror deteriorare din cauza comunicării și a trecerii timpului este ireversibilă.

Catalogarea on line și crearea de copii digitale ale manuscriselor și pieselor de corespondență au un rol salvator pentru conservarea și valorificarea acestor colecții. Păstrarea documentului original la raft, în vederea unei conservări pentru cât mai mult timp posibil, este foarte importantă pentru documentele cu valoare de patrimoniu. În special, această practică a început să fie utilizată în legătură cu manuscrisele miniaturate, evitându-se contactul cu cititorul, care primește doar copia digitală a manuscrisului.

Copia digitală a manuscrisului trebuie să prezinte anumite calități pentru a oferi cititorului posibilitatea de a o consulta la fel ca pe documentul original. Manuscrisul digital virtual trebuie să semene cât mai mult cu manuscrisul original și să ofere noi posibilități de cercetare. De aceea, trebuie să fie asigurată o continuă navigare în imagine. „În orice caz, computerul, asociat cu un software de calitate, poate face mult pentru utilizator; îi poate oferi imagini mai mari sau mai mici decât originalul și chiar posibilitatea de a defini sau decupa un detaliu pe o scală de la 12,5% până la 100%. În plus, cu ajutorul unei imprimante color, în numai câteva secunde, utilizatorul poate obține facsimilul unei pagini de manuscris, fie că îl interesează textul sau numai miniatura”¹⁰.

Mai mult, observațiile utilizatorului despre manuscris pot fi făcute direct la punctul de lucru și stocate într-o bază de date, alături de descrierile altor specialiști.

Copia digitală a unui manuscris este însoțită de descrierea bibliografică, realizată în conformitate cu standardul ISBD (A) și într-un limbaj de catalogare identic cu cel utilizat pentru descrierea manuscrisului

⁸ Ibidem, p. 9.

⁹ Enache, Ionel, op. cit., p. 189-190.

¹⁰ Dumitrescu, Gabriela; Lepădatu, Camelia, Structura unei copii digitale a unui manuscris/carte veche – cadru standardizat și norme de descriere, în „Lucrările Simpozionului «Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației», 23-24 noiembrie 2000”, coordonator conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu, 2001, București, Credis, p. 149.

original (de exemplu, Unimarc). Bineînțeles, o descriere integrală a manuscrisului depășește cadrele stricte ale zonelor standard, completând informațiile speciale oferite în zona notelor.

Manuscrisul original realizat de autor sau de copist și copia digitală a acestuia sunt două tipuri de documente

diferite. „Facsimilul digital poate fi considerat ca o dimensiune de siguranță a originalului unui manuscris, a imaginii sale”¹¹. Este importantă crearea unei copii digitale a fiecărui manuscris valoros pentru consultarea de către cercetători, dar și în eventualitatea dispariției documentului original unicat, supus erodării timpului.

Bibliografie

- 1) DOCUMENTE audiovizuale și multimedia în bibliotecă: Ghid IFLA. Traducere și adnotare de Mircea Regneală, Anexe traduse Gabriela Raicu și Corina Dovâncă. București: Asociația Bibliotecarilor din București, 2008, 242 p.
- 2) DUMITRESCU, Gabriela; LEPĂDATU, Camelia. *Structura unei copii digitale a unui manuscris/carte veche – cadru standardizat și norme de descriere*. În: *Lucrările Simpozionului „Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației”*, 23-24 noiembrie 2000. Coordonator conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu. 2001, București, Credis, pp. 149-161.
- 3) ENACHE, Ionel. *Rolul bibliotecilor, editurilor și arhivelor în epoca informațională*. În: *Lucrările Simpozionului „Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației”*, 23-24 noiembrie 2000. Coordonator conf. univ. dr. Adina Berciu-Drăghicescu. 2001, București, Credis, pp. 185-191.
- 4) ENE, Ileana. *Farmecul discret al manuscriselor – Scriitori români în Arhiva Muzeului Literaturii Române*. Vol. I. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 1998, 281 p.
- 5) MAMINA, Ion. *Valori de patrimoniu în Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale a României*. În: *Lucrările Simpozionului „Arhivele, bibliotecile și muzeele în universul contemporan al informației”*, 23-24 noiembrie 2000. Coordonator conf. univ. Dr. Adina Berciu-Drăghicescu. 2001, București, Credis, pp. 74-77.
- 6) NESFĂNTU, Lucia-Mariana. *Colecțiile Speciale ale Bibliotecii Naționale a României. Studiu de caz*. În: *Revista Bibliotecii Naționale a României*, 2000, Anul VI, nr. 1, pp. 39-44.

Manuscris Picu Pătruț – Colecția de manuscrise a Bibliotecii Naționale a României

¹¹ Ibidem, p. 156

New Approaches on Book and Paper Conservation-Restoration

Edited by Patricia Engel, Joseph Shirò, René Larsen, Elissaveta Moussakova și Istvan Kecskeméti. Verlag Berger Horn/Wien, 2011.

749 pagini. ISBN 978-3-85028-518-6.

Drd. Nicoleta Rahme

Șef Serviciu Dezvoltarea Colecțiilor și Schimb Internațional

Biblioteca Națională a României

B-dul Unirii nr. 22, sect. 3, cod 030833, București

e-mail: nicoleta.rahme@bibnat.ro

Creșterea fenomenului tehnologizării globale asigură instituțiilor care prezervă patrimoniul cultural scris perspective și abordări noi, ce diferă de metodele și procedeele de lucru arhicunoscute de secole. Întrebările legate de cele mai bune metode de conservare sau de restaurare a documentelor sunt prezente peste tot în comunitățile de cercetare, iar pentru un răspuns adecvat e nevoie de centre internaționale pentru cercetare, în ideea de a oferi instituțiilor deținătoare de patrimoniu o platformă dedicată schimbului practic de cunoștințe și experiență. Cooperarea internațională și interdisciplinară este singura cale de a face progres în domeniul restaurării documentelor, deoarece problemele de conservare sunt aceleași, indiferent de zona geografică unde se află documentele.

Conferința *Abordări noi în Conservarea și Restaurarea de carte și hârtie în Europa* a avut loc în Austria, la Horn, între 9 și 11 Mai 2011, și a fost organizată de către Centrul European de Cercetare pentru Conservarea și Restaurarea Hârtiei și Cărții. A fost prima conferință a acestui centru nou înființat, coordonat de Dr. Patricia Engel, și care a avut ca scop reunirea conservatorilor, bibliotecarilor și arhiviștilor, manageri de colecții și alți profesioniști implicați în domeniul conservării și restaurării patrimoniului cultural de tip carte. Trebuie menționat faptul că nu întâmplător Austria a organizat acest eveniment specific. Educația curriculară în conservare-restaurare a început în 1934 la Academia de arte de la Viena, prima în Europa, iar în 1966 conservarea hârtiei devenea subiectul preponderent în abordările științifice.

Specialiști recunoscuți în comunitatea conservării documentelor, precum Joseph Shirò (Heritage Malta, Malta), René Larsen, (Konservatorskolen, Copenhaga, Danemarca), Elissveta Moussakova (Biblioteca Națională St. Cyril și Methodiu, Sofia, Bulgaria), și István Kecskeméti (Arhivele Naționale din Helsinki, Finlanda), au fost angrenați în coordonarea lucrărilor conferinței, care poate fi văzută drept un catalizator pentru construirea unui front comun de abordare a problemelor pe care le întâmpină conservarea cărții în general, și a hârtiei în mod particular.

În mod sigur susținerea politică acordată cercetării în domeniul conservării cărții și hârtiei, manifestată printr-o serie de beneficii pe termen lung pentru moștenirea culturală, a contribuit la depășirea unor obstacole și bariere dintre Est și Vest și reflectă preocuparea de a salva patrimoniul comun. De asemenea, austeritatea economică și temerile legate de mediul înconjurător sunt provocări noi care dezvoltă nevoia de cooperare pentru utilizarea eficientă a resurselor, în contextul unui mediu economic și financiar problematic, dominat de austeritate. Astfel, acest centru de excelență are capacitatea de a coordona activitățile de cercetare din domeniul conservării hârtiei și de a reduce costurile aferente, motiv pentru care specialiștii europeni au apreciat înființarea sa în 2008. Printr-o comparație cu o serie de catastrofe înregistrate în Europa în anii 60, inundațiile din Italia și Portugalia, criza economică în sine dă naștere unor eforturi concentrate de prezervare a valorilor, iar patrimoniul scris al fiecărei țări este una dintre ele. Totodată restricțiile financiare amenință nivelul educațional, dat fiind faptul că un program de formare teoretică și practică în conservare durează cel puțin 5 ani.

Toate aceste argumente se regăsesc în organizarea conferinței de la Horn, unde peste 50 de prezentări din 25 de țări (18 din Europa), au luat parte la dezbaterile prilejuite de conferință, unde s-a dorit să se prezinte diversitatea abordărilor în conservarea și prezervarea materialelor din biblioteci și arhive (pergamente, tăblițe cerate, texte egiptene pe piele), din perspectiva considerațiilor etice și estetice, introducerea de echipamente, materiale și idei noi. Prezentările de la conferință au fost grupate într-un manual de bune practici cu același titlu de conferință și a cărei structură v-o propunem pentru lectură.

În prima sesiune a conferinței s-au abordat problemele legate de principiile fundamentale și etica în conservare și restaurare, relația esteticii cu arta restaurării, conținutul teoretic și practic din programele de formare a conservatorilor, în condițiile în care programele europene de finanțare pentru acest domeniu sunt extrem de puține.

Dintre lucrările prezentate:

“*Fundamentele teoretice în conservarea și restaurarea de carte: cât de utile sunt teoriile lui Alois Riegl și Cesare Brandi în practicile curente*”, realizat de Ursula Schädler Saub din Germania, analizează cele mai importante teorii istorice legate de prezervarea moștenirii culturale și restaurarea lucrărilor de artă expuse de către Alois Riegl în „Cultul modern al monumentelor” și Cesare Brandi „Teoria restaurării”, teorii care s-ar putea extinde și către conservarea și restaurarea de carte. Teoria valorilor expusă de Riegl nu a fost elaborată pentru obiectele istorice din muzee și biblioteci, ci pentru monumentele istorice vii și problemele lor cotidiene de prezervare în conflictul dintre valorile memoriei și valorile din prezent. Schädler susține faptul că sistemul lui Riegl, cu toate aspectele culturale și sociale, poate fi extins fără dubiu dincolo de monumentele istorice către tot ceea ce a creat omul. Contrar teoriei lui Riegl, Cesare Brandi a scris teoria sa doar pentru lucrările de artă, pictură și sculptură pentru care a propus instrumente utile legate de dimensiunea istorică și cea estetică, dar autoarea are convingerea că și aceasta se poate extinde la carte.

“*Estetica și standardele în restaurare și conservare*”, de Weronika Liszewska (Polonia), abordează impactul postmodernismului asupra conservării, a cărui contribuție este legată de acceptarea unor soluții estetice diverse și mai multe căi de restaurare. Iar conceptul estetic de operă/lucrare deschisă este explicat de către autoare.

Întrebarea retorică “*Ce avem nevoie? Educație, etică, noi valori sau o percepție diferită a profesiei?*”, de Maria Casanova (Portugalia), prezintă o istorie a contribuției portugheze în domeniu, începută în 1965 de către un legător de carte, devenit primul specialist în conservare. Autoarea prezintă câteva lucrări de restaurare realizate de lusitani, tehnicile utilizate, metodologiile și politicile aplicate în cele mai importante centre portugheze.

“*Data de expirare: necunoscută – utilizarea experimentală a materialelor pentru cartea de artist*”, a lui Ingeborg Ullrich din Germania, prezintă procedurile experimentale utilizate de artiști în producerea cărților, precum și materiale combinate în mod neașteptat. În paralel cu producerea artistică, apare și necesitatea de conservare și arhivare, o prognoză a majorității expresiilor artistice de astăzi deseori de o calitate extrem de fragilă. Printre cărțile analizate de Ullrich se află și Die Todesfuge a lui Paul Celan.

“*În căutarea urmelor*”, de Manfred Mayer și Erich Renhart (Austria), prezintă detaliile tehnice, proprietățile și avantajele utilizării lichidului de protecție împotriva incendiilor, “Novac Fire Protection Fluid” în citirea textelor șterse sau neclare.

Nicholas Pickwoad din Marea Britanie se întreabă retoric “*Biblioteca sau Muzeu? Viitorul colecțiilor de carte rară și consecințele pentru conservare și acces*”. Dintr-o perspectivă critică, autorul ne prezintă problemele legate de digitizare, dematerializare a conținutului, accesul la biblioteca de tip tradițional și problema copiilor electronice.

În sesiunea a doua, tipurile de hârtie utilizate în

secolul al XIX-lea, în special calitatea și proveniența acesteia, investigarea efectelor luminii și tratamentelor de conservare au fost înglobate în prezentările realizate de Penelope Banou (Grecia), cu “*Înregistrările de Arhivă ale Noului Stat Independent Grec (jumătatea secolului al XIX-lea). Unde Istoria, Tehnologia de realizare a hârtiei și prezervarea se întâlnesc*”, Petra Vávrová (Republica Cehă), discută despre “*Prejudiciile provocate de sursele vizibile de lumină, iradiații și efecte post-iradiații produse asupra hârtiei după 2 ani de depozitare la întuneric*”, iar Spiros Zervos (din nou Grecia) argumentează cercetările sale prin “*Investigarea cauzelor de pierdere a consistenței hârtiei după tratamentele cu apă*”.

În prezentarea sa “*O nouă abordare asupra aplatizării și albirii hârtiei: sistemul pleural*”, Salvador Muñoz-Viñas (Spania) discută despre aplicațiile și beneficiile invenției sale (o suprafață plată cu vid care permite uscarea uniformă și controlată a obiectelor de mari dimensiuni), în timp ce Manfred Schreiner (Austria) ne-a introdus în “*Documentarea filigranelor în hârtie prin radiografierea cu raze X*”, comparând alte metode folosite în același scop.

Pielea a intrat în atenția lui René Larsen (Danemarca), preocupat de necesitatea unei “*Abordări științifice în conservarea și restaurarea pielii și pergamentului în arhive și biblioteci*”, pentru a determina tipul de tratament adecvat în acest caz; Myriam Krutzsch (Germania), a dezbătut conservarea fragmentelor vechi de piele în “*Există o șansă de salvare a textelor egiptene în piele?*”, iar Igor Kozjak (Croatia) a argumentat “*Influența tratamentelor hidrolitice și cu ultraviolete asupra proprietăților pielii utilizate în conservarea de carte*”.

Colaborarea maghiaro-română pentru restaurarea Codexului Apoc (coligat din care s-au păstrat doar 116 pagini), a îmbrăcat forma unei lucrări elaborate de Zsuzsa Tóth din Ungaria, “*Restaurarea unui codex medieval maghiar unic bazat pe rezultatele cercetărilor internaționale recente și a tehnicilor noi de restaurare*”.

Merită amintit studiul de caz al unui manuscris splendid iluminat, implicit problemele de conservare și prezervare apărute, realizat de Theresa Zammit Lupi (Malta) în “*Manuscrisul Marelui Maestru Villiers de L'Isle Adam, Volumul 8: un exemplu specific de degradare și testare a pre-tratamentului*”, unde s-a pus problema îndepărtării adăugirilor de-a lungul vremii.

O serie de prezentări au fost orientate către problemele de conservare și restaurare a colecțiilor, în ceea ce privește structura originală (forma), materialele, data, originea, contextul istoric, elementele de artă și estetică: Karin Scheper (Olanda), “*Structura manuscriselor islamice. O Valorificare a cunoștințelor despre cartea islamică și implicațiile tratamentelor de prezervare și conservare*”, Rumyana Decheva (Bulgaria) cu “*Prezervarea structurii originale a codexului medieval în timpul procesului de conservare*”, Małgorzata Pronobis-Gajdzis și Jolanta Czuczko (Polonia), “*Secolul al XIX-lea, cartea – comori subestimate*”.

Preocupările pentru dezvoltarea conservării ca disciplină și a cadrului său de funcționare prin intermediul

sistemelor și principiilor au fost discutate de către specialiștii din România, Mariana Lucia Nesfântu “*Centrul Național de patologie și restaurare a documentelor de la Biblioteca Națională (CNPRD) – Perspective și nevoi de dezvoltare*”, “*Pentru o politică nouă de prezervare a documentelor*”, de Eduard Zaloshnja (Albania), și în lucrarea Irinei Guzner din Rusia “*Rezultatele programului național – un sistem complex de conservare în Siberia*”. De asemenea, imperativul cercetării, evaluării și valorificării parametrilor de conservare și prezervare a fost subliniat de către Reni Marcheva-Kanova (Bulgaria), “*Nevoia de cercetare în lucrul de zi cu zi al unui bibliotecar și prezervarea colecțiilor de bibliotecă și arhive – preocupări ale specialiștilor diferiți*”.

Soluții alternative au fost recomandate de către Abdur Rasheed (India), în prezentarea despre “*Tendințe recente în conservarea de carte și hârtie*”, prin care propune utilizarea produselor naturale precum plantele și semințele pentru a controla insectele, iar Rodica Mariana Ion (România) a sugerat utilizarea de “*Nanomateriale pentru restaurarea chimică și biologică a cărților vechi*”. Nu a lipsit digitizarea în comunicarea prezentată de István Kecskeméti (Finlanda) “*Pregătirea Colecțiilor din arhive pentru digitizare: Experiența a două proiecte de 1.55 și 2.07 milioane de euro*”, un subiect care privește comunitatea arhiviștilor.

Cea de-a treia sesiune de comunicări a debutat cu prezentarea lui Jörg Krüger (Germania), despre rezultatele unor lucrări experimentale privind “*Curățarea eșantioanelor de hârtie cu pete prin folosirea pulsațiilor laser scurte și ultrascurte*”, iar Florian Kleber (Austria) a continuat cu “*Abordările tehnice în analiza și reconstrucția manuscriselor*” ca rezultat al unui proiect care a implicat colaborarea interdisciplinară pentru partea de documentare, investigare și realizare a manuscriselor medievale slavone.

Din aceste abordări complexe ale proceselor de conservare și prezervare nu puteau lipsi tratamentele împotriva mucegaiului: Flavia Pinzari (Italia), “*Contribuția cercetărilor microbiologice în domeniul conservării hârtiei și cărții*”, John Havermans (Olanda), în “*Noi perspective asupra dezinfecției documentelor din arhive și biblioteci utilizând radiațiile gama*” propune intensitate mai redusă în aplicarea acestora.

Discuțiile asupra aplicării noilor materiale alternative, combinații sau variații de formă și proprietăți pentru a servi scopurilor conservării și prezervării au marcat sesiunea finală a conferinței. Au contribuit în acest sens Halina Rosa (Polonia) cu un “*Studiu despre adaptarea nanofibrelor de celuloză în restaurarea hârtiei vechi, a pergamentului și materialelor textile*”, Samantha Sheesley (Statele Unite ale Americii) cu “*Aplicații practice ale dispersiilor acrilice Lascaux în conservarea hârtiei*”, Mehmet Konuklar (Turcia) a prezentat “*O metodă nouă pentru conservarea operelor de artă realizate din hârtie: amestecul triplu de metil celuloză, carboximetilceluloză și particule de hidroxid de calciu*”.

Toate prezentările menționate mai sus au pus în valoare cercetarea din domeniul conservării și prezervării, au contribuit la succesul evenimentului profesional, au dat

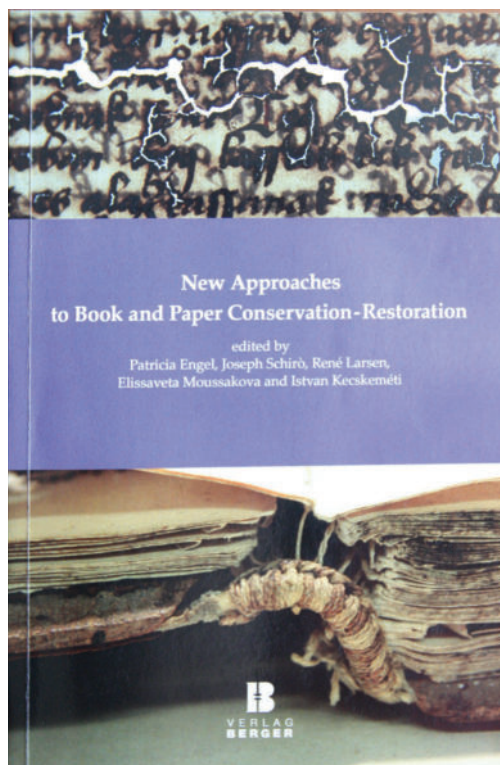
posibilitatea vorbitorilor să își prezinte cercetările și abordările din conservare, problemele cu care se confruntă, aspectele diferite care influențează sau determină eforturile lor de a gestiona patrimoniul. Abordarea interdisciplinară a conservării, conceptele și principii variate, parametri științifici, culturali și financiari nu fac altceva decât să pună în evidență nevoia de a crea o platformă solidă pentru un limbaj comun, etică, atitudine, cercetare consolidată și educație.

Cartea este însoțită la final de lista autorilor cu scurte prezentări ale acestora, cu precădere contribuțiile cele mai relevante din domeniu.

Cooperarea internațională și interdisciplinară reprezintă singura modalitate de a face progres în acest domeniu, iar cartea oferă contribuțiile din întreaga Europă, propunând teme de interes prin numeroase lucrări de specialitate. O privire de ansamblu a stadiului actual în conservarea și restaurarea la nivel european, ce ilustrează bogăția și varietatea rezultatelor din cercetare și atinge toate cele trei componente de studiu: cercetarea de bază, cercetarea aplicată și dezvoltarea experimentală, totodată pune problema prezenței profesiei în domeniu. Un ajutor util nu numai pentru conservatori și restauratori, dar și pentru actorii principali precum autorități, politicieni și colecționari. Problemele de conservare sunt aceleași, indiferent de zona geografică unde se află documentele.

Pentru România, conferința și prezența celor două lucrări constituie o recunoaștere a specialiștilor din domeniu, într-un domeniu poate incorect catalogat ca fiind de nișă, dar care se va dezvolta în anii următori.

New Approaches on Book and Paper Conservation-Restoration se regăsește în colecțiile Bibliotecii Naționale a României și poate fi consultată la Cabinetul Bibliologic.

Research in Book and Paper Conservation in Europe - a State of the Art -

Edited by Patricia Engel, Horn/ Wien: Verlag Berger, 2009, 328 p.

Dr. Ioana Mitea

Lucrarea *Research in Book and Paper Conservation in Europe. A State of the Art* încearcă să ofere o privire de ansamblu asupra stării cercetării în domeniul conservării cărții și documentelor pe suport de hârtie în Europa. Studiile cuprinse în lucrare ilustrează bogăția și varietatea rezultatelor cercetării în sfera prezervării și conservării-restaurării de carte, lucrări de grafică, desene și alte opere de artă pe hârtie, piele, pergament și papirus, materiale ce fac parte din colecțiile bibliotecilor, arhivelor, muzeelor sau din colecții de grafică și desene.

Contribuțiile autorilor au scopul de a facilita discuții în privința necesităților de cercetare în acest domeniu. Prima dintre acestea (*Paper Identification Database: Tool for Characterisation of Handmade Papers*, semnată de István Kecskeméti), prezintă bazele de date care pot ajuta un conservator să dobândească o privire de ansamblu asupra problemei cu care se confruntă, (de exemplu, pot fi folosite la identificarea și stabilirea caracteristicilor materialului, ca parte a elaborării unor strategii de conservare și prezervare). Bazele de date pot servi de asemenea drept bănci de cunoștințe în domeniul istoricului cercetării în domeniul conservării. O altă contribuție din prima parte a lucrării tratează studiul la nivel universitar al disciplinei. Semnată de Ursula Schädler-Saub, miza acesteia este de a trage un semnal de alarmă privind lipsa educației academice/superioare și a specialiștilor în domeniul conservării, fiind un interviu pe care autoarea l-a luat profesorului Otto Wächter, un pionier al domeniului în Europa, în legătură cu istoria și scopurile domeniului.

O importantă parte a cercetării este găsierea de noi materiale și instrumente de conservare. Conservarea și tratamentul preventiv al documentelor originale se numără printre preocupările autorilor contribuțiilor prezente în această lucrare, contribuții ce tratează managementul conservării colecțiilor de fotografii și prezintă studii de caz privind cercetarea în domeniul conservării (în colecția de papirusuri din Berlin sau în colecțiile bibliotecii Kórník), și tehnicile de curățare a suprafețelor. Unul dintre tratamentele cel mai des folosite în conservare poate fi îmbunătățit astăzi prin intermediul noilor tehnologii laser, de care se ocupă două capitole ale cărții. Studiul despre cernelurile manuscriselor armene (semnat de Gayane Eliazyan), prezintă un nou mod de abordare a acestui material.

Așa cum se arată în Prefața semnată de dr. Patricia Engel (paginile 11-15), lucrarea explică ce se face în acest moment în domeniul cercetării în conservarea de carte și de

documente pe suport de hârtie în Europa, indicând indirect care sunt punctele slabe și lipsurile domeniului (conservarea de carte, a documentelor pe suport de piele, pergament și a legăturilor de carte sunt puțin reprezentate în cercetare). Conferințele, programele de cooperare între instituțiile de profil, rețelele și bazele de date, (de exemplu, *IDAP data collection and knowledge sharing system*), au limitări și sunt insuficiente. Nu există o organizație de cercetare care să pună împreună eforturile și experiența specialiștilor europeni, sau care să servească ca un *data service point* și unică poartă de intrare pentru toate activitățile de cercetare din domeniu. Dezvoltarea viitoare a cercetării la nivel universitar este necesară, iar europenii trebuie să înțeleagă importanța prezervării moștenirii culturale comune, între care ponderea cărților nu poate fi subestimată. Capitolul *Safeguarding Book Heritage. An Important Task as Seen by a Book Historian* este dedicat acestui esențial aspect.

Metodele de selectare a materialelor ce urmează să fie conservate sunt tratate în studiul final. Autorul discută despre misterele unei profesii în care deciziile, se pare, nu sunt luate întotdeauna pe baza unor argumente logice, ci sunt dictate prea deseori de gusturile sau preferințele unei anumite perioade. Studiul, intitulat *The Enchantment of the Unread* (de Bernhard Gallistl), discută de asemenea nevoia accesului la o mai largă categorie de limbi pentru interpretarea corespunzătoare și diferențierea textelor, muncă necesară în activitatea de conservare.

Cărțile și lucrările de artă pe suport de hârtie au tranzitat Europa prin donații, activități comerciale sau ca pradă de război. Acest lucru înseamnă că specialiștii în conservare din Europa se confruntă cu probleme, materiale, tehnici și conținut similare în cărți, lucrări de grafică și desene. Această situație creează oportunitatea unei abordări comune. Lucrarea atinge toate cele trei direcții de studiu: cercetarea fundamentală, cercetarea aplicată și cea experimentală și stabilește nivelul la care a ajuns domeniul în prezent în Europa. Speră să servească drept punct de plecare pentru deciziile care trebuie luate și ca uneltă pentru a ghida autoritățile în acest sens și pentru a-i ajuta pe cei care organizează evenimente de strângere de fonduri pentru cercetare. Coordonatorul lucrării, dr. Patricia Engel, speră să poată sprijini demersurile E.C.C.O. (European Confederation of Conservator-Restorer's Organisation) pentru fondarea unui centru de cercetare comun european în domeniu, ale cărui avantaje sunt evitarea cercetărilor duplicate și folosirea mai eficientă a resurselor disponibile.

Restauratorul între creație și creator

*Indrăgostită elementar de cele patru elemente, se sacrifică lor,
devenindu-le hrană dar tot ea este suportul memoriei lor. Alchimic, în formule, le memorează umbra:
AER, APĂ, PĂMÂNT, FOC. Eternă ca viața, fragilă ca viața, îmbătrânind asemeni vieții... HĂRTIA.*

Cristian Paul Bedivan

*Expert restaurator elemente lemn-metal carte de patrimoniu
Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor
Biblioteca Națională a României
bdul Unirii, nr. 22, sector 3, cod 030833, București
e-mail: cristian.bedivan@bibnat.ro*

escopăr că am devenit prestator de dialog, conversând cu terța nevăzută dintre rânduri. Împart cu plăcere acest tip de lectură, plină de semne, cu urme și umbre ale celor de dinaintea mea. O carte gata citită te răzgândește și îți măsoară privirea cu rândul, iar când încerci să o lași din mână ea tot se deschide singură la pagini exemplare. Acest tip de carte te cere înapoi, să-i fii martor ascultător la câte o gălceavă aprigă între straturi suprapuse de cuvinte, ori dintre coloanele textului și detașamentele caligrafiate ce pândesc de pe margine. Uneori, cite o mână cu degetul arătător supradimensionat îți impune să te oprești din lectură și să meditezi. Și ce reprezintă meditația aceasta dacă nu tot o tăcere vorbitoare. Când diagonala textului respectă Secțiunea de aur, albul hârtiei se dăruie unei lecturi suplimentare ori unor desene marginale, îmbogățind grădina cărții spre deliciul colecționarilor.

stăzi omul în carne și oase pare să piardă spațiul lui de când lumea, lăsând loc imaginii electronice. Mîc și firav pe o scenă pierzătoare, se zbate în căldura reflectoarelor ca într-un Colosseum cu destin de ucigaș. Pe ecrane, imaginea lui bidimensională sporește zbaterea supradimensionată transformându-l într-un spectacol luminos. Au apărut noi termeni - gros plan, prim plan, cadru american- noutatea lor ținând de fragmentul rebel. Încadratura ecranului preia de pe hârtie detaliul, reorganizându-l și cerându-i trăire nouă și simbolistică separată. Privitorul spectator este deranjat estetic de pata minusculă care seamănă jenant cu o molie, o molie ce se zbate între proiecție și cadrul ecranului. Scena reală nu mai are dimensiuni umane, ochiul omului a uitat de metrul etalon. O oglindă spartă aduce fragmentul la aceleași dimensiuni ale întregului și transformă universul uman într-o proiecție de asteroizi. Fără dimensiuni guvernate de proporție omul tridimensional în carne și oase restaurează cu greu lumea în care trăiește. Simțurile

sale atrofiate descoperă ca pe o povară cele zece porunci și se refugiază temător spre surrogat de hrană – hrană surrogat, surrogat de reguli – reguli surrogat, surrogat de cultură...

rtistul se crede de cele mai multe ori adjunctul lui Dumnezeu... uneori egalul... alteori deasupra. Are două, poate trei variante - să-I nege existența, să-L înlocuiască ori să-L reclădească. Vanitatea, orgoliul îi cer să construiască imagini ce concurează cu Veșnicia, ori cu Clipa. De fiecare dată dă greș.

A șterge ca la palimpsest, a șterge prin trecere în uitare ori... arhivare, uitare fizică, ori distrugere, ori desființare. A șterge din memorie așa cum au făcut atâtea puteri, acoperind ori înlocuind totul, ori parțial cu altceva. Noi toți aparținem tagmei jefuitorilor de imagini... și natura e schimbătoare dar curios expresia folosită în limba română este de împrăspătare. Dincolo de informația scrisă unde găsești împătimiți specializați pe diverse teme și vânători de informații pierdute, există și împătimiți de carte și de document indiferent de ce fel de informație scrisă există pe acele suporturi. Imagine vizuală de dragul imaginii, fie ea bidimensională ori tridimensională.

ână la urmă ce-o mai fi „Cartea obiect”?. Unii mi l-au pus pe Picu Pătruț la rubrica „Carte obiect”. Manuscrisul ar putea să fie, pentru că are caracter de unicat, operă de artă. Cartea obiect însă ar trebui să scape de relativa bidimensionalitate și să crească arhitectural către volum tactil ori admirat cu privirea. Ar trebui să definim „obiectul” și să vedem cât din el este separat de imagine, operă de artă, creație și unicat. Ne ajută acum acel fel de analfabetism al omului modern și imaginea impalpabilă, digitală... numai astfel cartea devine obiect înstrăinat de funcționalitatea sa originală. Admirată ca ceva misterios, ori ca fostă unealtă a cunoașterii, cartea a devenit un simplu obiect. De multe ori cartea a însemnat simbolul celui deținător de putere, carte „la metru”, bibliotecă cu

rol de lambriu. Prețuim ornamentul metalic, miniatura, îmbrăcămintea de piele etc. Împodobim și ne împodobim din motive variate. Simbolistica și ea este diversificată în raport de cine o comandă și pentru care atribut al cărții: de dragul conținutului ori a stimei de sine în exces a proprietarului.

n manuscris reorganizat pentru tipar pierde două lucruri importante, unicitatea semnelor depuse ce nasc cuvinte și calitatea de unicat al întregului. Câștigă cu ajutorul tiparului rigoarea repetiției unor rânduri egale, cu litere identice și cuvinte siameze. Crezi că ai tot timpul să meditezi exclusiv la ideile înlănțuite de cerneala neutră, tipografică. Cu ochi străin...

unicatul nu serializează, unicatul este serializat. Duplicatul multiplică. Între primul născut din poveste și al treilea născut, prin datul nașterii - unici, se află mijlociul, un al doilea regasindu-se doar ca duplicat.

Amprenta moștenește povara celui de-al doilea, reprodus în oglindă, dreapta – stânga. Matrice conștientă, copiind aspectul exterior, uneori pe cel interior, anticipând nașterea duplicatului. Asemănare accentuată de serie și distribuită de o matriță ce va da naștere unui grup unic. În cemişură, „al doilea” continuă, fură ori trebuie să fure ca să continue vieți identice? Drumurile se despart și se formează chiar și prin imitație „Altceva” – un altceva.

Tot ce este scris este carte.
Obiectele scrise sunt cărți.
Toate cărțile sunt obiecte.
Toate obiectele sunt cărți.

UNICAT → DUPLICAT ↔ UNICAT → IMITAȚIE
DUPLICAT ← UNICAT → DUPLICAT
DUPLICAT → UNICAT → DUPLICAT
UNICAT → DUPLICAT → UNICAT

Unicul după chipul Marelui Singuratic
Unicul ca povară a singularității
Unicul după Chipul Nevăzut
Unicul ca selecție a seriei
Unicul ca eroare a seriei
Imaginea primordială
Unicul – amprență
Unicul ori amprență
Seria ca unicat

Arheobibliologia

- sau fața nevăzută a legăturilor-

Asist. univ. dr. Lucian Dogan

Expert conservator-restaurator carte veche și documente
Universitatea din București. Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”
Str. Sf. Ecaterina, nr. 2, sector 3, cod 040155, București
Tel. +40 213356117
e-mail: luciandogan@yahoo.com

Numeroase fragmente din țesături, manuscrise, tipărituri și documente, folosite de legători la căptușirea cotorului, la confecționarea tăblițelor, a ricănelui sau pur și simplu a învelitorii, odinioară considerate maculatură¹, astăzi de o valoare inestimabilă, au supraviețuit doar sub această formă, uneori, unică sursă în tot spectrul de cercetare științifică.

Știința care se ocupă cu depistarea și recuperarea unor astfel de materiale document poartă denumirea de *arheobibliologie*², iar știința care se ocupă de cercetarea lor se numește *Maculaturforschung* (din germ. - maculatură pentru cercetare)³, fiind o ramură a paleografiei. O parte din aceste elemente de *infrastructură* au putut fi depistate numai pe parcursul operațiilor de restaurare, mai ales în cazul restaurărilor cu desfacerea completă a cărții.

Din perspectiva execuției tehnice a legăturilor pot fi amintite următoarele elemente de infrastructură:

1. materiale de umplutură:

1.1. file sau fragmente de file suprapuse și înclieate folosite la formarea *tăblițelor*⁴ și *ricănelui*. Lui Aldus Manutius (1449-1515) îi datorăm meritul de a fi statornicit în Europa înlocuirea scoarțelor de lemn cu cartonul, obținut din refolosirea filelor rebut⁵. În

România, cartonul începe să fie folosit abia către a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar o generalizare se poate observa tocmai în secolul al XIX-lea⁶;

1.2. coli de hârtie lipite pe tăbliță între liniile de aînșlag pentru a egaliza suprafața interioară a copertei.

2. *materiale de consolidare și căptușire*: S-au folosit țesături uzate, catifea, pânză de cânepă, coli de hârtie și pergament pentru operațiile de la nivelul cotorului. În procesul de întocmire a documentației pentru restaurarea unui exemplar din *Psaltirea* de la Râmnic, 1751⁷, s-au pus în evidență următoarele aspecte care au contribuit în mod hotărâtor la stabilirea tipului de legătură: sub acțiunea biodeteriogenilor, cleiul fiind degradat, forțașurile fixe s-au detașat complet de tăblițele de lemn, fapt ce a permis accesul la materialele de căptușire, formate din file tipărite în limba română cu alfabet de tranziție. Întrucât alfabetul de tranziție a fost adoptat în țara noastră pe la mijlocul secolului al XIX-lea, se poate trage concluzia certă că exemplarul în discuție este relegat (Foto 1).

La restaurarea unui exemplar din *Evangelia* de la Blaj, ediția a III-a, 1817⁸, au fost descoperite sub forțașurile fixe (anterior și posterior) fragmente de hârtie tipărite (Foto 2a și b), prinse în sistemul de coasere împreună cu prima

¹ Termenul maculatură este atestat în dicționarul lui Pierre Richelet din 1680 (RICHELET, Pierre. Dictionnaire français. Contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue françois, vol. 2. Geneve: Jean Herman Widerhold, 1680, s.v. maculature; ***, Dictionnaire encyclopédique du Livre, vol. 2 [E-M] (Sous la direction de Pascal Fouché, Daniel Péchoin, Philippe Schuwer). Paris: Éditions du Cercle de la Librairie, 2005, s.v. maculature).

² DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania. Studiu istoric și bibliologic*. Timișoara: Editura de Vest, 2005, p. 217. Studiile de caz și scrierile pe această temă ale cercetătorului Florian Dudaș rezează un fond de arhivă extrem de important din perspectiva istoriografiei românești în general și a bibliologiei în special.

³ OLTEANU, Virgil. *Din istoria și arta cărții*. Lexicon. București: Editura Enciclopedică, 1992, s.v. Maculaturforschung.

⁴ Tăblițele din legătura unui exemplar al Liturghiei de la Blaj (1756) au fost compuse din 15 file - tăblița superioară și 16 file - tăblița inferioară, toate făcând parte dintr-o Polunoșniță - din sl. Polunoštĕnica = „miezul nopții” (HÂNCU, G. *Cartea românească veche în Biblioteca V. A. Urechia, Galați: Biblioteca Regională „V. A. Urechia”, 1965, p. 34, nr. cat. 58*).

⁵ DAHL, Svend. *Histoire du livre de l'antiquité à nos jours, Troisième édition*. Paris: Éditions Lamarre-Poinat, 1967, p. 131-132.

⁶ DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania...*, p. 217; p. 87-88. Monumentala Biblie de la 1688 a fost trasă în două tiraje: primul având scoarțele de lemn - vezi exemplarul de la BCUB Carol I (***, *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare București, București, 1972, nr. cat. 10 și fig. 16-17*); al doilea având scoarțe de carton (SIMONESCU, Dan; BULUȚĂ, Gheorghe. *Pagini din istoria cărții românești*. București: Editura Ion Creangă, 1981, p. 57).

⁷ Dim. blocului de file: 19,4 x 15 cm; Dim. cărții legate: 20,3 x 15,6 cm. Documentația a fost întocmită de autor (oct. 2011). Proveniență: anticariat (2011); Deținător: L. Dogan.

⁸ Corpul cărții este format din 4 file nenum. + 346 pagini + 1 filă. Dim. blocului de file: 32,5 x 24 x 3,4 cm; Dim. cărții legate: 33,3 x 24,4 x 5 cm. Volumul a fost restaurat de autor în 2008. Fragmentele extrase din legătură se păstrează într-o mapă specială. Proveniență: anticariat (2008); Deținător: L. Dogan. A se vedea descrierea și în: BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva. *Bibliografia românească veche, 1508 - 1830, vol. 3 (1809-1830)*. București: Atelierele Socce & Co., Soc. Anonimă, 1912-1936, p. 187, poz. 940.

și ultima fasciculă, cu rol de falț (ongleu), care, în urma cercetărilor, s-au dovedit a fi, nici mai mult nici mai puțin decât fâșii dintr-o filă, inițial făcând parte din volum (fila 8, paginile 7-8). Considerată rebut de către tipografi, fila a fost tăiată pe linia de pliere a colii tipografice și înlocuită cu alta corespunzătoare, prevăzută cu o extensie care să permită fixarea de fila conjugată (Foto 2c). Rămâne de stabilit câte exemplare prezintă aceeași corectură tipografică. Acest detaliu argumentează nu doar faptul că legătura este originală, ci, foarte important, mai ales din punctul de vedere al istoricului de carte, că tipografia era dotată cu atelier de legătorie care avea acces la rebuturile papetare.

3. *benzi decupate* pentru peticirea zonelor lacunare și consolidarea liniilor de rupere⁹;

4. *materiale de compensare* – coli de hârtie sau pergament lipite între tăbliță și forzașul fix pentru a compensa tensiunile create de cleiuri, tăbliță și învelitoare.

5. *materiale pentru învelitoare* – coli de pergament manuscrise sau tipărite considerate rebut: catifea, piele, pergament. La ferecături, înainte de a se monta părțile metalice, tăblițele erau în prealabil îmbrăcate în catifea sau piele. *Tetraevanghelia* lui Gavril Uric, 1435-1435, ferecată de Lațcu Câdea are tăblițele de lemn îmbrăcate în catifea vișinie¹⁰; *Tetraevangheliarul de la Humor*, 1473, ferecat în 1487 la Umor, are tăblițele îmbrăcate în brocart roșu¹¹ iar *Evangheliarul* ferecat de jupân Marcea în 1518-1519 are tăblițele de lemn de tei, acoperite cu catifea de producție italiană, decorată cu flori obținute prin presare și inserție de fir (Foto 3), amintind de țesătura italiană din secolul al XV-lea, mai precis databilă în jurul anului 1432, descoperită în mormântul lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei¹². *Tetraevangheliile* din 1609 și 1616 precum și *Liturghierele* din 1610 și 1616, toate ale lui Anastasie Crimca, au ferecătura aplicată peste scoarțele de lemn îmbrăcate în piele¹³. De o importanță deosebită este și descoperirea a două fragmente dintr-un *Omiliar slavon*, datat la sfârșit de secol XI, început de secol XII, redactat pe suport de pergament în semiuncială cu elemente de uncială, 32 rânduri, cerneală neagră. Cele două fragmente înădite au servit la

supracopertarea altui manuscris din secolul al XVI-lea aflat în Șcheii Brașovului, fapt ce presupune funcționarea unei școli aici, încă din acea perioadă¹⁴.

În privința documentelor ce se găsesc în structura legăturilor, ne exprimăm opinia că acestea trebuie recuperate, în măsura posibilităților, și redade interesului cultural pentru care devin prioritate. Eruditul cercetător al metodologiei restaurării cărții, Florea Oprea, cu privire la acest subiect, face următoarea remarcă: „La rigoare ele ar trebui să rămână acolo unde sunt și cunosc o asemenea decizie care a fost pusă în practică, dar interesul cultural nu agreează excesul de zel și cere mai degrabă să se aplice regula arheologică, potrivit căreia bunurile culturale îngropate se recuperează și se păstrează în continuare în mediu muzeal protejat”¹⁵.

Pentru susținerea acestei abordări, să apelăm la câteva considerente de principiu. Rațiunea pentru care să menții un obiect blocat în straturile subiacente, fără a fi redat publicului, contrazicând deci rostul pentru care a fost conceput, numai pentru că, la un moment dat, poate și din ignoranță, un legător a folosit la confecționarea tăblițelor câteva file dintr-un manuscris medieval sau altă lucrare rară, este injustă. E ca și cum am ști că în pardoseala *Bisericii Domnești* din Curtea de Argeș se află obiecte metalice sau din piatră, cu rol de consolidare și umplutură (pietre sculptate, arme etc.), contemporane cu Basarab I, dar un scrupulos cod deontologic nu ne permite să le extragem, chiar dacă am avea ocazia. Cu toate acestea, recunoaștem faptul că o astfel de decizie este controversată, iar desfacerea tuturor cărților vechi este imposibilă și ilegală. Poate tehnologii moderne non-invazive, de tipul spectrometrelor pe bază de radiații Terahertz, se vor constitui ca soluții ideale. În orice caz, intervențiile trebuie să fie făcute de persoane autorizate, după metodologii în vigoare, altfel există riscul de a produce pagube ireversibile de ordin structural și formal.

⁹ LINȚA, Elena. Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca (în seria: „Catalogul manuscriselor slavo-române din R.S.R.”), vol. 2. București: Universitatea din București – Facultatea de limbi și literaturi străine, 1980, nr. cat. 15.

¹⁰ TUGEARU, Liana. Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească a Muzeului Național de Artă al României, vol. 2. București: Editura Simetria, 2006, p. 74.

¹¹ VOINESCU, Teodora. Argintărie și obiecte de metal. În: Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare. București: Editura Academiei Române, 1958, nr. cat. 118, p. 344.

¹² BRĂTULESCU, Victor. Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1939, p. 78 și pl. XXXVII; NICOLESCU, Corina. Istoria costumului de curte în Țările Române. București: Editura Științifică, 1970, p. 183; TUGEARU, Liana. Op. cit., p. 107-108.

¹³ VOINESCU, Teodora. Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna. În: Studii și cercetări de istoria artei, anul II, nr. 1-2, ianuarie-iunie. București: Editura Academiei Române, 1955, p. 110 (poz. VIII), p. 112 (poz. XI), p. 111 (poz. IX) și p. 113 (poz. XII).

¹⁴ OLTEAN, Vasile. Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului. Iași: Editura Edict Production, 2004, p. 34-35, nr. cat. 1 și p. 192, nr. cat. 56.

¹⁵ OPREA, Florea. Manual de restaurare a cărții vechi și a documentelor grafice. București: Editura Muzeului Literaturii Române, 2009, p. 264. Restauratoarea de carte veche, Gabriela Pistică, a susținut în cadrul FTOUB Disertația de masterat cu tema: „Redarea identității și introducerea în circuitul științific a unor documente recuperate din manuscrise și legături vechi”, Sesiunea Iunie, 2011.

Spicuim din literatura de specialitate câteva fragmente coresiene depistate în legături românești. Astfel, în legătura unui exemplar din *Triodul* apărut în 1771 la Blaj, ce aparținea satului Oiejdeia - Alba, s-au descoperit în jurul anului 1978, două file din *Evangheliarul slavo-român*, Sibiu, 1551-1553, imprimat de Filip Moldoveanul. Este cel mai vechi text imprimat în limba română care se găsește în țară la noi¹⁶. Până la acea dată cartea era cunoscută doar într-un singur exemplar incomplet (117 f.), păstrat în Rusia, la Sankt Petersburg (cota I.3.9.). Pe scoarțele legăturii unui *Liturghier slavonesc* incomplet (din *Biblioteca Academiei Române*), atribuit lui Coresi (Brașov, 1568-1570) au fost depistate două file din *Psaltirea românească* (Brașov, 1570), fapt ce întărește ipoteza că acest *Liturghier* este tipărit de Coresi¹⁷. Alte fragmente din tipărituri coresiene identificate în legătura cărților: o filă din *Catehismul* apărut în 1560 la Brașov, lipită pe coperta stingheră a unei *Liturghii* găsită în 2002 la Cluj într-un dosar care a aparținut bibliologului Atanasie Popa¹⁸; cinci fragmente din *Tâlcul Evangheliilor*, Brașov, 1567-1568: pe copertele II și III ale *Cazaniei* lui Varlaam de la Pețelca-Alba, pe copertele altui exemplar al *Cazaniei* de la 1643 aflat în satul Valcăul de Sus-Sălaj, o bandă cu rol de consolidare a unei coli, pe linia de pliure, din *Cazania* lui Varlaam de la Voivozi, pe copertele unui *Chiriadromion*, tipărit la Bălgrad în 1699, din ținutul Beiușului și, în fine, pe copertele interioare ale unui manuscris, copie după *Chiriadromionul* de la Bălgrad, 1699, păstrat în sudul Bihorului¹⁹; un fragment din *Cartea de învățătură* tipărită între 1580-1581 la Brașov a fost găsit în forțașul unui exemplar din *Noul Testament* de la Bălgrad, 1648 provenit de la Mănăstirea Bixad, actualmente păstrat în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe din Oradea²⁰; din aceeași *Carte de învățătură* s-au mai identificat: un fragment lipit pe coperta unei *Pravile* manuscrise copiate în secolul al XVIII-

lea, două file pe copertele interioare ale unui exemplar din *Chiriadromionul* de la Bălgrad, 1699, provenit din Rod-Sibiu, azi păstrată în Biblioteca Arhiepiscopiei Sibiului²¹, și alte fragmente lipite în legătura unui *Triod* tipărit la București în 1726 care provine din satul Lupoaia-Bihor²². În legătura unui exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam din comuna Voivozi-Bihor s-au găsit file manuscrise, copii ale *Octoiul mic slavon* tipărit de Coresi în 1578²³.

Arheobibliologia străină a semnalat numeroase cazuri de fragmente din lucrări foarte rare, unele necunoscute până la acea dată, care au fost extrase și redade mediului muzeal. Exemplificăm cu un singur caz destul de convingător. În 1896, administratorul Bibliotecii Naționale din Paris, Léopold Delisle, examinând o serie de cărți la Biblioteca din Berna, Elveția, suspectează că în legătura *Cronicii latine* (ms. 70, Berna) s-ar afla foi tipărite din ediții franceze de secol XV. Cu autorizarea eminentului bibliotecar, manuscrisul este adus la Paris în atelierele Bibliotecii Naționale unde se începe extragerea celor 9 fragmente din lucrări diferite care au format tăblițele. După ce operațiunea a ajuns la bun sfârșit, L. Delisle scria: „La bibliothèque de Berne n’aura pas à la regretter, car elle s’est par là enrichie de morceaux de neuf livres précieux, imprimés vers la fin du XVe siècle et d’un petit cahier manuscrit non moins curieux”²⁴.

În concluzie, se poate spune cu fermă convingere că arheobibliologia este una din marile posibilități (cuvântul *metodă* ar fi prea invaziv) de depistare a manuscriselor și tipăriturilor încă necunoscute bibliografilor, unele doar presupuse, așa cum este de pildă obsedantul *Catehism românesc* tipărit de Filip Moldoveanul în anul 1544.

Fotografiile aparțin autorului.

¹⁶ DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania...*, p. 216.

¹⁷ BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva; SIMONESCU, Dan. *Bibliografia românească veche, 1508 – 1830*, vol. 4, Adăugiri și îndreptări. București: Atelierele Grafice Socec & Co., Soc. Anonimă Română, 1944, p. 11, poz. 8.

¹⁸ DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania...*, p. 217; Idem. *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului (1536-1760; 1761-1830)*, vol. 1. Timișoara: Editura de Vest, 2007, p. 13, nr. cat. III, 3 și fig. 5. *Catehismul coresian* era cunoscut doar într-un singur exemplar incomplet (compus din 11 f. – posibil să fi avut 14 la origine –, colegat cu un manuscris, Sbornic, BAR, ms. rom. 5032) descoperit de Andrei Bârseanu în 1921 la preotul Artemiu Ardenco din Ieud, Maramureș (BIANU, Ioan; HODOȘ, Nerva; SIMONESCU, Dan. Op. cit., p. 6, poz. 4; GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru. *Originile scrisului în limba română*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 224-231). Este al doilea document tipografic în limba română păstrat pe teritoriul țării noastre, după cele două file din *Evangheliarul slavo-român* la care am făcut deja referire mai sus.

¹⁹ DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania...*, p. 220 și fig. 52 pentru ex. din Valcăul de Sus; CORESI (Diaconul). *Tâlcul Evangheliilor și Molitevnice rumânesc* (Ediție critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Ion Gheție). București: Editura Academiei Române, 1998, p. 23-25.

²⁰ DUDAȘ, Florian. *Cazania lui Varlaam în Transilvania...*, p. 221.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ DUDAȘ, Florian. *Carte veche românească în Bihor. Sec. XVI – XVII. Catalog*, Oradea, 1977, p. 35, nr. cat. 18; Idem. *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului (1536-1760; 1761-1830)*, vol. 1, p. 77, nr. cat. XVII, 64.

²⁴ ROUYEYRE, Édouard. *Connaissances nécessaires à un Bibliophile accompagnées de notes critiques et de documents bibliographiques*, Cinquième Édition, vol. 8. Paris: Édouard Rouveyre, 1899, p. 102-104.

Foto 1 – File tipărite în limba română cu alfabet de tranziție (marcare cu roșu) folosite pe post de căptușire la relegarea *Psaltirii* tipărită la Râmnic în 1751

Foto 2a – Fragment din *Evangelia* de la Blaj (ediția a III-a, 1817) folosit la consolidarea blocului de file.
Evangelia de la Blaj, ediția a III-a, 1817

Foto 2b. Recuperarea celor două fragmente descoperite în legătura cărții; Completarea zonelor lacunare cu hârtie japoneză și reconstituirea filei considerate rebut. Fila 8 (pag. 7-8)

Foto 2c. Fixarea filei noi de fila conjugată cu ajutorul unei extensii (alonje) de cca 8 mm. Fila 8 (pag. 7-8)

Foto 3. Îneluitoarea de catifea a *Evangheliarului* peste care s-a aplicat ferecătura comandată de jupân Marcea în 1518-1519 (după V. Brătulescu. *Op. cit.*, pl. XXXVII)

„MATCONS 2013”

Materie și Materiale în/pentru restaurarea-conservarea patrimoniului cultural.

Cristina Camelia Ghițescu

Expert restaurator corp carte-document

Laborator Restaurare-Conservare

Muzeul Olteniei Craiova

Str. Madona Duda, nr. 14, cod 200400, Craiova

e-mail: cristinacameliaghitescu@yahoo.com

Muzeul Olteniei Craiova, cu sprijinul Consiliului Județean Dolj și în colaborare cu Comitetul Național Român ICOM, organizează o dată la doi ani manifestarea științifică în domeniul restaurării și conservării „MATCONS”, sub egida „Materie și Materiale în/pentru Restaurarea-Conservarea Patrimoniului Cultural” și anual „Salonul Național de Restaurare”

Aflată la cea de-a treia ediție, „MATCONS 2013” și-a propus abordarea unor modele eficiente de parteneriat, valorificarea rezultatelor cercetărilor efectuate în domeniul conservării-restaurării bunurilor mobile ale patrimoniului cultural, dobândirea de competențe și abilități profesionale în rândul investigatorilor, restauratorilor și conservatorilor din România și din străinătate și, nu în ultimul rând, stârnirea interesului comunităților academice, dar și locale pentru problematica domeniului restaurării.

Foto 1 – Deschidere oficială Matcons 2013

Foto 2 – Deschidere oficială Matcons 2013

Reprezentanții unor institute de cercetare și ai unor universități de prestigiu din țară și din străinătate, ca de exemplu: Centrul de conservare și restaurare DIANA Belgrad (Serbia), Institutul de conservare-restaurare Valencia, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale Tulcea, Institutul de Cercetări INCDTP București, Universitatea din Evora (Portugalia), Universitatea Karabuk (Turcia), Universitatea de Artă Viena, Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, Universitatea Transilvania Brașov, Universitatea de Artă și Design Cluj-Napoca, Universitatea de Vest Timișoara, Universitatea București – au participat la „MATCONS 2013”, continuându-se astfel proiecte demarate în trecut și punându-se bazele unor colaborări viitoare în cercetare corelativă între specialiștii Laboratorului de restaurare-conservare al Muzeului Olteniei Craiova și cadrele din institutele de cercetare și din învățământul superior.

Laboratorul de restaurare-conservare al Muzeului Olteniei, în cadrul acestei manifestări, a avut oaspeți de la Metropolitan Museum of Art New York (S.U.A.), Goriski Muzej (Slovenia), Complexul Muzeal ASTRA Sibiu, Biblioteca Națională a României București, Muzeul Regiunii Porților de Fier din Drobeta Turnu Severin, Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, Muzeul Național Brukenthal Sibiu, Complexul Muzeal Arad, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, Muzeul Național al Literaturii Române București, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Complexul Național „Curtea Domnească” Târgoviște, Muzeul Viticulturii și Pomiculturii Golești, Muzeul Național Cotroceni București, Muzeul de Artă Craiova, Muzeul Județean Buzău, Muzeul de Istorie Galați, Muzeul Țării Făgărașului, Muzeul Bucovinei Suceava, Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul de Artă Timișoara, Muzeul Municipiului București, Muzeul Național de Istorie, Muzeul Țăranului Român și Patriarhia Română.

Acțiunea „MATCONS 2013” a fost structurată în:

- Sesiune de comunicări științifice
- Salon prezentări postere
- Workshop – prezentat de Metropolitan Museum of Art, New York

- Salonul Național de Restaurare și Gala Restaurării Românești
- Excursie documentară

Ca obiective specifice, s-au avut în vedere dobândirea de informații, metodologii, tehnici noi de investigare și intervenție asupra obiectelor de patrimoniu și afirmarea potențialului creator, științific, al restaurării românești în contextul globalizării și integrării în Uniunea Europeană.

Muzeul Olteniei a oferit specialiștilor participanți în cadrul Galei Restaurării Românești premii în bani, ca recunoaștere a competențelor și abilităților profesionale. Criteriile de premiere au fost stabilite de către un juriu format din specialiști din țară.

Foto 3 – Salonul Național de Restaurare

Foto 4 – Salonul Național de Postere

Foto 5 – Gala Restaurării românești Festivitatea de Premieră

Aproape 70 de obiecte de patrimoniu cultural, din ceramică, metal, lemn, textile/piele, carte veche/document și pictură, restaurate de specialiști din laboratoarele marilor muzee ale țării, au fost prezentate în cadrul **Salonului național de restaurare-conservare**. Între exponate s-a numărat și un impresionant policandru din bronz și fier, datat 1682, cu o înălțime de 2,40 m și o greutate de 360 kg, aparținând Administrației Prezidențiale, care și-a recăpătat strălucirea grație profesionalismului unei echipe a Laboratorului de Restaurare-Conservare a Muzeului Olteniei (foto 6).

De asemenea, au fost prezentate o Biblie (Noul Testament) datată 1748, Veneția, aparținând Bibliotecii Naționale a României, un Ceaslov tipărit la Buzău în 1854 din colecțiile Muzeului Național al Literaturii Române (foto 7), o amforă orientală de sec. V-VI și o mănuișă masonică (1767-1777) restaurate la Sibiu, dar și Tetraevangheliarul de sec. XII-XIII din tezaurul Muzeului Olteniei Craiova (foto 8), un pistol cu cremene din secolul al XVIII-lea, cu ornamente din argint și alamă, și un portret de bărbat pictat la 1851 de Constantin Lecca, readuse în bună stare de specialiștii craioveni. Cele mai reușite realizări au fost recompensate cu premii în bani, în cadrul Galei Restaurării Românești.

La secțiunea carte veche/document au fost recunoscute și apreciate următoarele lucrări:

- *MARELE PREMIU* pentru lucrarea de restaurare, „Tetraevangheliar”, sec. XII-XIII, pergament, obținut de Cristina-Camelia Ghițescu și Rodica Florentina Opreșcu, restauratori carte veche ai Muzeului Olteniei, Laboratorul de Restaurare-Conservare;
- *DIPLOMA DE EXCELENȚĂ* pentru lucrarea „Cuvinte Folositoare și de Suflet Mântuitoare”, 1864, obținută de Radu Schuller, restaurator carte veche al Muzeului Național Brukenthal, Sibiu;
- *DIPLOMA DE MERIT* pentru lucrarea „Felicitară din hârtie cu ramă de lemn”, 1759, obținută de Maria Fota, restaurator carte veche al Muzeului Național Brukenthal, Sibiu;

Specialiștii, printr-o activitate laborioasă și migăloasă, reușesc să redea sănătatea și să pună în valoare piesele de patrimoniu, adevărate mărturii ale trecutului pentru generațiile viitoare.

Foto 6 – Policandru din bronz și fier

Foto 7 – Cărți din Biblioteca Națională a României

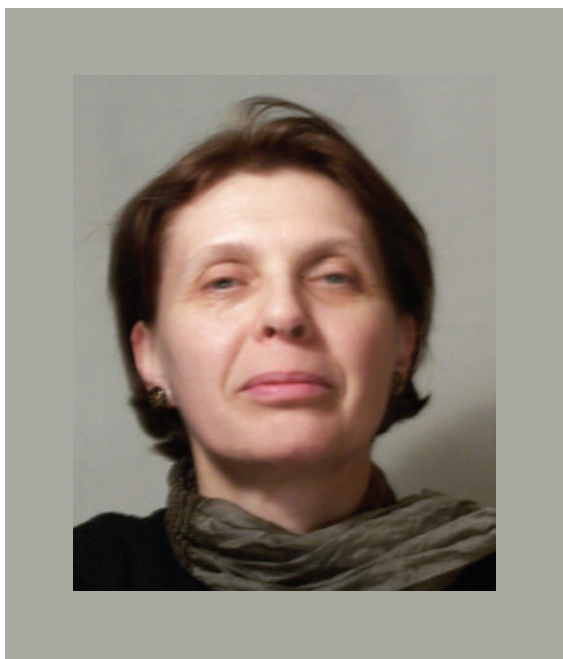

Foto 8 – Tetraevangheliar de sec. XII-XIII din tezaurul Muzeului Olteniei Craiova

Interviu cu dr. Rodica Antonescu

*Expert restaurare grafică și obiecte culturale pe suport papetar
Șef Secție Restaurare-Conservare
Muzeul Municipiului București
e-mail: rodicantonescu@yahoo.co.uk*

Realizat de: **Mariana-Lucia Nesfântu**
*Șef Centrul Național de Patologia și Restaurarea Documentelor Biblioteca Națională a României
e-mail: mariana.nesfantu@bibnat.ro*

R: Stimată doamnă, vă rog să ne spuneți cine și de unde sunteți?

Rodica Antonescu: Sunt RODICA ANTONESCU și sunt restaurator de grafică artistică, sau, dacă preferați, după normele actuale, Expert Restaurare Grafică și Obiecte Culturale pe Suport Papetar, la Muzeul Municipiului București. M-am născut în Iași, unde am urmat și primii doi ani de liceu, cel de Arte Plastice, „Octav Băncilă”. Apoi, prin anii ’70, tatăl meu a venit în București, ca director la CSEN, (Comitetul de Stat pentru Energie Nucleară), și și-a luat și familia, adică soția și cei patru copii. Și astfel, la 16 ani am intrat la liceul „Nicolae Tonitza” din București, pe care l-am absolvit în 1973. Apoi am intrat în serviciu, că nu mă ținea nimeni acasă pentru a fi un permanent candidat la Institutul de Arte Plastice (cum se numea pe atunci), într-o familie de șase persoane, în care doar tata aducea un salariu, destul de modest, ca instructor de specialitate (se transferase între timp la IFA- Institutul de Fizică Atomică).

Prima slujbă a fost cea de desenator covoare orientale la UCECOM, la un atelier din cartierul

Militari, unde ajungeam după două ore de călătorit cu autobuze și troleibuze, fiindcă noi stăteam în Titan. După 4 ani am avut prilejul să fac un transfer, la secretariatul Oficiului Patrimoniului Cultural Național al Municipiului București (OPCNMB), care ținea de Muzeul de Istorie a Municipiului București. De aici, după câțiva ani, când s-a ivit posibilitatea unei „calificări” am mers la Cursurile de Restaurare, ținute la Cumpătu (Sinaia) și la practica de trei ani și ceva de la Muzeul de Artă al RSR. Și astfel, am intrat în acest minunat domeniu al Conservării-Restaurării.

R: Care vă sunt calitățile și defectele?

Rodica Antonescu: Mi-e greu să apreciez corect. Probabil că există niște calități și niște defecte mai mari și mai mici, care – sper – se echilibrează cumva, de vreme ce sunt încă sănătoasă. Interesant este însă că am început să observ că trăsăturile firii umane nu trebuie considerate doar dihotomic: unele calități pot fi defecte și unele defecte pot fi calități, din perspective diferite de apreciere. Așa că pot spune că încerc să-mi ordonez firea și să nu dau prea mult credit defectelor (nesiguranță, naivitate, dezordine, lene, ș.a.m.d.) și să pun pe un fâgaș ascendent bruma de calități pe care o aveam la tinerețe (ochi buni, îndemânare, capacitate de a învăța, etc.).

R: Care dintre calități și defecte v-au ajutat mai mult?

Rodica Antonescu: Probabil că pot menționa la capitolul „calități” ceea ce s-ar numi astăzi „intelență tehnică”, fapt care mi-a fost de mare ajutor în această profesie. Felul în care se pot face niște lucruri, și mai ales găsirea căii celei mai convenabile, a fost, inconștient, o preocupare permanentă, și încă din copilărie.

Totodată o bună vedere de aproape m-a ajutat foarte mult pentru acuratețea execuțiilor oricărei lucrări.

Mulți oameni declară că și-au dorit de mici să urmeze cariera pe care au urmat-o, dar în cazul meu

pot spune doar că am căutat întotdeauna să fac cât mai bine ceea ce aveam de făcut, acolo unde viața și împrejurările m-au pus.

De asemenea, din liceu am dobândit o educație „multilaterală” fiindcă – după părerea mea de atunci – numai o foarte largă cultură permitea o corectă abordare a artei. Astfel ne-am pregătit toți colegii de la cele două licee dar nu toți am urmat apoi o carieră artistică. În cazul meu, din păcate sau din fericire, ceea ce produceam eu pentru examenele de admitere la facultate nu plăcea onoratelor comisii, care, în plus, aveau adesea de ales, din numărul mare de candidați pe cele câteva locuri, mai degrabă dintre pile decât dintre „talente”. Pe de altă parte, nici eu nu eram prea sigură de înzestrările mele de „mare artist”. Mai târziu, ca studentă, într-o discuție cu minunatul și regretatul profesor Florin Mitroi, mi-am dat seama și i-am și mărturisit că, pentru mine problema nu era atât să intru la „măiestrie” (cum se numeau facultățile de exercitare a talentelor plastice) cât, mai ales, ce făceam după absolvire. Vedeam și eu că nu se poate trăi din artă, și nu-mi permiteam să-i sacrific pe ai mei de acasă pentru a mă dedica unei căznite cariere artistice.

Mai pot spune că-mi place să fiu „pe fază” și să ascult cu empatie pe fiecare. Această disponibilitate se manifestă și în cazul lucrărilor de restaurare, pe care, de asemenea, le „ascult” și încerc să le înțeleg pentru a le putea ajuta. Și din nevoia de a înțelege cât mai mult, mă tot informez în legătură cu orice îmi iese în cale ca problemă de rezolvat. Și apoi, mai trebuie și să poți să apreciezi corect problemele. Această capacitate de a combina semne și simptome, aparent nesemnificative, mi se pare de cea mai mare importanță pentru un restaurator. Cum spuneam odată: „Sherlock Holmes trebuie să fie idealul, pentru orice restaurator”

De asemenea, îmi place să împărtășesc din ceea ce știu oricui vrea să afle. Dar, (și asta-i la defecte) nu-mi place să-mi bat gura cu cei cărora nu le pasă. De la un moment dat, am învățat că nu poți ajuta pe nimeni împotriva prostiei sale. E obositor și fără nici un rezultat, și spun asta din experiență și dintr-un probabil normal instinct de conservare. Fiindcă trebuie să te ferești de proști. Doar ei sunt în stare de răutăți inexplicabile. Oamenii deștepți nu sunt răi fiindcă au larghețea și mărinimia pe potrivă minții lor colosale, pe când proștii se simt cumva amenințați de comparații și caută să le anihileze, punând la cale fioroase răzbunări.

La „defecte”, pe câte le pot eu depista, pot număra o anumită rezistență la ordine și disciplină, fiindcă mi-am dat seama, de la un anumit moment, că risc să devin un fel de roboțel, de mașinărie lipsită de suflet, îndepărtată de, și incapabilă să înțeleagă,

omenescul din mine și din ceilalți, ceea ce ar fi fost îngrozitor. Și aș mai adăuga o anumită lene, pe care nu mai știu dacă s-o trec la defecte sau la calități, fiindcă am constatat că și asta e oarecum utilă fiindcă te pune să gândești și să găsești soluții deștepte. În plus, odată cineva, mi-a spus ceea ce nu voi uita niciodată: „Un leneș adevărat se străduiește să facă treburile extrem de bine, pentru a nu fi nevoit să le mai facă odată fiindcă le făcuse prost”.

Un defect major este naivitatea mea de a crede pe cuvânt pe oricine, de a acorda încredere oricui are aspectul bunelor intenții, ceea ce este foarte periculos. Dar neîncrederea în capacitatea mea de a aprecia corect pe cineva m-a făcut să accept acest defect ca pe o premisă pentru o mai bună concentrare în aprecierea semnelor greu perceptibile ale „trombonelii”. Așa că procesez permanent și când detaliile nu-și mai corespund, constat cu regret păcăleala. Ceea ce e destul de supărător, dar... asta e!

R: Care dintre calități și defecte v-au încurcat mai mult?

Rodica Antonescu: Așa cum spuneam mai sus, defectele se pot transforma uneori în calități, după cum și calitățile pot deveni defecte. Ambiția de a face lucrurile cât mai bine e de multe ori foarte păguboasă. Uneori insiști excesiv pe o rezolvare și riști să depășești anumite limite de concentrare și timp. Și asta devine neplăcut pentru ceilalți.

În ceea ce privește defectele supărătoare, pot spune că sunt foarte încurcată de dificultatea de a menține o anumită ordine. Așa că am luat în serios, pe cât am fost în stare, sfaturile Feng-Shui, care explică clar cum haosul exterior duce la haos interior.

Într-o singură privință nu am reușit să stăpânesc deloc situația: în programarea exactă a timpului pentru diverse activități. Permanent, orice program aș fi făcut, eram pusă în situația de a-l abandona pentru a face altceva. Așa că, după mai multe încercări, am renunțat definitiv. Fac acum doar ce trebuie la momentul potrivit, nu mai proiectez mari acțiuni, nu mai scriu orare zilnice, nu mai caut să stăpânesc timpul. Este peste puterile mele.

R: Cum scrieți și cum relaționați scrisul cu activitatea practică?

Rodica Antonescu: De fapt, noi restauratorii scriem în două situații. Prima este cea curentă, de consemnare scrisă a stării de conservare, a propunerilor și a descrierii operațiilor efectuate, în fișele de restaurare. A doua situație este mai rar și mai puțin amplu abordată de restauratorii români, și constă în conceperea

unor prezentări mai elaborate ale unor intervenții, în expunerea unor considerații și rezultate ale unor cercetări, etc.

În ceea ce privește aportul meu, pot spune că mie îmi place să scriu și chiar cred că e mai convenabil, fiindcă poți să ai controlul unei anumite coerențe (care se pierde uneori în vorbirea directă). În plus, poți spune ceva la mai multă lume deodată, și ceea ce spui poate fi găsit de cei eventual interesați și mult mai târziu.

Din păcate, scrisul creativ și activitatea practică de intervenție de conservare-restaurare nu sunt compatibile pe aceeași masă de lucru. Nu poți să pui pe aceeași masă și în același timp lucrări de restaurat (și dotările necesare: bisturie, pensete, sticle de substanțe, planșete, pâsle, etc.) și instrumentele specifice scrisului (coli de hârtie, pixuri, stilouri, sau mai recent laptop-uri). Pentru fiecare dintre cele două activități trebuie să te rupi de cealaltă, și să organizezi locul și timpul potrivit fiecăreia. În plus, este vorba despre modalități diferite de gândire, de concentrare, de abordare. Însă, paradoxal, ele se ajută reciproc, dând sens și coerență una alteia.

R: Aveți vreun hobby și timp pentru a-l exersa?

Rodica Antonescu: Sunt extrem de multe lucruri de făcut. Nu știu dacă pot considera ceva dintre ele ca pe un hobby. Conform definiției, acesta ar trebui să fie o preocupare practică cu oarecare permanență. În afară de citit, nu cred că pot numi alte preocupări ca fiind permanent valabile. Iar cititul este practicat și fiindcă este mai ușor: se poate citi în metrou, autobuz, tramvai, tren, avion, acasă, și, uneori, și la serviciu, dacă trebuie. Altfel, mi-ar mai plăcea și să mai desenez, câteodată măcar. Însă să cos și să tricotez e din ce în ce mai puțin apetisant fiindcă acum nu mai trebuie să-mi fac singură îmbrăcăminte. Se găsesc destule lucruri bune, chiar și la magazinele second-hand, unde sunt și mult mai ieftine.

R: Cum și când ați început?

Rodica Antonescu: Dacă ne referim la profesia mea din ultimii 30 de ani, am început, așa cum arătam mai sus, cu stagiul de la Muzeul de Artă, sub îndrumarea doamnei Yvonne Efremov, împreună cu alte câteva tinere din atelierul de specialitate al aceluși muzeu. Pe la sfârșitul lui '79 am intrat în domeniu, și am absolvit cursurile și stagiul de practică prin examenul final de atestare, în septembrie 1983.

R: Cum ați ales domeniul?

Rodica Antonescu: Când am terminat liceul voiam să fac sculptură, fiindcă asta-mi fusese opțiunea de elevă.

Apoi am redescoperit că desenul oferă totuși mai multe modalități de exprimare artistică. Așa că, atunci când am optat pentru o direcție în domeniul restaurării, fiindcă speranțele mele de a face sculptură la facultate se spulberaseră, am mers spre grafică. Habar n-aveam atunci în ce intram.

De altfel, nici astăzi nu există informații suficiente despre aceste meserii. Cum ziceam odată: - dacă întrebi pe oricine pe stradă ce știe despre restaurare sau despre OZN-uri, va răspunde în cele mai multe cazuri că știe mai multe despre farfurii zburătoare decât despre restaurare, care încă e confundată cu meseriile celor din restaurante.

Așa că am ajuns la Muzeul de Artă, în Atelierul de Restaurare Grafică, unde a trebuit să fac permanent dovada posibilităților mele de a face față cerințelor acestei profesii: înțelegerea profundă a proceselor de degradare pe baza cunoașterii amănunțite a structurii materialelor componente ale operei de artă grafică și a reacției acestora la influența mediului, înțelegerea impactului tratamentelor asupra efectelor degradării ca și asupra substanțelor componente ale operei, cunoașterea istoriei și a evoluției mijloacelor de expresie artistică de specialitate, asigurarea dovezilor de dexteritate necesare, ș.a.m.d.

R: Unde v-ați specializat și cine v-au fost mentorii?

Rodica Antonescu: Specializarea în restaurare grafică s-a desfășurat, așa cum arătam mai sus, la Muzeul de Artă al RSR. Mentor mi-a fost și mi-a rămas, această imensă personalitate a domeniului, un model extrem de greu de atins, doamna Yvonne Efremov. Trebuie să adaug aici însă faptul că în atelier existau restauratoare ce fuseseră pregătite de doamna Ortansa Stoica, care de altfel, chiar înființase laboratorul din Muzeul de Artă. Prin dumnealor am putut afla și despre alte tipuri de abordări ale aceleiași problematici, ceea ce mi-a fost de mare folos mai târziu în înțelegerea complexității domeniului. Oricum, la începutul activității mele am fost marcată de siguranța procedurilor învățate, așa încât am fost extrem de contrariată când am avut ocazia să văd alte tipuri de abordări. Dar apoi, pe baza aceluși mic, dar util moment de observare a diferențelor posibile, am avut șansa lărgirii capacității de înțelegere a necesității adaptării mijloacelor de intervenție la cerințele specifice obiectului cultural.

Trebuie s-o spun aici: etapa pregătirii nu a fost deloc una ușoară, ceea ce poate era de așteptat. Însă felul în care această meserie mi-a modificat felul de a gândi a fost cea mai amplă dificultate cu care m-am confruntat: doamna Efremov ne chinuia efectiv cu permanenta cerință de a răspunde la întrebarea: - De ce? Trebuia să

putem argumenta extrem de amănunțit orice intenție de intervenție și să prevedem rezultatul în mod precis. Adică, trebuia, așa cum spunea dumneaei, „să gândim”. Pare destul de ușor acum, dar atunci, veniți dintr-o școală care nu punea mult preț pe înțelegere ci pe expresie, acest tip de abordare ne-a schimbat chiar comportamentul: am devenit astfel mult mai prevăzători, și chiar în mai multe privințe. Ceea ce ne-a folosit extrem de mult mai târziu, când am putut lua decizii personale fără a mai fi temători, fiind mai stăpâni pe situații decât anterior.

R: Care sunt cele mai mari satisfacții în carieră?

Rodica Antonescu: Păi, sunt de două feluri: cele legate de exercitarea directă a profesiei, prin rezolvări bune ale unor lucrări dificile, și, cele legate de posibilitatea de a face „fapte bune”.

În prima categorie pot menționa faptul că se află încă în Muzeul Municipal o serie largă de piese a căror expunere a putut fi făcută ca urmare a intervențiilor mele (deși ar fi trebuit să fie deja înlocuite cu alte piese). Tot la acest capitol aș mai putea spune că sunt bucuroasă că am putut imprima un anumit fel de abordare a domeniului și câtorva dintre colegii mei de atelier. Cred că doar prin punerea împreună a experiențelor putem evolua, în profesiune și nu numai.

În ceea ce privește a doua categorie, sunt mai multe de spus, însă vreau să menționez aici doar „uneltirile” prin care am reușit să virez colaborarea muzeului nostru cu EACT (European Art Conservation Trust) către Laboratorul de Patologie și Restaurare a Cărții al Bibliotecii Naționale a României (pe atunci Biblioteca Centrală de Stat –BCS).

Povestea este următoarea: în 1992 am primit o vară întreagă delegații de câteva persoane (din Anglia, Italia, SUA, Canada) specializați în „Paper Conservation”, care (după întrunirea de Comisii Naționale) lucrau în atelierul de specialitate al Muzeului Municipiului București, alături de mine și proaspăt atestata colegă, restaurator corp carte, Roxana Ciurea (măritată acum, Diaconu). Văzând nivelul înalt de abordare a problematicii restaurării legătoriei de carte al celor veniți pentru acest sector, am considerat că e păcat să nu beneficieze de contactul cu astfel de profesioniști cei ce se școleau în cel mai important loc de pregătire în această specializare din România, adică Laboratorul de Patologie și restaurare a Cărții din Biblioteca Națională. Așa că am mers pur și simplu la directorii de atunci ai bibliotecii și i-am rugat să accepte colaborarea pentru anul următor. Astfel, când mica delegație de contact a apărut din nou, am pus la cale întâlnirea șefei de atunci a

laboratorului, Doamna Mihaela Popa (un profesionist de mare probitate profesională) și Mrs. Maureen Duke (o maestră a restaurării legătoriei de carte veche, care aborda problematica aceasta dintr-o perspectivă inedită: ea considera restaurarea în legătoria de carte ca pe o „inginerie a cărții”). Când cele două mari personalități s-au întâlnit, s-a petrecut un eveniment important pentru domeniul restaurării legătoriei de carte din România: s-au simpatizat și acceptat imediat și au colaborat extrem de frumos. În primul an s-au organizat lecții demonstrative la care au fost invitați mulți restauratori de specialitate din București și din țară, iar în anii următori s-a putut chiar face o deplasare a unui specialist (Claudia Condruz) de la Laboratorul Bibliotecii Naționale la una dintre cele mai prestigioase școli de restaurare de carte din Anglia, pentru un stagiu de aprofundare a unor proceduri de specialitate. Astfel acum, la cel mai important centru de restaurare a cărții din România, există un specialist care aplică formulele de pregătire a viitorilor restauratori similare cu cele dintr-una dintre cele mai bune școli de specialitate din lume.

R: Ce reprezintă cariera pentru Dvs.?

Rodica Antonescu: Cred că viața mea profesională a devenit o carieră când am putut aduna niște realizări bune și le-am putut împărtăși cu ceilalți. Anterior nu era decât un serviciu plăcut, care-mi aducea un venit (deloc mare, dar măcar destul de stabil). Nu am intrat în acest domeniu cu gândul să uimesc prin „mărețe înfăptuiri”. Ci, doar am căutat să nu fac pe nimeni de rușine, și – bineînțeles – nici pe mine.

R: De care dintre subdomeniile sunteți mai mult legată?

Rodica Antonescu: În restaurarea graficii sunt într-adevăr multe subdomenii. Diversitatea tipologică și temporală a suporturilor și tehnicilor este extrem de vastă. Dar cu o bună orientare teoretică și o adecvare a mijloacelor de intervenție la cerințele și restricțiile fiecărei piese, poți să faci față (uneori) problemelor foarte diversificate.

Recent însă, o preocupare mai veche, aș zice chiar de la începuturi, a devenit mai apropiată prin participarea mea la seria de cursuri organizate de Getty Conservation Institute, în legătură cu mijloacele de conservare și restaurare a materialelor fotografice. De la Simpozionul din 2007, de la Bratislava, dedicat acestui subiect, special pentru zona central și sud-est europeană, urmat de seria de 3 ani de curs internațional, și chiar anul trecut, în 2013, am tot fost în contact cu aceștia și am dobândit informații extrem de vaste legate de acest subiect.

Din păcate, până acum, toată bogăția de informații pe care am acumulat-o se află în standby, fiindcă între timp, criza financiară a rețezat toate posibilitățile de împărtășire a acestor informații celor interesați.

R: Care au fost cele mai mari realizări?

Rodica Antonescu: Sunt câteva lucruri pe care le consider importante, în special pentru urmările pe care le-au avut.

Un prim pas a fost acela de a pune bazele primului atelier de specialitate din, pe atunci, Muzeul de Istorie a Bucureștiului, în anul 1984.

Puțin după asta, a venit unificarea cu Muzeul de Artă al Bucureștiului și tăierea de fonduri din Cultură, așadar: Autofinanțarea din muzee. De prin 1986 până la Revoluție am tot făcut diverse treburi pentru acea cerință: am participat la întocmirea de albume despre refacerea albiei Dâmboviței, am participat la proiectul de editare a unui Ghid al Bucureștiului (ajunsesem să pot socoti în „cicero”, „parei”, „non-parei”, adică în termeni de specialitate, amploarea unor texte dactilografiate, pentru a fi tipărite). Apoi am trecut - cu mulți colegi, după ce „furasem” cu ochii modul în care se proceda (la rugămintea d-lui Panait I. Panait – directorul MIAMB de atunci) – la etapa panourilor: de cabinete politice, de istorie, de geografie, etc. Munceam mult la ele, erau mari și grele, trebuia să ai rapiditate și acuratețe în execuție, să fii atent la ce scrii, fiindcă orice greșeală putea să te coste chiar libertatea. Pot spune însă că nu mi-e rușine de felul în care am rezolvat problema panourilor din timpul lui Ceaușescu, fiindcă pe mine s-a bazat inițierea acestui atelier, chiar dacă mai apoi acțiunea a intrat în responsabilitatea unui arhitect (Cornel Taloș). Noi toți ne-am achitat cu bine de sarcinile aceluia moment: trebuia să ne salvăm muzeul!

După Revoluție, sau ce-o fi fost ea, am reluat activitatea de restaurare (care anterior se făcea sporadic, doar la sfârșitul anului) și astfel am participat la punerea în stare de expunere a multor lucrări pentru multe și frumoase expoziții. Totodată, la unele dintre acestea, mi-am putut arăta și bruma de „talent” de grafician, făcând și câteva afișe de anunțare a unor expoziții, care afișe au avut oarecare succes. Tehnica utilizată a fost cea a desenului direct, a colajului, a asamblării de imagini în compoziții cu texte decupate din rămășițele de hârtii utilizate anterior la panouri.

De fapt, cele mai importante realizări sunt cele de intervenție asupra unor piese din patrimoniul MMB, care au fost expuse în frumoase expoziții temporare, dar și cele prezente încă în „Expunerea de

bază”, concepută în două secțiuni: „Istorie generală a zonei bucureștene” și „Istorie a activității edilitare”.

R: Care a fost cea mai dificilă perioadă?

Rodica Antonescu: Privind în urmă, constat că mi s-au părut perioade dificile cele caracterizate de o anumită nesiguranță, cele de „tranziție”. Dar mai apoi îmi amintesc de ce spunea Borges într-un interviu: „Toate epocile sunt de tranziție”. Așa că încep să cred că fiecare etapă are momente mai dificile, pe care le depășești, dacă poți. „Dacă nu, nu!” (ca în bancul acela vechi). Pentru oricare dintre noi, asigurarea unei anumite stări de liniște, de stabilitate, de non-implicare în acțiuni exterioare atelierului, este nu doar importantă, ci chiar vitală, fiindcă orice moment de slabă atenție la ceea ce faci poate fi fatal pentru piesa tratată în acel moment. Și aici nu e vorba de confortul personal ci de siguranța patrimoniului. Din păcate nu se prea înțelege asta de către multă lume, care chiar crede că ne supra-protejăm, și nu că suntem pur și simplu responsabili de ceea ce facem.

R: Ce piese mai importante ați salvat

Rodica Antonescu: Din punctul meu de vedere, toate piesele la care am lucrat sunt importante. Din perspectiva publicului sau a unor istorici de artă, ar trebui să menționez aici nume de artiști mari, însă n-am să fac asta fiindcă problemele ridicate de fiecare piesă sunt cele care mă interesează și nu apartenența. Cum spuneam odată, un doctor corect tratează cu aceeași atenție cerșetorul și ministrul. Așadar fiecare hârtiuță este purtătoarea unui semn uman ce trebuie salvat integral.

R: Ce piese dificile ați rezolvat?

Rodica Antonescu: Așa cum spuneam mai sus, am căutat să abordez cât mai echilibrat toate lucrările. Interesant de menționat aici este faptul că piesele de mai mare valoare artistică, ce impuneau prin vechime sau semnătură erau și cele aflate într-o stare de conservare mai bună. În același timp, piesele mai noi, și adesea de mai mică valoare artistică, erau de multe ori într-o stare extrem de gravă și puneau probleme extrem de dificile. De altfel, deja există o preocupare din ce în ce mai intensă a comunității internaționale de restauratori, față de operele de artă mai recente și chiar contemporane, care ridică niște probleme incredibile de dificile, atât sub aspect material cât și conceptual.

R: Câte titluri ați semnat?

Rodica Antonescu: Destul de puține, doar vreo 34 de articole, o carte (publicarea tezei de doctorat) și

participarea cu un capitol referitor la conservare, la două publicații de tip ghid, ale unor instituții interesate de salvarea patrimoniului de specialitate. Ceea ce este destul de puțin, dacă luăm în considerație pe de o parte puținătatea publicațiilor în domeniu, și pe de altă parte mulțimea de informații și experiențe ce pot fi publicate spre a fi de folos viitorilor profesioniști. Dar, promit să mă preocup mai mult în viitor și să fac tot posibilul să mă achit și de această datorie pe care o am față de profesiune.

Rodica Antonescu - lansare carte

R: Ce credeți despre cum se păstrează patrimoniul de specialitate?

Rodica Antonescu: Din fericire, există o gamă amplă de modalități de păstrare corectă, și între parametrii favorabili. Din nefericire însă, aceste modalități nu se prea aplică, mai ales la noi în țară. Hârtia, ca material suport al unor obiecte culturale, este ea însăși un artefact cultural extrem de sensibil în anumite condiții, dar și foarte rezistent în alte condiții. Așa că depinde doar de noi, bineînțeles dacă vrem să-i salvăm conținutul de civilizație pe care-l poartă.

R: Cum evaluați măsurile de conservare-restaurare a patrimoniului de specialitate?

Rodica Antonescu: Conservarea este o activitate scumpă. Ea cere mari investiții care nu pot fi făcute de instituții menținute în sărăcie. Investiția în acest domeniu este însă o investiție bună: materialele și aparatura utilizate sunt concepute să fie extrem de fiabile, așadar odată făcute acele cheltuieli, ele nu trebuie repetate prea curând ci peste câțiva zeci de ani, ceea ce e destul de convenabil.

Însă totul depinde de cine decide să facă această investiție. Fiindcă Patrimoniul Cultural al oricărei comunități este și o problemă politică: capii unei comunități trebuie să decidă dacă mai vor să probeze prin istoria acelei comunități prerogativele pe care le

afișează ca fiind îndreptățite. Nu vreau să spun aici banalități propagandistice, dar dacă semnele materiale ale unor fapte și personalități, ale unor creații și idei, nu sunt bine păstrate, apare pericolul contestării oricărei autorități, ceea ce, evident, duce la un haos pe care nu știu cine și l-ar dori.

R: Ce credeți despre dotarea actuală a laboratoarelor de specialitate?

Rodica Antonescu: Firmele furnizoare de aparatură, instrumentar și materiale de specialitate, apărute și la noi, prezintă în cataloagele lor o sumedenie de „bunătați”, dar la care avem prea greu acces, mai ales în ultimul timp „de tranziție, deh!”, când crizele ne atacă pe toate planurile.

Este frustrant să nu poți avea acces la tehnologiile care îți pot asigura o anumită eficiență a tratamentelor. Pe de altă parte însă, lipsa lor te obligă „să te descurci”, să inventezi soluții bune și eficiente, să rezolvi foarte bine problema unui tratament dificil, cu mijloacele minime avute la îndemână. De altfel, cred că diversitatea problemelor puse de fiecare lucrare nu poate fi rezolvată de vreun aparat, așa că vom avea mereu ceva nou de inventat. Dar, e păcat că nu putem să ne folosim de câteva aparate, care ne-ar ușura mult munca și ne-ar elibera pentru alte bune invenții.

R: Ce credeți despre sistemul actual de comunicare a informațiilor în domeniu?

Rodica Antonescu: În lume, sistemul de comunicare este frustrant de amplu. La noi abia începem să publicăm, timid și uneori chiar inefficient. E o mare lipsă de literatură de specialitate în limba română. Mai mult încă, multe apariții editoriale sunt primite cu multe critici (verbale, mai ales), dar puțini dau o replică constructivă, scriind ceva mai bun. Nu polemica este acum necesară, mai ales nu cea „de sub scară”.

Conceperea și publicarea a cât mai multe lucrări de specialitate ne va pune, în sfârșit, în situația de a fi competitivi pe plan internațional și în acest sector, fiindcă în cel al practicii directe stăm extrem de bine. Dar, indiferent de raportarea la străinătate, avem nevoie de manuale, dicționare, broșuri orientative, articole în publicații de mare tiraj, care să facă accesibile noțiunile de bază și apoi pe cele de profunzime, publicului larg sau celui deja orientat spre profesiune. Fără un fond general acceptat nu poate apărea un limbaj comun, ceea ce nouă aici ne lipsește foarte mult.

R: Ce credeți despre direcțiile și nivelul cercetării științifice în domeniu?

Rodica Antonescu: Aici ne aflăm într-un impas: la noi

cercetarea științifică „din domeniu” a pornit pe o cale extrem de personală, care nu se întâlnește cu nevoile domeniului conservării și restaurării patrimoniului cultural. Se fac masterate și doctorate pe restaurare și conservare, în care sunt rareori implicați profesioniștii din muzee sau ateliere. Totul se bazează pe consultarea unor publicații din străinătate, la care se adaugă unele idei, care se doresc nu doar originale ci chiar eficiente, deși aplicabilitatea lor în realitate este cel puțin problematică, fiind lipsită de înțelegerea unor fenomene specifice tipului de obiect cultural vizat.

Pe de altă parte, nevoile practicienilor sunt întâmpinate cu ridicări din umeri, sau de asigurarea că nu există vreo posibilitate de a investiga coerent o anumită problemă. Astfel, începe să se configureze un fel de adversitate dinspre ambele părți: slujitorii științelor sunt nedumeriți de opozițiile noastre, iar noi suntem nedumeriți de neînțelegerile lor, deși totul ar putea fi chiar cu ușurință depășit și am putea să ne fim unii altora de folos printr-un dialog mai amplu și mai profund, fără însă a porni de pe poziții de superioritate nici unii dintre noi.

R: Care credeți că este nivelul nostru în context european sau mondial?

Rodica Antonescu: Judecând după succesul multor colegi plecați și, eventual, rămași în străinătate, cu precădere în mari laboratoare, cred că avem un nivel foarte bun. Este adevărat că meritul este al celor care au făcut față problemelor de acolo și au căpătat astfel un bun renume.

Totodată, dacă avem în vedere condițiile în care se lucrează în majoritatea laboratoarelor muzeale sau chiar și particulare, putem considera că, dacă se descurcă în aceste condiții, înseamnă că sunt chiar buni de tot. Deci, nu am avea motive să ne subapreciem, să ne simțim inferiori, să credem că doar pe acolo, prin străini, se mai face performanță și se lucrează corect.

R: Care credeți că sunt căile de integrare a profesioniștilor români în context european și mondial?

Rodica Antonescu: Cred că există, și sunt deja deschise, două căi: dinăuntru-înafară și invers. Adică, ar trebui să ieșim în lume cu ceea ce facem aici și să invităm lumea la noi, ca să vedem cum pot ei rezolva unele probleme. Acestea toate se pot face direct, prin exemple practice, dar și prin abordări teoretice, adică lucrări ce pot fi traduse (cu ușurință, în definitiv) despre probleme specifice spațiului nostru cultural. Astfel, prin accentul pus pe trăsăturile locale, putem avea o voce distinctă în domeniu.

R: Care sunt șansele de astăzi ale acestei profesii?

Rodica Antonescu: Acum vreo câțiva ani aveam mari speranțe într-o amplificare a șanselor profesiei de restaurator-conservator. Acum, sunt îngrijorată de faptul că nu doar această profesiune, ci chiar cultura din spațiul românesc, este într-un pericol foarte mare de a fi anihilată de o proastă înțelegere a întregului ei sens. Nimeni, de la nivelele înalte ale țării, nu pare a mai înțelege „vocația politică” a istoriei și importanța strategică a moștenirii culturale.

Complexele de inferioritate care au tot bântuit mințile multor români îi fac să desconsidere nu doar marile monumente ale patrimoniului cultural local, ci și mai modestele, dar mai accentuat specifice, mărturii materiale ale trecutului. Noroc de prinții altor regate care vin să cumpere și să pună în valoare vechi case și locuri, artefacte nemaîntâlnite aiurea prin lume, obiceiuri aproape uitate, etc.

Bineînțeles, nu avem catedralele Franței și Angliei sau Germaniei ori Italiei. Nu avem nici un Michelangelo! Dar măcar de nu am distruge rămășițele unei istorii respectabile și măcar de ne-am strădui să o înțelegem cât mai corect, fără infatuări sau complexe. Așa că, dacă nu vom reevalua importanța culturii și a păstrării ei, vom fi în curând înapoi prin copaci (nici măcar în peșteri).

R: Ce credeți despre pregătirea universitară în profesiunea aceasta?

Rodica Antonescu: Totul se leagă de ceea ce spuneam mai sus. Lipsa de interes față de cultură are urmări catastrofale. Există câteva universități care au și secții de restaurare, dar acestea se confruntă cu imense greutăți. În plus, personalul de specialitate este greu de găsit, fiindcă asimilarea unui restaurator de muzeu cu un profesor universitar, ce putea fi făcută de mult, printr-o înțelegere între cele două ministere (al Educație și al Culturii), nu a fost nici măcar inițiată, astfel că doar câțiva dintre noi, care s-au putut desprinde de un serviciu stabil, au intrat în domeniul universitar prin căile extrem de limitative ale acestuia. Mă întreb sincer, cum de este posibilă această pregătire, și la un nivel cu adevărat universitar, în majoritatea țărilor europene și nu numai, iar la noi este încă o problemă de descoperit!

R: Cum evaluați sistemul actual de pregătire a specialiștilor?

Rodica Antonescu: Fiindcă nivelul universitar este încă neclar la noi, celălalt sistem, al Ministerului Culturii, prin Centrul de Perfecționare a Personalului din Cultură, face eforturi mari de a se susține, cred că este o minune faptul că avem buni specialiști în

toate specializările domeniului. Sigur este că, aici este meritul exclusiv al fiecăruia, care luându-se în serios, a făcut tot posibilul să se „desăvârșească”, să se situeze la cele mai înalte standarde de competență, să-și onoreze profesiunea cu întreaga sa capacitate.

Centrul de Pregătire se ocupă mai ales de organizarea modulelor de expuneri succinte teoretice. Stagiile de practică sunt însă cele hotărâtoare în privința viitorului oricărui restaurator. De cum va ști fiecare să dobândească și să aplice ulterior învățăturile astfel căpătate, depinde viitorul său de profesionist. Și, se pare că, deși are o aparență medievală, sistemul funcționează încă bine.

Universitățile ar putea da o amploare mai mare sistemului de pregătire, prin angrenarea unor domenii care adesea lipsesc în atelierile muzeale. Însă deocamdată ele sunt supuse nevoii de a da de lucru unor profesori și de a nu putea invita alți profesioniști pentru susținerea unor prelegeri sau aplicații practice de cea mai mare importanță. Așadar rămâne loc mult de îmbunătățit aici, în acest sector al pregătirii viitorilor restauratori și conservatori.

R: Ce sfaturi ați da tinerilor în formare?

Rodica Antonescu: E ușor de dat sfaturi! Și de aceea puțini le ascultă. Dar, totuși voi risca, spunând însă doar: „Luați treaba în serios!”

Nu cred că ar trebui să se apuce cineva de această meserie dacă nu crede că îi poate face față. Însă pentru a ști dacă poți ceva, trebuie să încerci măcar să afli despre ce e vorba. De aceea este necesară o mai bună informare prealabilă.

De asemenea, îi asigur că nu este o meserie ușoară. Nu se stă pe scăunel și se dă ușor din pensulă, ci trebuie putere, rapiditate, concentrare maximă. Se ridică și se cară greutăți, se umblă cu obiecte tăioase, se expune la noxe și paraziți, se atinge tot felul de materiale fragile ce nu trebuie să se sfarme în mâinile noastre, etc. Dar, cum se știe, nici o meserie nu e ușoară când o faci cu seriozitate.

R: Cum credeți că pot fi formați și păstrați în rețeaua instituțională tinerii restauratori?

Rodica Antonescu: La prima vedere aș zice: dându-le salarii decente! Dar nu salarizarea este cea care perturbă continuitatea meseriei ci lipsa de perspectivă: sărăcia nu face casă bună cu o bună strategie, o bună gospodărire în cultură. Abia când se va înțelege că prin cultură (care nu este doar ceea ce vedem la televizor sau pe internet, ori ceea ce se organizează la unele sărbători ca niște mici sau mai ample spectacole de bălci) și mai ales prin mărturiile ei materiale, tangibile,

putem rămâne în context european și mondial, abia atunci vom organiza direcții de dezvoltare și preservare a patrimoniului cultural, la un nivel foarte ridicat. Până atunci, cu ce-a mai rămas, vom supraviețui cu oarecare demnitate.

R: Ce credeți despre cum se face intrarea în acest domeniu?

Rodica Antonescu: În domeniul general al preservării patrimoniului cultural mobil se poate intra prin două căi distincte: prin angajarea la o instituție deținătoare de patrimoniu (muzeu sau bibliotecă, în general), care va suporta cheltuielile de pregătire, sau prin înscrierea la cursuri și stagiul de practică din proprie inițiativă, după o prealabilă bună informare, cu scopul de a iniția un atelier particular de specialitate.

Dacă în al doilea caz se presupune că „omul știe în ce intră”, în primul caz se întâmplă de multe ori neconcordanțe între intențiile instituției sau directorului de a pregăti pe cineva într-un domeniu, și posibilitățile reale ale acestui candidat de a face față cerințelor meseriei. Așadar, se intră cum se poate și se iese cum dă Dumnezeu.

De altfel, nu cred că prea multe teste premergătoare pot spune ceva despre viitorul profesionist. Adesea, aparența unei bune potriviri nu este bine folosită de candidat, și de multe ori, tot aparența, dar a unei nesianozități inițiale se poate transforma, conștient, într-o abordare plină de responsabilitate, și astfel este câștigat pentru domeniu un om foarte valoros, după cum se dovedește ulterior. Depinde, cum vedeți, de cât se străduiește fiecare, și nu de cum apreciem noi inițial pe cineva, în mod subiectiv.

R: Ce credeți despre nivelul actual de pregătire a viitorilor restauratori?

Rodica Antonescu: Mijloacele actuale de informare, de acces la stagii diferite, în țară și chiar în străinătate, toate, fac posibil un nivel extrem de ridicat de pregătire. Chiar și în condițiile în care un candidat are a se confrunța cu limitările unui „maestru” mai puțin deschis la modernități, discernământul pe care chiar acel maestru îl poate educa la noul său discipol îi pot fi de folos acestuia, rămânând ca ulterior să se informeze și să cântărească în cunoștință de cauză părțile bune și cele rele ale oricărei proceduri.

Oricum, domeniul preservării este deja terenul unei istorii pline de succese și rateuri, de bănuieli fericite și de siguranțe nefericite, așa încât putem spune că nimic nu e sigur cu adevărat și până la capăt. Dar că nu putem decât să încercăm să ne facem cât mai bine datoria.

R: Care sunt calitățile recomandate pentru această profesiune?

Există o serie de absolute cerințe. Trebuie să vezi bine, să ai mâini îndemânatice, să poți să înțelegi ceea ce faci pe baza unei bune informări cu privire la materialele cu care lucrezi (ale obiectului și ale substanțelor folosite), și, mai ales, să crezi că e important ceea ce faci. Așadar, să iei totul în serios.

Așadar, probitatea și abordarea deschisă, neviciată de considerente stupide de tipul: „cine mi-s eu”, sau „la așa bani așa muncă” sunt vitale pentru a avansa cum se cuvine în acest domeniu.

R: Care sunt defectele recomandate pentru această profesiune?

Rodica Antonescu: Poate voi șoca aici, cumva, dar cred că posibilitatea de a te bucura ca prostul, pe degeaba, de faptul că ai scos la liman o vechitură din care nimeni nu mai înțelegea nimic e un defect absolut necesar. Apoi mai trebuie dobândită o anume capacitate de umilință, de supunere față de obiect, o ascultare a nevoilor lui mai presus de nevoile tale, care ascultare este de asemenea cheia succesului.

R: Cum credeți că este receptată profesiunea Dvs. de public?

Rodica Antonescu: Recent am observat că există o receptare diferită față de o perioadă anterioară, când nimeni nu prea știa ce-i cu meseria asta. Acum a apărut o anumită aură de exotism care face din restauratori un fel de vraci, de șamani, ce pot rezolva orice. Eu am atras atenția supra limitelor acestei profesii într-un articol apărut în revista „Anticart”, de acum câțiva ani. Probabil că o atenție mai mare asupra profesiei ar elimina această abordare disproporționată în raport cu realitatea efectivă a posibilităților noastre de intervenție. Și ar elimina astfel așteptările incredibile ca și dezamăgirile sau chiar blamarea unor rezolvări.

R: Cum poate fi atrasă atenția publicului asupra acestei profesii?

Rodica Antonescu: Posibilitățile aparțin domeniului mediatic, fiindcă prin acesta este accesibil publicul. Dar e nevoie și de o preocupare din ambele părți: de la noi să spunem și să arătăm ce putem face, și de la profesioniștii domeniului să ne întrebe și să ne prezinte către public. Mai sunt apoi expozițiile și prezentările demonstrative, dar acestea sunt de cele mai multe ori adresate colegilor și rareori se „coboară” la nivelul de înțelegere comun, neinițiatilor. Ar mai fi de lucrat aici, dar ne trebuie o colaborare de durată și cu oarecare ritmicitate.

R: Care ar putea fi rolul publicului în păstrarea patrimoniului cultural?

Rodica Antonescu: „Publicul” e o noțiune modernă. De fapt nu publicul poate face ceva în legătură cu păstrarea unui patrimoniu, ci „comunitatea” pentru care acele mărturii materiale sau intangibile sunt importante și trebuie păstrate. Or, pentru a fi conștient de importanța lor, trebuie să știi! De aceea este necesară o muncă enormă de descoperire și aducere la cunoștința acelei comunități a valorilor pe care ea le deține, deocamdată într-o formă de totală sau măcar parțială ignoranță.

De exemplu, dacă o căsuță specifică unei zone ar fi subiect de studiu și ar fi chemați niște elevi și li s-ar vorbi despre importanța elementelor ei componente, atunci proprietarul nu ar mai fi atât de sigur că trebuie să o dărâme și să-și facă o vilă, ci ar fi mândru de căsuța lui. Iar dacă statul l-ar sprijini cumva să și-o întrețină și nu ar trebui să plătească niște sume fabuloase unor firme ciudate de „restaurare”, căsuța specifică aceluia loc ar deveni o marcă a regiunii și ar deveni chiar model care ar perpetua un tip de locuire sănătos. Cum vedeam mai deunăzi, chirpicii atât de huliți după inundații, au devenit materialul cel mai recomandat pentru „casa ecologică”. Iată cum o aprofundare a unui subiect îl poate scoate din categoria „rele” și poate duce la o mai adecvată utilizare a unui model tradițional.

Însă, cum spuneam, trebuie ca orice comunitate să-și descopere, fără nici un complex de inferioritate, valorile proprii, și să le facă cunoscute pentru a le proteja. Apoi, chiar trebuie să le păzească bine. Abia apoi apare „publicul” care înseamnă, de fapt, „ceilați”, vizitatorii, turiștii.

Rodica Antonescu in Japonia- exercitiu de obținere a unei coli de hârtie japoneză

Biblioteca Națională a României

oferă utilizatorilor săi următoarele produse documentare și servicii:

Cataloage:

- În regim tradițional:
  - Catalogul Alfabetic General
  - Catalog Sistematic General
- În regim informatizat:
  - Catalogul Cărții Românești (1992 -)
  - Catalogul Cărții Străine (1995 -)

Publicații:

- *Abstracte în Bibliologie și Știința Informării în România* (ABSI)
- *Aniversări Culturale*
- *Bibliografia cărților în curs de apariție* (CIP)
- *Bibliografia Națională Română* cu seriile:
  - Articole din publicații periodice. Cultură
  - Cărți. Albume. Hărți
  - Documente muzicale tipărite și audiovizuale
  - Publicații seriale
  - Românică
  - Teze de Doctorat
- *Biblioteca: Revistă de bibliologie și știința informării*
- *Biblioteconomie: sinteze, metodologii, traduceri*
- *Catalogul cărților străine intrate în bibliotecile din România*
- *Catalogul structurilor infodocumentare din România* (CASIDRO)
- **Informare și documentare: activitate științifică și profesională**
- *Raportul anual de activitate al Bibliotecii Naționale a României*
- *Repertoriul periodicelor străine intrate în bibliotecile din România*
- *Revista Bibliotecii Naționale a României*
- *Revista Română de Conservare și Restaurare a Cărții*
- *Revista Română de Istorie a Cărții*

Servicii informaționale:

- Acces la publicațiile din colecțiile Bibliotecii
- Asigurarea catalogării înaintea publicării (CIP)
- Atribuirea numerelor internaționale standardizate (ISBN, ISMN, ISSN)
- Consultarea, în cadrul Centrelor Culturale Românești din străinătate, a publicațiilor culturale și științifice românești furnizate de Bibliotecă
- Informații bibliografice
- Împrumut interbibliotecar internațional de publicații
- Îndrumare în utilizarea instrumentelor de reflectare, prezentare, organizare și consultare a publicațiilor
- Accesibilizarea de informații și documente pentru persoanele cu dizabilități vizuale

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ

**A
ROMÂNIEI
BUCUREȘTI**

Bd. Unirii nr. 22, Sector 3

Cod 030833

Telefoane:

021 314 24 30-34

021 315 70 63

Fax:

021 312 33 81

e-mail: biblioteca@bibnat.ro

www.bibnat.ro

Preț: 26 lei

ISSN 2067-2624

